

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД МІЖНАРОДНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУБКО ВІТАЛІЙ ІГОРОВИЧ

Гриф
Прим. N ____
УДК 336.64:338.439
(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМИ
РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

**Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

Економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В.І.Губко

Науковий керівник Згадова Наталя Сергіївна, кандидат економічних
наук, доцент

Херсон – 2020

АНОТАЦІЯ

Губко В.І. Механізми управління фінансово-економічними результатами діяльності аграрних підприємств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – ЗВО Міжнародний університет бізнесу і права, Херсон 2020. – Одеська національна академія харчових технологій, Одеса, 2020.

В результаті дослідження встановлено, що фінансово-економічну результативність аграрного підприємства слід розглядати як рівень узгодження у часово-просторовому вимірі його економічних інтересів із інтересами взаємодіючих та пов'язаних із ним суб'єктів оточуючого середовища. Виділено ключові функціональні структурні блоки системи забезпечення стабільності фінансово-економічних результатів аграрного підприємства, які дають змогу забезпечити максимальну відповідність керівників підприємства та його ресурсного потенціалу завданням розвитку. Визначено фактори фінансово-економічної результативності аграрних підприємств та класифіковано їх за групами: природні та економічні.

Економічна діагностика фінансово-економічних результатів аграрного підприємства проводиться із метою визначення кількісних та якісних характеристик його стану у певний момент часу чи часовий інтервал, а також прогнозування поведінки підприємства у майбутньому. Економічна діагностика аграрного підприємства ґрунтується на здійсненні аналізу, оцінки та формуванні статичної у часі аналітико-прогностичної моделі «аналіз → оцінка → діагностика». Діагностика аграрних підприємств, окрім аналізу й оцінки, включає прогнозування параметрів його діяльності, що є ключовим фактором ефективності прийнятих управлінських рішень по розвитку бізнесу.

Фінансово-економічний моніторинг аграрного підприємства є сукупністю циклічних досліджень, які засновані на послідовному збиранні та перетворенні

первинної інформації, що дає змогу формувати комплексну характеристику стану й процесів розвитку аграрного підприємства і завдяки цьому давати оцінку спроможності підприємства досягнути програмних значень стратегічних показників, і визначати напрямки оперативного керівного втручання у процеси розвитку. Інформаційною базою моніторингу є ретроспективні та поточні показники, які характеризують діяльність підприємства та оточуюче середовище. Встановлено ієрархічний зв'язок зовнішнього та внутрішнього фінансового моніторингу аграрних підприємств, розкрито їх зміст.

Фінансово-економічна стабільність є спроможністю аграрного підприємства протистояти негативним впливам змін факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ, здатністю ефективно реалізовувати власну операційну, інвестиційну та фінансову діяльність. Визначено етапи життєвого циклу фінансово-економічної стабільності підприємства, які характеризують перехід фінансово-економічного стану підприємства. Послідовність фаз фінансово-економічної стабільності визначається обраною аграрним підприємством стратегією розвитку його діяльності та зміни етапів життєвого циклу самого підприємства.

Фінансова стратегія аграрного підприємства є функціональною складовою генеральної стратегії його розвитку, обґрунтованою послідовністю дій та виконання процедур по залученню, нагромадженню, розподілу й використанню фінансових ресурсів у діяльності підприємства для досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства. Фінансова стратегія аграрного підприємства є складною багаторівневою системою стратегічних цілей діяльності підприємства у сфері фінансів, які визначаються фінансово-економічною політикою підприємства та найбільш дієвими механізмами їх реалізації.

Фінансово-ресурсний потенціал підприємства - це максимальна сума наявних та залучених ліквідних активів, яка може бути потенційно залучена підприємством у визначений період часу для досягнення цілей та завдань стратегії, підвищення ефективності операційної діяльності, досягнення

поставлених фінансово-економічних результатів, отримання доходів/прибутку тощо. Доведено, що для визначення величини фінансового ресурсного потенціалу аграрного підприємства найбільш доцільне використання доходного підходу, а саме методів капіталізації доходу та дисконтованих грошових потоків.

Аналіз стану розвитку агросфери Одеського регіону свідчить про неоднозначні результати проведеної аграрної реформи, яка розпочалася із трансформації земельних відносин і була спрямована на подолання кризи у галузі. У 2019 році у Одеській області спостерігається зниження обсягів сільськогосподарської продукції на 11,6%. У розвитку агросфери регіону однозначно переважає рослинництво, темп росту рослинницької продукції у 2018 р. становив 102,1%, продукція тваринництва, навпаки, скоротилася – темп росту становив 92,2%.

Аналіз фінансово-економічних результатів аграрних підприємств Одеського регіону показав, що ситуація у галузі погіршується. відсоток збиткових підприємств за період 2017-2019 рр. зріс з 7 до 18 (особливо це стосується середніх підприємств), позитивне сальдо з роками зменшується. Рівень рентабельності аграрного виробництва в регіоні скоротився з 40,3% у 2015 році до 29,1% у 2018 р. У структурі витрат аграрного виробництва залишається високою частка оплати праці – 50% (у мікропідприємствах - 15) та матеріальних витрат – більше 40%.

Окреслено пріоритетні напрями розвитку аграрного й переробного виробництва в Одеському регіоні: підвищення фінансово-економічної результативності роботи аграрної сфери економіки регіону шляхом впровадження у виробництво сучасних ресурсозберігаючих, безвідходних, безпечних технологій; підвищення родючості ґрунтів; створення сучасної селекційно-насінницької бази аграрного виробництва; збільшення урожайності сільгоспкультур та продуктивності худоби і птиці; сприяння розвитку малого та середнього підприємництва на селі, забезпечення фінансової підтримки підприємствам малого агробізнесу; підвищення конкурентоспроможності

підприємств та їх продукції; зростання доходів та покращення умов праці селян. Визначено основні стримуючі фактори розвитку агросфери, які вимагають постійного відстеження, аналізу й оцінювання.

Визначена обґрунтована система критеріїв оцінювання корисності й застосовності існуючих методичних підходів й інструментів аналізу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств. Запропонована концепція формування системи моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств: «витрати – реалізація – прибуток», яка робить акцент на корисності товару з точки зору ринку й дає змогу виділити взаємозалежні показники у системі оцінювання й моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних виробників. Розроблено алгоритм формування системи показників для здійснення моніторингу фінансово-економічної результативності аграрних підприємств.

Запропоновано методику оцінки фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств й фермерських господарств, яка ґрунтується на використанні системи показників, що комплексно характеризують їх техніко-технологічну, економічну, соціальну, екологічну, а також бюджетну та інноваційну ефективність. Розроблений методичний підхід дає можливість проводити аналіз фінансово-економічної результативності аграрного виробника, порівнюючи його з іншими підприємствами.

Розроблено методичні, організаційно-управлінські та інформаційно-комунікаційні засади здійснення моніторингу фінансово-економічної результативності аграрного підприємства, що ґрунтується на принципі безперервності діагностики стану фінансово-економічної результативності, враховує наявний стан та динаміку розвитку всіх складових потенціалу підприємства, загальні тенденції розвитку ринку, регіональної й національної економіки, суспільно-політичну ситуацію та інші фактори систематичної дії.

Як базис моделі моніторингу фінансово-економічного стану аграрного підприємства визначено матричний метод аналізу, що дозволяє зробити відбір й оцінку взаємозалежних показників для потреб внутрішнього моніторингу

фінансово-економічної результативності аграрних підприємств у системі виміру: «витрати → реалізація → прибуток». В основі методичного підходу лежить контроль співвідношення темпів росту балансового прибутку, обсягу продажів та активів підприємства.

Для реалізації завдань забезпечення фінансово-економічної результативності й стабільності удосконалено методику застосування внутрішнього моніторингу стану підприємства та процесів реалізації контрольної функції у системі управління аграрними підприємствами. Розроблено алгоритм реалізації внутрішнього моніторингу фінансово-економічної результативності й стабільності аграрних підприємств.

Розроблено концепцію системи управління витратами аграрного виробництва, що є сукупністю різних механізмів й інструментів, дія яких спрямована на ефективне управління загальними витратами підприємства та витратами його структурних підрозділів та напрямків діяльності. Запропоновано систему узагальнюючих показників-індикаторів, які характеризують собівартість аграрної продукції, із замкненим циклом. Розроблено поетапну схему формування узагальнюючого показника-індикатора, який інтегрує сукупність первинних показників, що характеризують процес формування елементів собівартості на різних технологічних етапах виробництва аграрної продукції та її сукупну собівартість.

Розроблено концептуальну модель організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства, що є комплексом взаємопов'язаних організаційно-управлінських, адміністративних, економічних та інших заходів щодо підвищення результатів аграрного виробництва.

Розроблено модель обліково-аналітичної підсистеми організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства, яка націлена на виявлення внутрішніх резервів й потенціалу його розвитку, аналіз й оцінювання його стану, виявлення викликів,

ризиків та проблем реалізації стратегії, забезпечує планування, моніторинг й контроль витрат і доходів.

В результаті дослідження сформульовано пропозиції з формування антикризової фінансово-економічної стратегії та відповідної системи антикризового управління аграрним підприємством, яка охоплює як внутрішньогосподарський рівень самого підприємства, так і зовнішнє його оточення. Система антикризового управління аграрним підприємством ґрунтується на поєднанні заходів антикризового й стратегічного управління й включає послідовні моделі докризового, передкризового, кризового й післякризового управління та дозволяє розширити арсенал протидії кризовим явищам у діяльності аграрних підприємств.

Ключові слова: аграрні підприємства, фінансово-економічні результати, діагностика, моніторинг, організаційно-економічний механізм, управління витратами, стратегічне управління, облікова-аналітична підсистема.

ANNOTATION

Gubko V.I. Mechanisms for managing the financial and economic performance of agricultural enterprises. - Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a candidate of economic sciences degree in specialty 08.00.04 - economics and management of the enterprises (on kinds of economic activity). - International university of business and law, Kherson 2020. - Odessa national academy of food technologies, Odessa, 2020.

The study found that the financial and economic performance of the agricultural enterprise should be considered as a level of coordination in the temporal and spatial dimension of its economic interests with the interests of interacting and related environmental actors. The key functional structural blocks of the system of ensuring the stability of financial and economic results of the agricultural enterprise, which allow to ensure the maximum compliance of the heads of the enterprise and its

resource potential with the tasks of development. The factors of financial and economic efficiency of agricultural enterprises are determined and classified by groups: natural and economic.

Economic diagnostics of financial and economic results of an agricultural enterprise is carried out in order to determine the quantitative and qualitative characteristics of its condition at a certain point in time or time interval, as well as to predict the behavior of the enterprise in the future. Economic diagnostics of an agricultural enterprise is based on the analysis, evaluation and formation of a static in time analytical and prognostic model "analysis → evaluation → diagnostics". Diagnosis of agricultural enterprises, in addition to analysis and evaluation, includes forecasting the parameters of its activities, which is a key factor in the effectiveness of management decisions for business development.

Financial and economic monitoring of an agricultural enterprise is a set of cyclical studies, which are based on consistent collection and transformation primary information, which allows to form a comprehensive description of the state and processes of development of the agricultural enterprise and thus assess the ability of the enterprise to achieve program values of strategic indicators, and identify areas of operational management intervention in development processes. The information base of monitoring is retrospective and current indicators that characterize the activities of the enterprise and the environment. The hierarchical connection of external and internal financial monitoring of agricultural enterprises is established, their content is revealed.

Financial and economic stability is the ability of an agricultural enterprise to withstand the negative effects of changes in internal and external factors, the ability to effectively implement its own operational, investment and financial activities. The stages of the life cycle of financial and economic stability of the enterprise, which characterize the transition of the financial and economic state of the enterprise, are determined. The sequence of phases of financial and economic stability is determined by the strategy chosen by the agricultural enterprise for the development of its activities and changes in the stages of the life cycle of the enterprise itself.

The financial strategy of an agricultural enterprise is a functional component of the general strategy of its development, a reasonable sequence of actions and procedures for attracting, accumulating, distributing and using financial resources in the enterprise to achieve strategic goals of enterprise development. The financial strategy of an agricultural enterprise is a complex multilevel system of strategic goals of the enterprise in the field of finance, which are determined by the financial and economic policy of the enterprise and the most effective mechanisms for their implementation.

The financial and resource potential of the enterprise is the maximum amount of available and attracted liquid assets that can be potentially attracted by the enterprise in a certain period of time to achieve the goals and objectives of the strategy, increase the efficiency of operating activities, achieve set financial and economic results, income / profit, etc. It is proved that to determine the magnitude of the financial resource potential of an agricultural enterprise the most appropriate use of the income approach, namely the methods of income capitalization and discounted cash flows.

The analysis of the state of development of the agrosphere of the Odessa region shows the ambiguous results of the agrarian reform, which began with the transformation of land relations and was aimed at overcoming the crisis in the industry. In 2019, in the Odessa region there is a decrease in agricultural production by 11.6%. The development of the agro-sphere of the region is clearly dominated by crop production, the growth rate of crop production in 2018 was 102.1%, livestock products, on the contrary, decreased - the growth rate was 92.2%.

Analysis of the financial and economic results of agricultural enterprises in the Odessa region showed that the situation in the industry is deteriorating. the percentage of unprofitable enterprises for the period 2017-2019 increased from 7 to 18 (especially for medium-sized enterprises), the positive balance decreases over the years. The level of profitability of agricultural production in the region decreased from 40.3% in 2015 to 29.1% in 2018. In the structure of agricultural production

costs remains a high share of wages - 50% (in micro-enterprises - 15) and material costs - more than 40% .

The priority directions of development of agrarian and processing production in the Odessa region are outlined: increase of financial and economic efficiency of work of agrarian sphere of economy of region by introduction in manufacture of modern resource-saving, waste-free, safe technologies; increasing soil fertility; creation of a modern selection and seed base of agricultural production; increasing crop yields and livestock and poultry productivity; promoting the development of small and medium enterprises in rural areas, providing financial support to small agribusiness enterprises; increase competitiveness enterprises and their products; income growth and improvement of working conditions of peasants. The main restraining factors of agrosphere development, which require constant monitoring, analysis and evaluation, have been identified.

A substantiated system of criteria for evaluating the usefulness and applicability of existing methodological approaches and tools for analyzing the financial and economic results of agricultural enterprises is defined. The concept of forming a system of monitoring the financial and economic results of agricultural enterprises: "costs - sales - profits", which emphasizes the usefulness of the product from the market and allows to identify interdependent indicators in the system of evaluation and monitoring of financial and economic results of agricultural producers. An algorithm for forming a system of indicators for monitoring the financial and economic performance of agricultural enterprises has been developed.

A method for assessing the financial and economic performance of agricultural enterprises and farms is proposed, which is based on the use of a system of indicators that comprehensively characterize their technical and technological, economic, social, environmental, as well as budget and innovation efficiency. The developed methodical approach makes it possible to analyze the financial and economic performance of the agricultural producer, comparing it with other enterprises.

Methodical, organizational-administrative and information-communication bases of monitoring of financial and economic efficiency of the agrarian enterprise

are developed, which is based on the principle of continuity of diagnostics of a condition of financial and economic efficiency. national economy, socio-political situation and other factors of systematic action.

As a basis of model of monitoring of a financial and economic condition of the agrarian enterprise the matrix method of the analysis allowing to make selection and an estimation of interdependent indicators for needs of internal monitoring is defined.

Financial and economic performance of agricultural enterprises in the measurement system: "costs → sales → profits". The methodological approach is based on controlling the ratio of growth rates of balance sheet profit, sales and assets of the enterprise.

To implement the tasks of ensuring financial and economic efficiency and stability, the method of application of internal monitoring of the state of the enterprise and the processes of implementation of the control function in the management system of agricultural enterprises has been improved. An algorithm for implementing internal monitoring of financial and economic efficiency and stability of agricultural enterprises has been developed.

The concept of the system of management of expenses of agricultural production which is a set of various mechanisms and tools which action is directed on effective management of the general expenses of the enterprise and expenses of its structural divisions and directions of activity is developed. A system of generalized indicators that characterize the cost of agricultural products with a closed cycle is proposed. A step-by-step scheme of forming a generalizing indicator-indicator has been developed, which integrates a set of primary indicators that characterize the process of forming cost elements at different technological stages of agricultural production and its total cost.

A conceptual model of the organizational and economic mechanism for managing the financial and economic results of an agricultural enterprise has been developed, which is a set of interrelated organizational and managerial, administrative, economic and other measures to improve the results of agricultural production.

The model of the accounting and analytical subsystem of the organizational and economic mechanism of management of financial and economic results of the agrarian enterprise which is directed on revealing of internal reserves and potential of its development, the analysis and an estimation of its condition, revealing of challenges is developed. Risks and problems of strategy implementation, provides planning, monitoring and control of expenses and incomes.

As a result of the research, proposals for the formation of anti-crisis financial and economic strategy and the relevant system of anti-crisis management of an agricultural enterprise, which covers both the internal economic level of the enterprise and its external environment. The system of anti-crisis management of agricultural enterprises is based on a combination of anti-crisis and strategic management measures and includes consistent models of pre-crisis, pre-crisis, crisis and post-crisis management and allows to expand the arsenal of crisis management in agricultural enterprises.

Keywords: agricultural enterprises, financial and economic results, diagnostics, monitoring, organizational and economic mechanism, cost management, strategic management, accounting and analytical subsystem.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз:

1. Губко В.І., Морозюк Н.С., Бабін О.О. Аналіз та оцінка фінансового стану підприємства. *Журнал «Регіональна економіка та управління»*. 2015. №2(05) С. 26-30. (загальний обсяг – 0,16 друк. арк., особистий внесок автора – 0,53 друк. арк.: розкрито основи проведення аналізу фінансового стану підприємства).

2. Морозюк Н. С., Голубков Е. В., Губко В. І. Сутність та оцінка фінансового стану діяльності підприємств. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2015. Вип. 5(64). С. 105-108. (загальний обсяг – 0,13 друк. арк., особистий внесок автора – 0,04 друк. арк.: розкрито наукові засади оцінки фінансового стану діяльності підприємств).

3. Морозюк Н.С., Стоянова-Коваль С. С., Губко В.І. Аналіз фінансових результатів СВК «Дружба» в розрізі сільськогосподарських підприємств Саратського району Одеської області. *Науковий журнал «Вісник Одеського національного університету, Серія: Економіка»*. 2015. Том 20, випуск 6. С. 252-258. (загальний обсяг – 0,25 друк. арк., особистий внесок автора – 0,08 друк. арк.: досліджено фінансові результати сільськогосподарських підприємств Саратського району Одеської області).

4. Згадова Н.С., Атамась Г.П., Губко В.І. Аналітична оцінка фінансових результатів діяльності підприємств Одеської області. *«Бізнес-навігатор»*. 2020. Випуск 4 (60). С 47-52 (загальний обсяг – 0,25 друк. арк., особистий внесок автора – 0,15 друк. арк.: розкрито наукові засади сутності аналітичної оцінки фінансових результатів діяльності підприємств).

5. Згадова Н.С., Рогатіна Л.П., Губко В.І. Рейдерство в Україні – загроза економічній безпеки підприємств. *Економічний простір: Збірник наукових праць*. № 159. ПДАБА, 2020. С.49-53 с. (загальний обсяг – 0,16 друк. арк.,

особистий внесок автора – 0,06 друк. арк.: досліджено основи економічної безпеки на підприємствах).

6. Губко В.І. Критерії, показники й концепція забезпечення фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки аграрного підприємства. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2020. № 3. С. 76-82 (*індексується в наукометричній базі Index Copernicus*). (0,25 друк. арк.).

7. Губко В.І. Організаційно-економічний механізм управління фінансово-економічною результативністю аграрного підприємства. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 3. С. 44-54. (*індексується в наукометричній базі Index Copernicus*). (0,41 друк. арк.).

Статті в наукових виданнях іноземних держав:

8. Федорчук О.М., Протосвіцька О.І., Губко В.І. Забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств в контексті економічної детермінанти сталого розвитку. *Slovak international scientific journal*, 2020. №44. Р.33-38. (*загальний обсяг – 0,25 друк. арк., особистий внесок автора – 0,08 друк. арк.: досліджено основні економічні детермінанти сталого розвитку підприємства*).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

9. Губко В.І. Показник стійкості як критерій щодо управління економічною безпекою підприємства. Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15-16 травня 2015 р) Львів. С. 42-44. (0,08 друк. арк.).

10. Морозюк Н.С., Губко В.І., Бабін О.О. Методи управління економічною безпекою підприємства. Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м.Вінниця, 24-25 вересня 2015 р.). Вінниця. С. 281-284. (*загальний обсяг – 0,13 друк. арк., особистий внесок автора – 0,04 друк. арк.:*

розкрито наукові засади методів управління економічною безпекою підприємства).

11. Морозюк Н.С., Стоянова-Коваль С.С., Губко В.І. *Методика аналізу формування фінансових результатів*. Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26-27 листопада 2015 р.). Одеса. С. 79-83. (загальний обсяг – 0,17 друк. арк., особистий внесок автора – 0,06 друк. арк.: досліджено сутність методики аналізу формування фінансових результатів).

12. Губко В.І. *Необхідність діагностики фінансово-економічної результативності аграрних підприємств*. Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27-28 вересня 2020 р.). Одеса. С.51-53. (0,08 друк. арк.).

13. Губко В.І. *Розвиток організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами діяльності аграрних підприємств*. Управління розвитком соціально-економічних систем: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 6 жовтня 2020 р.). Харків. С. 55-67. (0,5 друк. арк.).

14. Згадова Н.С., Губко В.І. *Стратегія діяльності, перспективні та поточні плани щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства*. Економічна безпека соціальних систем: деякі питання теорії та практики : круглий стіл кафедри економічної теорії та фінансово-економічної безпеки Одеської національної академії харчових технологій та республіканської газети «Золото слів» в рамках VIII Міжнародної науково-практичної конф. «Економічні та соціальні аспекти розвитку України на початку XXI століття», 15 – 16 жовтня 2020 р. м. Одеса, 2020. С.36-42 (загальний обсяг – 0,25 друк. арк., особистий внесок автора – 0,15 друк. арк.: визначено та досліджено основи стратегії забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства.).

15. Згадова Н. С., Губко В. І. *Характеристики практичних підходів та оцінювання моніторингу продовольчої безпеки аграрної сфери*. Наукові підходи до оцінки соціально-економічного потенціалу країни: збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково - практичної конференції (м. Одеса, 17 жовтня 2020 р.) ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». ЦЕДР, 2020. – С. 36-40. (загальний обсяг – 0,17 друк. арк., особистий внесок автора – 0,08 друк. арк.: проведено оцінювання моніторингу продовольчої безпеки аграрної сфери).

16. Згадова Н.С., Губко В.І. *Науково – теоретичні основи аналізу формування та використання прибутку*. Розвиток бухгалтерського обліку та оподаткування в Україні: теорія, практика та професійна етика: всеукраїнська науково-практична Інтернет конф., 5 – 6 листопада 2020 р. м. Ірпінь, 2020. С 23-29 (загальний обсяг – 0,25 друк. арк., особистий внесок автора – 0,15 друк. арк.: досліджено основи аналізу формування та використання прибутку).

17. Лагодієнко Н.В., Губко В.І. *Індикатори фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств*. Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Лондон, Великобританія 07 листопада 2020 р.). Лондон: ФОП КАНДИБА Т.П., 2020. С. 80-85. (загальний обсяг – 0,21 друк. арк., особистий внесок автора – 0,1 друк. арк.: досліджено основи індикаторів фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств).

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	11
1.1. Концептуальні засади дослідження проблем управління розвитком діяльності аграрних підприємств	11
1.2. Базові критерії та підходи до діагностики фінансово-економічної результативності аграрних підприємств	28
1.3. Критерії та індикатори фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств	43
1.4. Наукові засади формування й реалізації фінансової стратегії аграрних підприємств	58
Висновки до розділу 1	71
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	73
2.1. Інституціональна трансформація аграрної сфери та систематизація економічних факторів розвитку аграрних підприємств	73
2.2. Аналіз практичних підходів до моніторингу й оцінювання рівня розвитку підприємств аграрної сфери	93
2.3. Критерії, показники й концепція забезпечення фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки аграрного підприємства	107
2.4. Система показників фінансово-економічної результативності виробництва аграрної продукції	121
Висновки до розділу 2	130
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	132
3.1. Організація моніторингу загроз фінансово-економічній стабільності аграрного підприємства	132
3.2. Система управління витратами аграрного підприємства	142
3.3. Організаційно-економічний механізм управління фінансово-економічною результативністю аграрного підприємства	153
3.4. Формування й реалізації антикризової фінансово-економічної стратегії аграрних підприємств	170
Висновки до розділу 3	186
ВИСНОВКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	212

ВСТУП

Актуальність теми. Агросфера відіграє важливу роль у економічній системі будь-якої держави, що обумовлюється найбільш важливішим її завданням – забезпечення умов продовольчої безпеки держави, підтримання соціально-економічної стабільності, забезпечення промисловості сировинними ресурсами.

Специфіка дослідження суб'єктів цього виду економічної діяльності пов'язана з необхідністю урахування низки вагомих особливостей аграрного виробництва. У агросфері водночас із великими підприємствами-виробниками різних організаційно-правових форм та форм власності, що здійснюють великотоварне виробництво, існують різноманітні дрібні форми господарювання.

Завдання оцінки фінансово-економічних результатів діяльності аграрних підприємств та управління ними мають неминущу актуальність та значення. Змінні умови господарювання в умовах нестабільності й ризику, процеси реформування національної та галузевої економіки змушують дослідників переоцінювати різні аспекти діяльності аграрних підприємств. Фінансово-економічна результативність діяльності – є однією з базових категорій, яка сьогодні здобуває все більшої ваги.

Огляд відомих у економічній літературі підходів до аналізу й оцінювання різних показників поточного стану й перспектив розвитку аграрних підприємств, розроблених відомими вченими, серед яких В.Г. Андрійчук, А.М.Артеменко, О.І. Гайдук, О.Є. Гудзь, Л.В. Гуцаленко, С.І. Дем'яненко, Н.С.Згадова, Л.В.Іванченкова, Л.І. Катан, Ш.Г. Кириленко, П.А. Лайко, В.Я.Месель-Веселяк, Л.О. Першко, О.О. Терещенко, О.М.Федорчук та інші, свідчить, що вони мають суттєві відмінності за предметом дослідження, кількістю й складом оціночних показників та власне методами оцінювання. Нині не існує загальноприйнятого, уніфікованого методичного підходу до аналізу й оцінювання стану та перспектив розвитку як аграрних підприємств,

так і агросфери регіону чи держави.

Аналіз й оцінка фінансово-економічних результатів діяльності аграрних виробників залишається невирішеним завданням з огляду на зміни умов господарювання та нестабільної кон'юнктури агропродовольчого ринку, що вимагає нового погляду на різні аспекти й складові діяльності аграрних підприємств. Саме тому необхідне удосконалювання концепцій і методик аналізу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств для створення системи внутрішнього моніторингу їх фінансово-економічної стабільності.

Важливість і значимість означених проблем зумовили вибір теми, постановку мети і завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права» при виконанні тем «Фінансово-економічний механізм сталого розвитку аграрних підприємств в умовах трансформації до СОТ» (державний реєстраційний номер 0109U002936 та «Стратегічні напрями та пріоритети розвитку ринків АПК в умовах інтеграції та глобалізації» (державний реєстраційний номер 0109U002937). Внесок автора полягає у розробці наукових положень та методичних рекомендацій з формування механізмів управління фінансово-економічними результатами діяльності аграрних підприємств.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад і розробка практичних рекомендацій з формування механізмів управління фінансово-економічними результатами діяльності аграрних підприємств в умовах невизначеності кон'юнктури цільових ринків.

Для досягнення поставленої мети були поставлені і вирішені наступні завдання:

- дослідити теоретичні аспекти теми та сформулювати визначення економічного змісту й сутності фінансово-економічної результативності аграрного підприємства;

- розробити концептуальну модель організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства;
- удосконалити методику оцінювання фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств;
- розробити концепцію формування системи моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств;
- розробити методичний інструментарій моніторингу фінансово-економічних результатів аграрного підприємства;
- обґрунтувати систему узагальнюючих показників-індикаторів, які характеризують собівартість аграрної продукції;
- запропонувати модель обліково-аналітичної підсистеми механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства;
- обґрунтувати пропозиції з формування антикризової фінансово-економічної стратегії та відповідної системи антикризового управління аграрним підприємством.

Об'єктом дослідження є процеси управління фінансово-економічними результатами діяльності аграрних підприємств.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та прикладні аспекти формування механізмів управління фінансово-економічними результатами діяльності аграрних підприємств в умовах невизначеності кон'юнктури цільових ринків.

Методи дослідження. Теоретико-методологічний базис дослідження становили діалектичний метод наукового пізнання та фундаментальні положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем управління фінансово-економічними результатами аграрних підприємств.

Дослідження виконано із використанням загальнонаукових та спеціальних методів, а саме: при визначенні й уточненні змісту базових понять використано метод абстрагування; при вивченні об'єкту і предмету дослідження використано системний підхід; для оцінки динаміки розвитку

аграрних підприємств використано методи спостереження й виміру; для ідентифікації факторів розвитку діяльності аграрних підприємств використано аналітичний і синтетичний методи; при передбаченні змін у фінансово-економічному стані аграрних підприємств застосовано метод індукції; при формулювання рекомендацій використано дедуктивний метод; при побудові моделей оцінювання фінансово-економічного стану аграрних підприємств використано економіко-математичні методи.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні дані Державної служби статистики України та Головного управління статистики в Одеській області, наукова література з досліджуваної проблеми, звітні дані підприємств й організацій аграрної сфери, інформаційні дані мережі Інтернет, власні спостереження дисертанта.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у обґрунтуванні теоретико-методичних засад і розробці практичних рекомендацій з формування механізмів управління фінансово-економічними результатами діяльності аграрних підприємств в умовах невизначеності кон'юнктури цільових ринків. Найбільш важливі результати, отримані в процесі дослідження, та їх наукова новизна полягають у наступному:

вперше:

- розроблено концептуальну модель організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства, особливістю якої є наявність у структурі механізму організаційних засад моніторингу й контролю фінансово-економічної результативності, які реалізуються через центри відповідальності, та комплексної системи управлінського обліку й аналізу, яка забезпечує керованість обліково-аналітичних процесів, достовірність та якість результатів оцінки, а також потреби менеджменту у інформації;

удосконалено:

- методику оцінювання фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств й фермерських господарств, яка ґрунтується

на використанні системи показників, що комплексно характеризують їх техніко-технологічну, економічну, соціальну, екологічну, а також бюджетну та інноваційну ефективність;

- методичний інструментарій моніторингу фінансово-економічних результатів аграрного підприємства із використанням матричного методу аналізу, в основі якого лежить контроль співвідношення темпів росту балансового прибутку, обсягу продажів та активів підприємства, що дозволяє зробити відбір показників для внутрішнього моніторингу у системі виміру: «витрати → реалізація → прибуток»;

- методичні засади управління витратами аграрного виробництва, а саме: запропоновано систему узагальнюючих показників-індикаторів, які характеризують собівартість аграрної продукції, із замкненим циклом, що містить ситуаційний аналіз вхідних й вихідних даних, заходи щодо корегування дій підприємства й оцінку отриманих результатів діяльності;

дістали подальший розвиток:

- визначення економічного змісту й сутності фінансово-економічної результативності аграрного підприємства, яку запропоновано розглядати як рівень узгодження у часово-просторовому вимірі економічних інтересів підприємства з інтересами взаємодіючих та пов'язаних із ним суб'єктів оточуючого середовища;

- концепція формування системи моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств: «витрати – реалізація – прибуток», яка робить акцент на корисності товару з точки зору ринку й дає змогу виділити взаємозалежні показники у системі оцінювання й моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних виробників;

- модель обліково-аналітичної підсистеми механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства, що націлена на виявлення внутрішніх резервів й потенціалу його розвитку, яка включає в себе: основні й допоміжні обліково-аналітичні процедури; організаційне, технічне, методичне й нормативно-правове забезпечення; вхідну й вихідну обліково-

аналітичну інформацію; ресурси підприємства та інші структурні складові;

- пропозиції з формування антикризової фінансово-економічної стратегії та відповідної системи антикризового управління аграрним підприємством, яка ґрунтується на поєднанні заходів антикризового й стратегічного управління й включає послідовні моделі докризового, передкризового, кризового й післякризового управління та дозволяє розширити арсенал протидії кризовим явищам у діяльності аграрних підприємств.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання теоретико-методичних розробок та практичних рекомендацій з формування механізмів управління фінансово-економічними результатами у практичній діяльності підприємств й організацій агробізнесу, а також загальнодержавними та місцевими органами влади при розробці стратегічних програмних документів із розвитку агросфери, у процесі підготовки фахівців з економіки підприємств та фінансового менеджменту.

Вищезгадані рекомендації використовуються у практичній діяльності: Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської обласної державної адміністрації (довідка №117/02/07.01-11/28 від 11.02.2020 р.), Херсонської обласної ради (довідка № 18-211-622/373 від 18.09.2019 р.). Науково-практичні положення дисертаційної роботи впроваджені в наукову діяльність та навчальний процес ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права» (довідка №18-10-616 від 18.10.2019 р.), ТОВ «Трофімова» Овідіопольського району Одеської області (довідка №117 від 30.12.2020р.), СТОВ «Золотий колос» Миколаївська обл., Казанківський район, с. Миколаївка (довідка № 315 від 21.11.2019р.), ФГ «Українське» Миколаївська обл., м. Новий Буг (довідка № 68 від 20.03.2019р.), ТОВ «Агрофірма Слов'янка» м.Херсон (№17 від 08.09.2020).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, викладені в дисертації і винесені на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати

дисертаційного дослідження оприлюднені автором на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях серед яких найбільш важливими були: II всеукраїнська науково-практична конференція «Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Львів, 16 травня 2015 р.), VI міжнародна науково-методична конференція «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід» (м. Вінниця, 24-25 вересня 2015 р.), міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки України» (м. Луцьк, 12 грудня 2018 р.), міжнародна науково-практична конференція «Економіка та управління: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Одеса, 26–27 листопада 2019 р.), III міжнародна науково-практична конференція «Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект» (м. Одеса, 27-28 вересня 2020 р.), VI міжнародна науково-методична конференція «Управління розвитком соціально-економічних систем» (м. Харків, 6 жовтня 2020 р.), VIII міжнародна науково-практична конф. «Економічні та соціальні аспекти розвитку України на початку XXI століття» (м. Одеса, 15 – 16 жовтня 2020 р.), всеукраїнська науково - практична конференція (м. Одеса, 17 жовтня 2020 р.), всеукраїнська науково-практична Інтернет – конференція «Розвиток бухгалтерського обліку та оподаткування в Україні: теорія, практика та професійна етика» (м. Ірпінь, 5-6 листопада 2020 р.), III міжнародна науково-практична конференція «Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали» (м. Лондон, Великобританія, 07 листопада 2020 р.), щорічні конференції професорсько-викладацького складу ЗВО «Міжнародний університет бізнесу і права» (Херсон, 2016-2020 рр.).

Публікації одержаних результатів. Основні результати дисертації висвітлено в 17 наукових працях, опублікованих автором, загальним обсягом 3,7 д.а., в тому числі особисто автору належить 2,84 д.а. У фахових наукових провідних виданнях опубліковано 7 статей обсягом 1,1 д.а.

Обсяг та структура дисертації. Робота складається із анотацій, вступу,

трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (188 найменувань), додатків. Повний обсяг роботи становить 236 сторінок, з них 175 сторінок основного тексту. Робота містить 30 рисунків, 30 таблиць та 6 додатків на 9 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Концептуальні засади дослідження проблем управління розвитком діяльності аграрних підприємств

Аграрне виробництво є одним з базових секторів національної економіки, що створює базис соціально-економічної стабільності України. За роки реформ у агросфері України та її регіонів відбулися докорінні інституційні зміни, повністю були трансформовані організаційно-правові засади землекористування й модель аграрного виробництва. Втім, реформи супроводжувалися значним скороченням обсягів виробництва аграрної продукції.

Агросфера відіграє важливу роль у економічній системі будь-якої держави, що обумовлюється найбільш важливішим її завданням – забезпечення умов продовольчої безпеки держави, підтримання соціально-економічної стабільності, забезпечення промисловості сировинними ресурсами. Агросфера в Україні багато в чому визначає спосіб життя значної частини громадян.

Специфіка дослідження суб'єктів цього виду економічної діяльності пов'язана з необхідністю урахування низки вагомих особливостей аграрного виробництва. До основних особливостей агросфери слід віднести:

- залежність від природно-кліматичних умов;
- існування множини категорій сільськогосподарських товаровиробників;
- довготривалість виробничого циклу й сезонність;
- висока капіталоємність, відносно низький рівень рентабельності й нестабільність доходів сільськогосподарських виробників;
- низька еластичність попиту та пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції й продовольства, а також порівняно висока

еластичність цін на товари, що має суттєве значення для виробників та покупців.

У агросфері водночас із великими підприємствами-виробниками різних організаційно-правових форм та форм власності, що здійснюють великотоварне виробництво, існують різноманітні дрібні форми господарювання: особисті підсобні господарства населення, фермерські господарства, садові товариства, обслуговуючі кооперативи тощо.

У зв'язку із високим соціально-економічним значенням агросфери для господарства країни, в Україні було прийнято цілий ряд нормативно-правових документів, якими визначено засади державної аграрної й продовольчої політики, магістральні напрямки розвитку аграрного виробництва й сільських територій, передумови забезпечення продовольчої безпеки країни.

У теперішній час багато науковців досліджують різноманітні численні аспекти розвитку економіки агросфери й обґрунтовують стратегічні напрями розвитку підприємств галузі. Одні з них вважають, що головним стратегічним напрямком розвитку агросфери має бути посилення координуючої функції держави, формування у агросфері інститутів, зданих забезпечувати її ефективне функціонування у відповідності із магістральними настановами розвитку національного господарства. Мова не йде про пряме державне керування процесами аграрного виробництва. Роль держави вбачається у формуванні сприятливого для розвитку агросфери соціально-економічного середовища, стимулювання прогресивних структурних зрушень, підтримці підприємницької активності, запровадженні інновацій та передового виробничого досвіду, на це вказує досвід економічно розвинених країн. Стійкий поступальний розвиток агросфери неможливий без надійного партнерства державних та регіональних органів влади та місцевого самоврядування із агробізнесом. Таке партнерство повинно стати інструментом залучення інвестицій у агросферу та фінансового забезпечення низькорентабельного аграрного виробництва. Ситуація вимагає застосування системного підходу до проблем державного регулювання аграрної сфери [55].

Інші науковці вважають доцільним переведення аграрного виробництва на ресурсозберігаючі стратегії розвитку, які здатні забезпечити зростання ефективності. В сучасних умовах результативність функціонування й конкурентні позиції аграрних виробників багато в чому визначаються рівнем та успішністю реалізації їх інноваційного потенціалу. Інноваційно-інвестиційна політика формує базис організаційно-економічного механізму розвитку аграрного виробництва. Для підвищення ефективності підприємств агросфери необхідне активне залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів у перспективні проекти. Для цього необхідно сформувати систему стимулювання інноваційно-інвестиційної активності для докорінної модернізації існуючих та створення нових виробництв на нових технологічних засадах, освоєння останніх досягнень науки, запровадження найбільш прогресивних форм організації й методів управління аграрним виробництвом [104, 70].

На думку третіх, нагальною є потреба диверсифікації аграрного виробництва й формування сучасної ринкової й соціальної інфраструктури на селі. Диверсифікація аграрного виробництва дозволяє вирішити питання зменшення рівня безробіття, зростання доходів сільського населення. Для реалізації цього напрямку доцільно використовувати досвід розвинених країн, наприклад Німеччини, де уряд системно застосовує заходів щодо підтримки чисельності сільського населення, створює робочі місця у сферах ландшафтного догляду, сільського туризму й еко-відпочинку. Відбуваються місцеві процеси розширення аграрного виробництва. При цьому у Німеччині більше 50% доходів аграрних підприємств так чи інакше пов'язані із підтримкою з боку держави [36].

Китай розширює позитивний досвід розвитку виробництва аграрної продукції по попередніх замовленнях, що дає змогу дрібним виробникам вийти безпосередньо на ринок кінцевого споживання [119].

В Україні також є значний попит на якісну та безпечну сільськогосподарську продукцію дрібних виробників, вироблену із використанням екстенсивних технологій із високим рівнем трудових витрат. Це

корелює із завданням збереження сільського способу життя, підвищення рівня соціального розвитку сільських територій, розвитку сільського туризму.

Дослідження свідчать, що розв'язання завдань стратегічного розвитку й підвищення конкурентних позицій аграрних підприємств й стабільності агросфери в цілому неможливе без відповідного розвитку всіх елементів ринкової та соціальної інфраструктури.

Всі науковці погоджуються, що забезпечення та утримання високої динаміки розвитку аграрного виробництва, досягнення встановлених магістральних цілей розвитку агросфери залежить, як від науково-практичної обґрунтованості й дієвості аграрної політики держави, так і від удосконалення й розвитку методів й інструментів управління на всіх рівнях: від загальнодержавного до рівня первинних виробників.

Управління, як процес, є свідомим цілеспрямованим впливом, який здійснює суб'єкт управління (керівний орган) на об'єкт (соціальні, економічні, технічні та інші системи), що має на меті спрямувати дії об'єкта та одержати заплановані результати діяльності [57].

Управління, за змістом, являє собою сукупність прийомів, методів й інструментів цілеспрямованого впливу суб'єкта на об'єкт для забезпечення заздалегідь визначеного (бажаного) результату.

Сутність системи управління аграрним виробництвом розкривається в його основних функціях:

- розробка, обґрунтування й ухвалення управлінських рішень;
- організація й мотивація виконання управлінських рішень;
- аналіз і коректування процесу реалізації рішень [98].

Ефективне управління аграрним підприємством вимагає урахування ризиків й невизначеності, передбачення можливих відхилень поточних й кінцевих результатів у процесі діяльності керованого об'єкта й вжиття превентивних.

Деякі вчені вважають, що для розгляду багатьох управлінських й економічних питань спеціалізація того чи іншого підприємства у певній сфері

чи секторі економіки не має особливого значення, оскільки переважна більшість процесів та явищ у фінансово-господарській діяльності різних підприємств мають однакове походження та можуть різнитися лише у деталях та термінології [149].

Ми переконані, що стосовно існує цілий ряд явищ та процесів, характерних лише для підприємств аграрної сфери, зумовлених специфікою аграрного виробництва й сільського способу життя, які є дуже вагомими й визначають необхідність окремого розряду стосовно саме аграрних виробників. До таких питань справедливо можна віднести управління фінансово-економічними результатами.

У нашій роботі під словом «підприємство» ми, в основному, будемо розуміти підприємство аграрної сфери, якщо інше не конкретизовано. Слід відзначити, що ряд досліджуваних нами питань стосується також багатогалузевих підприємств та підприємств інших сфер й секторів. Втім наші міркування виходять саме із завдань розвитку аграрних підприємств та агросфери в цілому.

Слід також зазначити, що у практиці господарювання в силу причин бізнесового та майнового характеру, часто цілісні виробничі комплекси розділяються на кілька підприємств - юридичних осіб із метою: підвищення рівня економічної безпеки окремих структурних одиниць, для зниження витрат та підвищення рівня керованості процесами господарювання, з метою реструктуризації (поглиблення спеціалізації, диверсифікації, інтеграції тощо), оптимізації податкових платежів тощо.

Фінансово-господарська діяльність охоплює всі дії аграрного підприємства, його окремих структурних підрозділів й працівників, як у відносинах між собою у внутрішньому середовищі, так із оточуючим середовищем, що зумовлюють або мають потенціал зміни фінансово-економічних результатів підприємства та його вартості.

У процесі здійснення фінансово-господарської діяльності, що

відбувається у постійно змінному, конкурентному середовищі, аграрне підприємство постійно вступає у численні відносини із споживачами – фізичними особами, іншими підприємствами (постачальниками, споживачами, сервісними та ін.), органами державної влади та місцевого самоврядування. У процесі фінансово-господарської діяльності аграрне підприємство використовує власний та залучений виробничо-господарських потенціал: фонди, товарно-матеріальні цінності, персонал, гроші та ін., що виступають у якості ресурсу сільськогосподарського виробництва [160].

Діяльність аграрних підприємств, в силу означеної раніше специфіки сільськогосподарського виробництва, більше ніж діяльність підприємств інших секторів та сфер піддається впливу кризових явищ у економіці. Це визначає необхідність державної підтримки аграрних виробників.

Виникнення кризових явищ у аграрних підприємствах визначається особливостями організаційно-економічного та соціального механізмів їх функціонування. Аналіз та оцінка рівня впливу цих особливостей вимагає адаптації діапазону фінансово-економічних показників аграрних підприємств до різних видів кризи.

Згідно із теорією циклів, запропонованою М.Д. Кондратьєвим, й етапами життєвого циклу організації, визначеними у менеджменті, процес діяльності аграрного підприємства як складної соціально-економічної системи у динаміці формується з двох станів, які чергуються: стан стабільності і стан розвитку [70].

Стан складових підсистем аграрного підприємства є результатом керуючого впливу суб'єкта управління, який встановлює цілі й завдання розвитку підприємства. Водночас, стан об'єкту також впливає на дії керуючого суб'єкта, оскільки зумовлює перегляд цілей й завдань на кожному циклі управління діяльністю підприємства (рис. 1.1).

Згідно системного підходу й відповідно до теорії виникнення криз, кризові явища, що виявляються в одній зі структурних підсистем згодом поширюється на все підприємство, його внутрішню соціально-економічну систему.

Рис. 1.1. Зв'язок та взаємовплив стану й динаміки об'єкта та суб'єкта управління*

*Складено автором з використанням [70]

Класифікація кризових явищ у діяльності аграрних підприємств, яка дає змогу виокремити вплив різних факторів на загальний стан виробничої системи показана у табл. 1.1.

Отже, у соціально-економічних системах аграрних підприємств у різному ступені можуть проявлятися всі види визначних криз - криза організаційно-правової структури, майнова криза, фінансова криза, виробничо-господарська криза, соціальна криза.

Як можна побачити, всі прояви кризи є взаємопов'язаними та взаємно обумовленими. Всі вони ведуть до зниження фінансово-економічних результатів аграрного підприємства, а тому саму ці результати і мають бути цілями та індикаторами антикризового управління.

Циклічний тип розвитку аграрних підприємств визначає потребу аналізу й оцінки стану їх підсистем на всіх стадіях їх функціонування й розвитку та

зумовлює необхідність пошуку й обґрунтування дієвої моделі управління фінансово-економічними результатами організації.

Таблиця 1.1

Узагальнена класифікація криз у діяльності аграрних підприємств*

Підсистема, у якій виникла криза	Маркери прояву кризи	Можливі наслідки
Організаційно-правова структура	- порушення ієрархічних та функціональних зв'язків всередині організації; - порушення субординації, прояви подвійної підлеглості; - надмірна бюрократизація прийняття рішень; - ускладнений обмін інформацією тощо	Неможливість ефективного планування й управління. Розлад діяльності та занепад підприємства, можливий розпад на окремі частини.
Майновий комплекс	- надмірний знос основних виробничих фондів – сільськогосподарських машин та обладнання; - недостатній рівень забезпечення вимог виробництва основними засобами; - невідповідність процесів та відносин використання складових майнового комплексу підприємства між його підрозділами та ін.	Неможливість виробляти конкурентоспроможну продукцію за сучасними технологіями
Виробничо-господарський комплекс	- зниження конкурентоспроможності вироблюваної продукції; - скорочення частки ринку, втрата ринків збуту; - порушення стабільних зв'язків із споживачами та постачальниками та ін.	Зниження показників економічної ефективності виробництва й збуту
Фінансова система	- неплатоспроможність підприємства; - низька ліквідність; - низькі показники ділової активності підприємства	Стан фінансової нестабільності підприємства.
Соціальна сфера	- нестабільність колективу – надмірна плинність кадрів - низький якісний рівень персоналу (освіта, досвід роботи тощо) - низький рівень мотивації працівників підприємства тощо.	Конфлікт інтересів власників, керівництва й працівників, що веде до скорочення виробничих та економічних результатів.

*Сформовано на основі [34, 70]

Завдання оцінки фінансово-економічних результатів діяльності аграрних підприємств та управління ними мають неминущу актуальність та значення. Змінні умови господарювання в умовах нестабільності й ризику, процеси реформування національної та галузевої економіки змушують дослідників переоцінювати різні аспекти діяльності аграрних підприємств. Фінансово-

економічна результативність діяльності – є однією з базових категорій, яка сьогодні здобуває все більшої ваги [34].

Наукові джерела та практика агробізнесу свідчать про множинність розуміння та багатоаспектність поняття фінансово-економічної результативності діяльності підприємств. Існують численні розходження і позиціях дослідників як вітчизняних, так і закордонних щодо питань визначення змісту та критеріїв результативності агросфери й аграрного виробництва [52].

З цього приводу можна виділити три типи позицій науковців, що досліджували ефективність діяльності аграрних підприємств. Так, одна група авторів вважає, що ефективність діяльності аграрних підприємств, тобто результативність бізнесу є тотожним ефективності власне аграрного виробництва, а отже їх не треба розрізняти при визначенні методів управлінського впливу.

Інша група дослідників стоїть на позиціях, що між ефективністю агробізнесу й аграрного виробництва є тісний зв'язок.

Остання група вважає, що ці поняття є взаємопов'язаними, але вони характеризують сутнісно різні економко-господарські процеси й явища, які спостерігаються у процесі діяльності господарюючих суб'єктів агросфери на ринку [65].

На нашу думку, поняття ефективності агробізнесу й ефективності власне аграрного виробництва необхідно органічно поєднати. Ефективність агробізнесу бізнесу характеризує спроможність підприємства забезпечувати процес збалансованого поступального розвитку у системі «ресурси - виробництво - реалізація». А ця спроможність зумовлюється здатністю до локальних змін у маркетингово-збутовій, ресурсній та виробничій політиці підприємства на засадах системного дослідження змінної кон'юнктури ринку.

Ефективність аграрного виробництва практично неможливо виміряти якимось одним узагальнюючим показником, оскільки він не може повною

мірою характеризувати весь складний комплекс процесів, які відбуваються у виробничій діяльності підприємства та визначають її ефективність.

Фінансово-економічний результат діяльності аграрного підприємства формується як сукупність результатів різних видів й напрямів його діяльності: інноваційної, інвестиційної, операційної (виробничої, збутової тощо), фінансової. Фінансово-економічні результати агробізнесу характеризують багатогранний комплекс природно-кліматичних, соціально-економічних, техніко-технологічних, суспільно-політичних умов діяльності аграрних підприємств. Фінансово-економічні результати агробізнесу характеризують ефективність використання засобів праці, предметів праці, робочої сили та рівень виробничих відносин на різних рівнях, насамперед на рівні первинних виробничих суб'єктів – аграрних підприємств [80].

Аналіз й оцінка фінансово-економічних результатів діяльності аграрних виробників залишається невирішеним завданням з огляду на зміни умов господарювання та нестабільної кон'юнктури агропродовольчого ринку, що вимагає нового погляду на різні аспекти й складові діяльності аграрних підприємств.

Результативність або ефективність – є одним з базових понять, що характеризує підсумок будь-якого процесу.

Дослідження наукової літератури свідчить, що ця категорія є складною, багатомірною та має багато різних тлумачень, що свідчить про значне розходження думок вчених у питаннях визначення ефективності аграрного виробництва та її співвіднесення з іншими поняттями.

Фінансово-економічна результативність аграрного підприємства є складним комплексним поняттям, яке пов'язана як із станом внутрішнього середовища аграрного підприємства, так і з станом та впливом факторів зовнішнього оточуючого середовища, із його складовими суб'єктами, які взаємодіють із підприємством: ближнє оточення (постачальники, покупці, конкуренти, партнери та ін.) та дальнє оточення (державні, суспільні, ринкові інститути та ін.) [100].

Отже, можна стверджувати, що фінансово-економічна результативність аграрного підприємства характеризує узгодженість й баланс його інтересів підприємства із інтересами суб'єктів оточуючого середовища. Із цих позицій фінансово-економічна результативність аграрного підприємства слід вивчати як реалізацію настанов теорії ресурсної взаємозалежності, згідно яких у процесі свого функціонування підприємство має зважати не лише на свої власні інтереси, але й на інтереси інших зацікавлених сторін, яких може бути доволі багато. Саме з цієї точки зору - гармонізації інтересів аграрного підприємства й суб'єктів оточуючого середовища, які вступають у взаємодію з ним, доцільно досліджувати зміст фінансово-економічної результативності аграрного підприємства.

Фінансово-економічну результативність підприємства слід розглядати як рівень узгодження у часово-просторовому вимірі економічних інтересів власне аграрного підприємства із інтересами взаємодіючих та пов'язаних із ним суб'єктів оточуючого середовища. Таке розуміння фінансово-економічної результативності аграрного підприємства не суперечить позиціям інших авторів, оскільки воно базується на визнанні визначального впливу зовнішнього оточуючого середовища на процеси діяльності аграрного підприємства. Особливістю такого тлумачення фінансово-економічної результативності аграрного підприємства є його походження з тези про неможливість повною мірою відокремити та захистити діяльність аграрного підприємства від позитивного та негативного впливу факторів оточуючого середовища через те, що воно реалізує свою діяльність саме у цьому середовищі, і це середовище багато в чому й визначає можливість цієї діяльності [113].

Інновації у сферах техніки, технологій та управління, які впливають на агробізнес, слід розцінювати як позитивний вплив оточуючого середовища. Аграрне підприємство може по-різному ставитися до інновацій, прийняти чи ігнорувати їх, втім воно не може не враховувати інновації у своїй діяльності, що зумовлено рядом об'єктивних факторів. Результатом процесу створення та впровадження нововведень є поява нових предметів, способів й засобів

аграрного виробництва, що зумовлює необхідність залучення аграрних підприємств у інноваційний процес, переосмислення виробничого процесу навіть традиційних видів продукції [31].

Окрім того, інновації, що важливо, відбуваються у сферах організації парці та виробничих процесів, що веде до їх урізноманітнення, ускладнення, та появи нових шляхів підвищення економічної ефективності аграрного виробництва.

Урахування техніко-технологічних та організаційно-управлінських інновацій надає підприємству можливість:

- по-перше, скоротити виробничі витрати та підвищити прибуток, а отже – рентабельність;
- підвищити конкурентоспроможність підприємства на ринку, розширити сегмент або здійснити вихід на нові ринки аграрної продукції.

Загалом, означені напрямки ведуть до зростання прибутку аграрного підприємства, підвищенню його ефективності, конкурентоспроможності й рівня економічної стабільності.

Наведене трактування фінансово-економічної результативності аграрного підприємства дає можливість стверджувати, що у випадку, коли економічні інтереси підприємства узгоджені із інтересами суб'єктів оточуючого середовища, воно є економічно стабільним. До суб'єктів зовнішнього середовища слід віднести, насамперед: споживачів/замовників, постачальників, підприємства-конкуренти, інвесторів, органи влади та суспільство в цілому. В останні роки до цього переліку прийнято додавати природне середовище, оскільки питання екологічності аграрного виробництва стає все більш нагальним. Узгодження інтересів аграрного підприємства з інтересами суб'єктів оточуючого середовища, що вступають з ним у взаємодію, залежно від стану та статусу суб'єкта оточуючого середовища, може відбуватися різними способами та приймати різні форми. Взаємодія аграрного підприємства із оточуючим середовищем пов'язана із реалізацією у цьому середовищі функціональних видів ділової активності [154].

Одним з найбільш впливових суб'єктів оточуючого середовища підприємства є держава у особі органів державної влади, яка здійснює регулювання всіх сторін діяльності підприємства у різних формах інституційного впливу.

Споживачі та постачальники ресурсів є суб'єктами із якими підприємство безпосередньо вступає у контакт, і які багато в чому визначають результат його діяльності.

Важливу роль відіграють підприємства й організації ринкової інфраструктури. Їх перелік та способи взаємодії з ними насамперед залежать від виду діяльності конкретного аграрного підприємства, його організаційно-правової форми та форми власності. Втім, серед суб'єктів ринкової інфраструктури можна виділити загальні (фінансово-кредитні установи, фінансові посередники, аукціони й біржі та ні.) й спеціальні – ті що вступають у контакт із окремими підприємствами у силу специфіки їх діяльності (ветеринарна служба, фітосанітарний контроль тощо). В нинішніх умовах, у діяльності великих підприємств ключову роль відіграють трейдери, фінансово-кредитні установи та фінансові посередники (інвестиційні фонди й компанії тощо) [61].

Взаємодія аграрного підприємства із суб'єктами оточуючого середовища відбувається в ринковому середовищі, яке характеризується наявністю загальноекономічних ризиків, джерелом яких є стан та етап розвитку національного господарства (ріст, стагнація або рецесія), інфляція, ставки кредитування, курси валют. Підприємство не може подолати загальноекономічні види ризиків за допомогою внутрішніх способів, оскільки вони є зовнішніми та об'єктивно існуючими.

Взаємодія аграрного підприємства із суб'єктами оточуючого середовища може відбуватися прямим й непрямим способами. Пряма взаємодія передбачає безпосередній контакт із суб'єктами на постійних або тимчасових засадах, у документарній або інформаційній формах. Результати такої взаємодії прямо впливають на розмір прибутку аграрного підприємства. Непряма взаємодія із

суб'єктами оточуючого середовища не пов'язана із безпосередніми контактами. Діяльність цих суб'єктів не має прямого впливу на виробничо-господарську діяльність аграрного підприємства але впливає на прийняття управлінських рішень. Таким чином, непряма взаємодія аграрного підприємства із суб'єктами оточуючого середовища також має вплив на його фінансово-економічні результати. До таких суб'єктів, насамперед, слід віднести конкурентів аграрного підприємства. Роль непрямой взаємодії аграрного підприємства із суб'єктами оточуючого середовища зростає через ускладнення середовища управління.

Розуміння фінансово-економічної результативності аграрного підприємства, як ступеня узгодження інтересів аграрного підприємства з інтересами, взаємодіючих із ним, суб'єктів оточуючого середовища вимагає уточнення змісту поняття «інтереси» стосовно аграрних підприємств та індикатора дотримання цих інтересів.

«Інтерес» розуміється як якась користь, вигода. Отже, інтереси аграрного підприємства слід розглядати як його взаємодію із сторонніми суб'єктами, що відбувається на постійних засадах або на протязі певного періоду, вільно або примусово з метою одержання прибутку та/або досягнення соціальних результатів. Інтереси аграрного підприємства є суб'єктивними та невід'ємні від самого підприємства [134].

Отже, слід виділити суб'єкти інтересів аграрного підприємства, які визначаються низкою факторів й насамперед, формою власності підприємства, організаційно-правовою формою його діяльності, й, нарешті, безпосередньо видом інтересів. Виходячи з вказаних чинників, ієрархічний ланцюг суб'єктів інтересів аграрного підприємства може бути таким: власник підприємства - менеджмент підприємства (керівник та команда) - персонал підприємства. Таким чином, головну роль у ієрархії суб'єктів інтересів аграрного підприємства відіграє власник/власники та його керівник. Така схема суб'єктів інтересів аграрного підприємства є вірною для випадку, коли власник підприємства або його керівник виконують функцію контролю на процесах й

результатами функціонування підприємства – виступають у ролі контролюючих суб'єктів. Моніторинг й контроль діяльності аграрного підприємства є формою, у якій реалізується економічна влада конкретного суб'єкта або групи суб'єктів. Вона базується на таких поняттях, як влада та власність над засобами й результатами виробничої діяльності аграрного підприємства. Контролююча особа формує складну ієрархію інтересів підприємства та впливає на фінансово-економічні результати та стабільність його діяльності. Окрім того, функцію контролю за діяльністю аграрного підприємства можуть виконувати сторонні суб'єкти. Така ситуація часто виникає, коли підприємство використовує борг і підпадає під контроль кредиторів. Оцінка фінансового стану підприємства, зокрема показників питомої ваги довго- і короткострокових кредитів у структурі капіталу й аналіз структури боргів дають змогу визначити наявність такого контролюючого суб'єкта. Надмірне використання позик може стати причиною того, що діяльність аграрного підприємства протягом певного часу буде повною мірою контролюватися зовнішніми кредиторами. Слід також вказати, що політика діяльності аграрного підприємства може розроблятися й втілюватися поза сферою його команди менеджменту, зокрема шляхом делегування цих повноважень консультантам чи дорадчим органам.

У питанні оцінювання функції моніторингу й контролю за діяльністю підприємства важливим є узгодженість або неузгодженість інтересів суб'єкта, що виконує цю функцію, й самого аграрного підприємства. Якщо інтереси контролюючого суб'єкта й підприємства збігаються, якщо він і є одним з вагомих інвесторів підприємства, то він, звичайно, сприятиме стійкому розвитку діяльності підприємства. У цьому випадку наявність зовнішнього контролюючого суб'єкта є позитивним чи нейтральним фактором у розвитку аграрного підприємства.

Доцільно виділити ключові функціональні структурні блоки системи забезпечення стабільності фінансово-економічних результатів аграрного підприємства, які дають змогу забезпечити максимальну відповідність

керівників підприємства та його ресурсного потенціалу завданням розвитку: активи; фінансові ресурси; персонал; техніка й технології, інновації, інформаційна інфраструктура; організаційна структура та система управління аграрного підприємства. Ці структурні елементи практично відповідають функціональні складові механізму забезпечення стабільності фінансово-економічних результатів підприємства.

Збереженість необоротних активів та товарно-матеріальних цінностей забезпечується відповідним комплексом управлінських заходів, до якого слід включити контроль за дотриманням правил експлуатації машин й обладнання, охорони та безпеки, матеріальної відповідальності посадових осіб й персоналу, обліку майна, правильного нарахування амортизації та переоцінки майна. На аграрному підприємстві до категорії необоротних активів майна й товарно-матеріальних цінностей слід віднести: земля, ВРХ, будинки й споруди, машини й обладнання, транспортні засоби й механізми, запаси сировини, матеріалів та готової продукції та ін [96].

Фінансові ресурси аграрного підприємства відіграють провідну роль у процесі відтворення, формування й обігу власних коштів. Для забезпечення стабільності результатів діяльності підприємства його фінанси повинні підтримувати баланс руху матеріальних та грошово-фінансових ресурсів на всіх стадіях обігу капіталу у процесі циклу відтворення. Принципами функціонування підсистеми фінансового менеджменту аграрного підприємства є: принцип фінансової незалежності та принцип самофінансування. Менеджмент аграрного підприємства повинен на регулярних засадах проводити аналіз та оцінку структури капіталу для підтримання її у оптимальній пропорції та забезпечення фінансово-економічної стабільності, платоспроможності, фінансової незалежності й ліквідності підприємства.

Персонал є одним з визначальних чинників фінансово-економічної стабільності аграрного підприємства. Правильно підібрана команда керівників спроможна зробити навіть відстале підприємство лідером ринку. Непрофесійний же підхід до управління, неналежне ставлення до обов'язків,

порушення дисципліни здатне привести навіть успішне підприємство до незадовільного фінансового стану. До ключових векторів кадрової політики аграрного підприємства слід віднести: оцінка й обґрунтування потреби у робочій силі за кількісними та якісними показниками, форм й способів залучення працівників та найкращого використання їх трудового потенціалу. Кадрова політика включає також заходи з розвитку й підвищення якості персоналу, зокрема - підвищення кваліфікації, формування мотиваційних умов для найбільш повного використання можливостей працівників, формування лояльних працівників та унеможливлення появи неблагонадійних.

Під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів окремі працівники можуть вчиняти дії, які порушують не лише трудову дисципліну, але й існуючі норми суспільної поведінки. Неблагонадійні працівники можуть розголошувати комерційну інформацію, що може стати на заваді стабільності результатів та розвитку підприємства.

Цілі й форма організаційної структури аграрного підприємства мають відповідати одна одній. Оргструктура розробляється самі під завдання реалізації визначених цілей. Зміна цільових настанов й процесів виробничо-господарської діяльності веде до відповідних змін організаційної структури підприємства, що має суттєві наслідки у подальшому його функціонуванні.

До основних принципів формування організаційної структури аграрного підприємства слід віднести:

- гнучкість, тобто здатність швидко та оперативно трансформуватися у відповідь на зміни у внутрішньому й зовнішньому середовищі;
- централізація функцій загального управління на верхніх щаблях оргструктури із одночасною передачею функцій оперативного управління на нижні структурні ланки;
- спеціалізація – реалізується шляхом закріпленням за кожною ланкою визначених управлінських функцій;
- нормування управлінських функцій на різних ланках за кількістю підлеглих;

- діалектична єдність прав й відповідальності управлінців та підрозділів;
- розмежування управлінських повноважень лінійних та функціональних структурних ланок. Лінійні ланки відповідають за прийняття рішень щодо реалізації завдань поточної діяльності аграрного підприємства, функціональні ж відповідають за якісну підготовку й виконання рішень.

Структура організаційно-управлінської системи аграрного підприємства може бути різною й формується індивідуально, залежно від складу видів економічної діяльності й розміру конкретного підприємства. Керівництво визначає напрямки й цілі розвитку, під які у кожному конкретному випадку формує власну структуру управління.

1.2. Базові критерії та підходи до діагностики фінансово-економічної результативності аграрних підприємств

В теперішній час вкрай важливим є розробка та обґрунтування методичного інструментарію оцінки ступеня розвитку підприємств агросфери, який дозволяє виявляти визначні фактори впливу на їх фінансово-економічні результати, визначати стратегічні напрямки розвитку їх діяльності. Для переходу до принципово нових, більш якісних підходів до управління підприємствами агросфери вкрай необхідно розв'язати завдання аналізу та об'єктивного оцінювання їх стану та перспектив розвитку на основі кількісних та якісних показників, що потребує удосконалення теоретико-методичних підходів до такого оцінювання [40].

У зв'язку із цим розглянемо основні поняття, що стосуються аналізу й оцінки розвитку та результатів діяльності аграрних підприємств.

Розвиток розуміють як процес поступової, закономірної зміни об'єкту, переходу його з старого стану до іншого – нового. Це повною мірою стосується й підприємств агросфери. Дослідження нового стану здійснюється засобами аналізу, який означає розкладання, деталізацію об'єкта на його структурні складові частини. Це дає змогу вивчити внутрішній стан та визначити ступінь

предмета, явища, процесу, встановити внутрішні та зовнішні взаємозв'язки складових елементів, дослідити окремі сторони їх існування та детермінанти розвитку. Аналіз дає можливість виявити базові положення для здійснення оцінки поточного стану й перспектив розвитку об'єкта, сформулювати з окремих чинників бачення нового, очікуваного стану.

Оцінка визначається як обґрунтована думка про цінність, рівень або значення об'єкта, процесу або явища. Науковці пропонують розглядати поняття «оцінка» з різних позицій. По-перше, оцінка є кількісною результативною характеристикою якогось досліджуваного об'єкта, процесу, явища. З цієї точки зору, оцінка є результатом аналітичного дослідження. По-друге, оцінка є процесом визначення (тобто оцінювання) кількісних та якісних характеристик й властивостей об'єкта, процесу, явища [90].

Економічною наукою нагромаджено значний досвід розробки та застосування на практиці методичних інструментів здійснення аналізу й оцінки діяльності аграрних підприємств за критеріями: кредитоспроможності, інвестиційної привабливості, фінансової стабільності, конкурентоспроможності, ефективності використання ресурсів, ефективності підприємницької діяльності, результативності державної підтримки розвитку їх матеріально-технічної бази тощо.

Відомі також методичні розробки щодо аналізу й оцінки розвитку агробізнесу на регіональному та національному рівнях, зокрема: методи оцінки й прогнозування динаміки й напрямків розвитку регіонального агробізнесу, методи багатофакторного аналізу умов діяльності аграрних підприємств, кластерний аналіз агросфери регіонів та районів за виробничо-господарськими та соціально-економічними показниками, методи сценарного прогнозування розвитку аграрного та продовольчого ринків, методи оцінки конкурентоспроможності агросфери на регіональному рівні, методи із використанням кореляційно-регресійних та імітаційних моделей тощо. Вчені по-різному оцінюють наявні методичні підходи та аналітичні моделі розвитку агробізнесу [130].

Наприклад, піддаються критиці трендові моделі, оскільки вони є інерційними та не відповідають повною мірою актуальним напрямкам розвитку агросфери. Водночас, прогнозування розвитку агросфери регіону чи держави із використанням методу експертних оцінок, мають складності й недоліки пов'язані із необхідністю подолання суб'єктивності оцінок, забезпечення необхідного рівня узгодження оцінок експертів та ін.

Огляд відомих у економічній літературі методів аналізу й оцінки різних показників поточного стану й перспектив розвитку аграрних підприємств свідчить, що вони мають суттєві відмінності за предметом дослідження, кількістю й складом оціночних показників та власне методами оцінювання. Нині не існує загальноприйнятого, уніфікованого методичного підходу до аналізу й оцінки стану та перспектив розвитку як аграрних підприємств, так і агросфери регіону чи держави.

Оцінку слід розглядати як кількісну характеристику досягнутого стану аграрного підприємства. Але, лише на засадах аналізу й оцінки стану аграрного підприємства неможна оцінити майбутні параметри, наприклад: чи будуть досягнуті підприємством планові показники розвитку, які ключові фактори можуть вплинути у майбутньому на результати його діяльності. Пошук відповідей на ці питання вимагає прогнозних досліджень.

Діагностика, на думку науковців, є більше широким поняттям, ніж розглянуті нами «аналіз» й «оцінка». Обмін «діагноз» означає ідентифікацію, визначення стану. Економічна діагностика аграрного підприємства проводиться із метою визначення кількісних та якісних характеристик його стану у певний момент часу чи часовий інтервал, а також прогнозування поведінки підприємства у майбутньому. Отже, діагностика органічно поєднує у собі аналіз й оцінку, але є чимось більшим ніж їх просте поєднання, діагностика є явищем більш високого ієрархічного рівня. Аналіз та оцінка є лише основою діагностики у системі «аналіз (перший рівень) → оцінка (середній рівень) → діагностика (вищий рівень)» (рис. 1.2) [136].

Економічну діагностику розглядають з двох точок зору: як комплексне

дослідження стану підприємства та як функцію управління. З точки зору менеджменту, діагностика сприяє прийняттю обґрунтованих зважених управлінських рішень та забезпечує контроль стану підприємства та ходу виконання прийнятих рішень, є базисом для прогнозування та коректування ходу розвитку його діяльності.

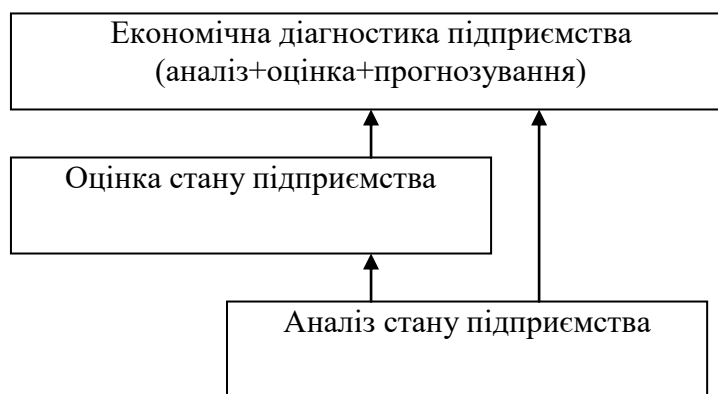

Рис.1.2. Ієрархія методів дослідження стану підприємства*

*Побудовано автором з використанням [136]

Діагностика передбачає виявлення різного типу порушень у ході виробничо-господарських процесів аграрного підприємства.

У науковій літературі діагностика економічної системи визначається як комплекс досліджень із метою встановлення цілей діяльності, способів досягнення визначених цілей, виявлення можливих проблем й шляхів їх розв'язання. Економічну діагностику також визначають як аналіз господарської діяльності підприємств та регіонів для визначення їх економічного стану та виявлення «вад».

Предмет економічної діагностики визначається як оцінка та виявлення причин, детермінант відхилень від запланованого ходу процесу діяльності підприємства, обґрунтування варіантів вирішення проблем та прогнозування розвитку досліджуваного об'єкта. Отже, економічна діагностика аграрного підприємства ґрунтується на здійсненні аналізу, оцінки та формуванні статичної у часі аналітико-прогностичної моделі «аналіз → оцінка → діагностика» [136].

З точки зору пріоритетів розвитку агросфери виникає необхідність встановлення закономірностей розвитку її бізнес-суб'єктів, визначення тенденцій та динаміки цих процесів, оцінки параметричних індикаторів розвитку. Для формування стратегії розвитку аграрних підприємств необхідна побудова динамічних моделей, здатних адекватно описати процеси розвитку у часі. Цим цілям повною мірою відповідає методичний інструментарій фінансово-економічного моніторингу.

Управління розвитком аграрних підприємств є процесом впливу керуючої підсистеми на керовану підсистему (об'єкт управління) на оперативному, тактичному й стратегічному рівнях для досягнення найбільш високих фінансово-економічних результатів.

Глобалізація та активізація міжнародних економічних відносин, ускладнення виробничо-господарських зв'язків, необхідність постійного коректування пріоритетів розвитку агробізнесу спричинили глибокі зміни у цілях, підходах й характері управління господарюючими суб'єктами агросфери, а також соціально-економічними системами більш високого порядку – агросферою регіону, держави. Процеси децентралізації аграрної економіки призвели до посилення регіонального та місцевого аспектів управління розвитком агробізнесу на засадах регіональної економічної політики. На регіональний та місцевий рівень перейшла значна частина повноважень й відповідальності по регулюванню аграрної економіки [120].

Отже, регіональна аграрна та продовольча політика має бути спрямована на активізацію механізмів саморозвитку агросфери регіону, що, у свою чергу, вимагає всілякої підтримки агробізнесу. Метою стратегічного управління агросферою та її підприємствами є не лише забезпечення високої конкурентоспроможності самих бізнес-структур, але й конкурентних позицій та переваг регіональної агросфери, що в нинішніх умовах є необхідною умовою динамічного розвитку всіх агроформувань даної території.

Розвиток агросфери є ключовим стратегічним пріоритетом Південного регіону України. В економіці регіону агросфері належить провідна,

системоутворююча роль. Метою розвитку аграрних підприємств регіону має стати є не лише формування ефективної конкурентоспроможної системи агропромислового виробництва але й підвищення якості життя сільського населення та стійкий розвиток сільських територій. Саме таке поєднання бізнесових та регіональних цілей дає змогу у майбутньому досягнути високих стандартів якості життя сільського населення, найбільш раціонального використання природних ресурсів, задіяних у аграрному та переробному виробництві [45].

Для забезпечення стабільного функціонування й розвитку аграрних підприємств необхідні державні та регіональні цільові програми їх підтримки, а також стратегічні програми комплексного розвитку сільських територій з обліком регіональної та місцевої соціально-економічної та природно-кліматичної специфіки.

Обґрунтування та реалізація управлінських рішень по розвитку аграрного підприємства відбувається в умовах динамічно змінного зовнішнього середовища, що характеризується ризиками та невизначеністю. За таких умов, особливої ваги набуває питання прийняття найбільш зважених управлінських рішень, які ґрунтуються на є повній, об'єктивній, актуальній та своєчасній інформації. Без інформації про стан об'єкта та оточуючого середовища неможливо уявити управління будь-якими економічними процесами. В теперішніх умовах, коли вкрай важливо не лише забезпечити ріст фінансово-економічних результатів агробізнесу, але й втримати позитивну динаміку у стратегічному періоді, стрімко зростає роль первинної інформації у процесах прийняття управлінських рішень на всіх рівнях. Органи управління підприємств, а також регіональні органи регулювання розвитку агросфери, потребують різноманітної й детальної інформації для обґрунтування рішень [127].

В умовах динамічного середовища попит на масштабну, якісну, достовірну й оперативну інформацію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень у агробізнесі стрімко зростає. Сьогодні інформація є

однією з головних детермінант економічного розвитку агросфери. Головною метою застосування нових інформаційних технологій у менеджменті підприємств є підвищення ефективності організаційно-управлінського механізму на засадах формування сучасної інформаційно-технологічної інфраструктури управління.

Інформаційна інфраструктура відіграє виключну роль у підвищенні фінансово-економічних результатів агроформувань. Постійно змінна соціально-економічна, суспільно-політична й кредитно-фінансова ситуація вимагає від керівників підприємств та окремих підприємців здійснення постійного оперативного аналізу, оцінки поточної й діагностики майбутньої ситуації у всіх сферах аграрного виробництва. Ефективність менеджменту напряму залежить від ефективності механізмів пошуку, обробки й використання бізнес-інформації. У процесі розвитку ринку, ринкових й державних інститутів, що формують поле діяльності агробізнесу, відбувається усвідомлення високого значення економічної інформації у координації планів та підвищенні надійності прийнятих управлінських рішень. Отже, інформація сьогодні є важливим фактором аграрного виробництва нарівні із традиційними: землею, капіталом, працею і підприємницькою волею.

В теперішніх умовах постійно зростає необхідність формування інформаційних систем, здатних повною мірою задовольнити потреби агробізнесу, а якісна інформація, призначена для прийняття дієвих керівних рішень стає конкурентною перевагою.

Науковці вказують, що інформаційний механізм потребує у своїй структурі підсистеми моніторингу стану й прогнозування розвитку керованої системи. Блок моніторингу дає змогу відстежувати напрями й динаміку розвитку системи й вказує на розбіжність отриманих результатів та планованих значень, що є індикатором відхилення від наміченої траєкторії розвитку [17].

Моніторинг є особливим видом управлінської діяльності, який реалізується керуючою підсистемою у напрямку керованої через обґрунтування й ухвалення управлінських рішень на засадах збирання, обробки та

використання актуальної, повної, достовірної інформації про стан та процеси у керованій системі та її оточенні [93].

Моніторинг має бути системним. Складність дослідження економічного стану аграрного підприємства як об'єкта дослідження вимагає створення системи моніторингу, здатної забезпечити постійне надходження необхідних для прийняття рішень кількісних статистичних даних, даних експертних опитувань, аналітичних та інших даних, які повною мірою характеризують розвиток підприємства та оточуючого середовища.

У найбільш загальному вигляді моніторинг є постійним спостереженням за об'єктом (предметом або явищем) для дослідження його розвитку порівняно із початком (та/або попереднім) станом та оцінка рівня досягнення очікуваного результату.

Блок моніторингу є одним із необхідних складових елементів системи контролю за ходом реалізації програм розвитку керованої підсистеми. Він ґрунтується на оцінці ключових показників-індикаторів й дає можливість коректувати розвиток об'єкта у стратегічній перспективі. Моніторинг також дає змогу спостерігати за ходом і результатами втілення у життя програм розвитку підприємства, давати оцінку цьому процесу.

Моніторингу дозволяє сформувати комплекс релевантної інформації про хід та результати реалізації прийнятих керівних рішень, здійснити координуючі дії та контролювати внутрішні та зовнішні процеси. Результати моніторингу можуть бути використані при наступному плануванні розвитку діяльності підприємства.

Деякі автори трактують моніторинг представлений як систему збирання даних про досліджуваний об'єкт, які характеризуються певними основними показниками для оперативного аналізу, оцінки та діагностики розвитку об'єкту та оцінки його поточної та перспективної конкурентоспроможності. Метою моніторингу розвитку діяльності підприємства є комплексне оцінювання спроможності підприємства досягти у визначений термін цілей, визначених стратегією розвитку. Отже, моніторинг є спеціально організованим, постійним

спостереженням за процесом розвитку підприємства на основі використання системи певних кількісних й якісних показників.

Автори виділяють так званий «статистичний» моніторинг – це повний цикл статистичного дослідження процесу розвитку аграрного підприємства та його оточення із використанням комплексу статистичних й аналітичних методів й прийомів спостереження, збирання, обробки і подання інформації для прийняття управлінських рішень на єдиних методологічно-методичних засадах і інформаційних технологій.

Моніторинг є цілісною системою методів та прийомів спостереження за явищами, що відбуваються у аграрному підприємстві, на основі аналізу та оцінки ретроспективних даних, що включає у себе: власне спостереження, облік й контроль, аналіз та оцінку, прогнозування розвитку підприємства для коректування процесів. Моніторинг – невід’ємний елемент механізму реалізації програм розвитку підприємства, це спеціально організоване, комплексне, системне спостереження за ходом змін у аграрному виробництві, які пов'язані із переходом об’єкта спостереження з попереднього стану в майбутній [93].

Типова програма розвитку діяльності аграрного підприємства має передбачати реалізацію п’яти основних напрямків:

- збільшення обсягів виробництва продукції; підвищення конкурентоспроможності підприємства;
- підвищення фінансово-економічної стабільності підприємства;
- підвищення ефективності й раціонального використання земельних ресурсів та інших необігових активів.

Для стеження за результатами досягнення цих цілей необхідне формування й постійне вдосконалювання системи фінансово-економічного моніторингу. З точки зору динамічного підходу моніторинг розвитку аграрного підприємства є циклічним процесом який включає аналітично-діагностичний блок та блок обґрунтування та застосування керуючого впливу на об’єкт (рис. 1.3).

Однакові за змістом аналітико-діагностичні та керівні ланцюжки постійно

повторюються на кожному етапі розвитку підприємства формуючи цикл моніторингового дослідження.

Рис. 1.3. Алгоритм фінансово-економічного моніторингу розвитку аграрного підприємства, спрямованого на реалізацію його стратегічних цілей*

*Сформовано на основі [93]

З цієї точки зору, фінансово-економічний моніторинг аграрного підприємства є сукупністю циклічних досліджень, які засновані на послідовному збиранні та перетворенні первинної інформації, що дає змогу формувати комплексну характеристику стану й процесів розвитку аграрного підприємства і завдяки цьому давати оцінку спроможності підприємства досягнути програмних значень стратегічних показників, і визначати напрямки оперативного керівного втручання у процеси розвитку.

Фінансово-економічний моніторинг передбачає здійснення системного комплексного аналізу та оцінки стану та діагностику аграрного підприємства та його оточення. Кожна складова аналітично-діагностичного блоку передбачає застосування певного інструментарію. У процесі аналізу встановлюються детермінанти розвитку об'єкта, внесок окремих складових у загальні

фінансово-економічні результати. На етапі оцінки формується обґрунтоване уявлення про рівень розвитку підприємства, визначаються проблемні питання та виявляються можливості розвитку. Діагностика передбачає виявлення чинників та закономірностей розвитку діяльності підприємства, формування прогнозних сценаріїв [158].

Інформаційною базою моніторингу є ретроспективні та поточні показники, які характеризують діяльність підприємства та оточуюче середовище. Отже, при здійсненні фінансово-економічного моніторингу діяльності аграрного підприємства доцільне застосування як статистичних, так і експертних методів аналізу й прогнозування. Статистичні методи дають змогу забезпечити глибокий обґрунтований аналіз процесів розвитку, визначати об'єктивно існуючі закономірності, а експертні – внести у прогнози елементи, які не враховані ретроспективними даними, що загалом забезпечує обґрунтованість прийнятих керівних рішень.

Діагностика аграрних підприємств, окрім аналізу й оцінки, включає прогнозування параметрів його діяльності, що є ключовим фактором ефективності прийнятих управлінських рішень по розвитку бізнесу. Прогнозування дає змогу завчасно повідомити керівництво про прояв різних факторів, настання різноманітних ситуацій, які потребують змін у системі управління підприємством. Це є вкрай необхідним менеджменту підприємства у змінних ринку. Прогнозування є одним з найбільш важливих чинників ефективності прийнятих управлінських рішень в усіх сферах життя [124].

Процес прогнозування передбачає ідентифікацію та оцінку можливих альтернативних сценаріїв розвитку на ближчий час та у стратегічній перспективі для розробки, обґрунтування й ухвалення найбільш раціонального управлінського рішення.

Якогось загального порядку розробки прогнозних сценаріїв для всіх підприємств та організацій не існує. Кожне само обирає методи та встановлює горизонти прогнозування. Втім, є загальні підходи та рекомендації до здійснення бізнес-прогнозів.

Прогноз розвитку діяльності підприємства розробляється за основними показниками його розвитку – показниками, що характеризують фінансово-економічні результати. Можна виділити два основні види прогнозування із використанням статистичних даних:

- визначення трендової залежності та оцінка коливань;
- факторне прогнозування, що передбачає виявлення та оцінку взаємозв'язку між чинниками.

Вчені відзначають, що базисом для визначення перспектив та початковою точкою планування є визначення об'єктивного стану підприємства та тенденцій розвитку його діяльності. Прогнозні оцінки мають ґрунтуватися на залученні найбільш повної та достовірної інформації щодо минулого підприємства. Аналіз та оцінка трендів є необхідною умовою якісного планування. Екстраполяція тенденцій виступає базисом багатьох відомих методів прогнозування. Для потреб статистичного прогнозування часових рядів використовують кореляційно-регресійні моделі. Аналіз та оцінка трендів, що описують процес розвитку аграрного підприємства та агропродовольчого ринку, дає змогу ретельно дослідити особливості його розвитку. На основі побудови трендових залежностей оцінюються ймовірні значення фінансово-економічних результатів у перспективі. Доцільність побудови трендових прогнозів фінансово-економічних показників стану й розвитку аграрних підприємств на основі аналізу часових рядів пояснюється тим, що аграрні підприємства, як і агросфера в цілому, характеризуються значною інерційністю у розвитку. це зумовлене усталеними природно-кліматичними умовами, сезонністю, традиціями тощо. Тенденція розвитку аграрного підприємства практично не змінюється за короткий період, якщо не втілюються «проривні» проекти. Важливою перевагою застосування часових рядів й трендів для прогнозування розвитку аграрних підприємств є те, що трендова залежність враховує вплив всіх природних, соціальних та економічних детермінант, що визначають рівень та коливання аналізованого фінансово-економічного показника. Тренд враховує вплив всіх цих впливових факторів, незалежно від повноти та релевантності

використаної інформації [115, 152].

При побудові трендового рівняння доцільно обирати більш прості види ліній. При здійсненні аналітичного вирівнювання часового ряду, змінний рівень оцінюваного фінансово-економічного показника розраховується як часова функція.

Здійснення прогнозування по трендовій залежності розвитку підприємства передбачає, що у майбутньому збережуться умови, які діяли у попередні періоди та впливали на значення показників. Втім, незважаючи на згадувану раніше інерційність розвитку аграрних підприємств та агросфери в цілому, її вплив послаблюється в міру віддалення прогнозних періодів від часового моменту оцінки, з'являється та посилюється вплив нових умов і детермінант. Отже, прогнозні показники розвитку аграрного підприємства на основі екстраполяції є релевантними при короткостроковому прогнозуванні. Використання прийомів екстраполяції на тривалі часові періоди може привести до значних помилок у значеннях прогнозних параметрів.

У реальності значення показників діяльності аграрних підприємств зазнають значного впливу загальних нерегульованих факторів економічного, соціального, політичного середовища. Звідси, трендові рівняння й здійснені на їх основі прогнози завжди характеризуються певним рівнем неточності. Також слід вказати, що прогнозування на основі часових рядів передбачає вихід за межі реальних даних. Тому такі прогнози слід вважати приблизними.

На думку авторів прогнозування із використанням трендових залежностей передбачає певні припущення:

- прогноз є дещо спрощеним і частково викривленим відображенням реальної картини;
- соціально-економічні системи у процесі розвитку змінюються масштабно та структурно, як еволюційним шляхом, так і революційним [60].

Складність та багатомірність соціально-економічних та виробничо-господарських процесів розроблені прогнози на основі трендових моделей обов'язково мають певні помилки.

При розробці прогнозів із використанням прийомів екстраполяції тенденцій дослідники часто використовують інтервальні оцінки.

Критерієм вибору найкращого рівняння/лінії тренду з можливих варіантів є найбільше значення коефіцієнта детермінації й найменше значення помилки апроксимації та залишкової дисперсії. Менше значення залишкової дисперсії свідчить про нижчий вплив неврахованих у рівнянні факторів. Аналіз побудованих трендових моделей дає змогу вивчати їх адекватність та робити висновки про точність прогнозів.

При виявленні ключових закономірностей розвитку аграрних підприємств, агропродовольчого ринку та агросектору в цілому, необхідно здійснити кількісну оцінку міцності зв'язків між окремими показниками, що характеризують фінансово-економічні результати діяльності. Для цих цілей застосовуються статистичні методи та прийоми досліджень, їх використання у прогнозуванні дає змогу визначати різні варіанти подальшого розвитку. Науковці вказують, що управління явищами та процесами, їх прогнозування обов'язково потребує дослідження характеру, специфіки й тісноти зв'язків між ними.

На думку багатьох вчених, найбільш доцільним способом прийняття управлінських рішень є моделювання процесів, яке на противагу інтуїції та перебору варіантів дає більш обґрунтований результат. До найбільш ефективних прийомів стратегічного планування є прогнозування по детермінантах – визначальних чинниках.

Фінансово-економічна результативність аграрних підприємств залежить від багатьох визначальних факторів, які загалом доцільно розділити на дві основні групи: природні фактори та економічні фактори.

Окрім того можна виділити кілька рівнів визначальних факторів – детермінант.

Детермінанта першого ієрархічного рівня, визначає такий важливий показник діяльності аграрного підприємства, як валовий збір сільськогосподарських культур, що знаходиться у залежності від розміру

посівної площі та врожайності. Втім, детермінанти першого рівня знаходяться у тісному зв'язку із чинниками другого рівня, зокрема: рівень використання ріллі, особливості прав власності на природні ресурси, масштаби втрати посівів, родючість ґрунту, забезпеченість виробничими ресурсами та ін. Врожайність сільськогосподарських культур, у свою чергу, визначається рівнем і якістю агротехнічної роботи, що багато в чому визначається якістю роботи працівників підприємства, від організації сільськогосподарської праці та менеджменту.

Стосовно галузі тваринництва, обсяг її продукції визначається двома основними чинниками першого рівня – поголів'я та продуктивність. При цьому кожен з цих факторів знаходиться у тісному зв'язку із факторами інших рівнів, як: рівень годівлі, збалансованість та якість кормів, умови утримання тварин, якість ветеринарного обслуговування, кваліфікація працівників підприємства, мотивація та ін.

Учені пропонують при моделюванні економічних процесів у аграрних підприємствах враховувати широкий спектр показників, зокрема такі складові аграрного виробництва, як: рівень технічного обслуговування; прийняті на підприємстві системи оплати парці; рівень управління працею; раціональність норм виробітку; рівень матеріального стимулювання та ін.

Загальне число факторів, що визначають обсяг виробництва аграрної продукції може бути дуже великим, Частина визначальних факторів важко піддається формалізації, або взагалі не піддається обліку.

Ключові керовані фактори, що визначають результативність аграрного виробництва можна виявити, використовуючи кореляційно-регресійні рівняння. Кореляційний зв'язок можна виявляти в середньому, шляхом елімінування впливу визначальних факторів, які не планується враховувати у певному дослідженні. Кореляція дає змогу визначити рівень статистичного зв'язку між параметрами. Кореляційна залежність є статистичною, тому при використанні прийомів кореляційно-регресійного аналізу слід дотримуватися певних розрахункових та аналітичних обмежень.

Статистичне дослідження за допомогою кореляційно-регресійних

моделей дає змогу вирішити такі завдання:

- фактаж наявності або відсутності якої-небудь статистичної залежності між двома параметрами, а також оцінка істотності зв'язку та залежності між параметрами – кореляційний аналіз;

- прогнозування середніх значень фактору на засадах моделювання зв'язку між результативним фактором та факторами впливу - регресійний аналіз.

Статистична залежність оцінюється за допомогою показників кореляційного зв'язку. Оцінка тісноти взаємозв'язку оцінюється за допомогою t-критерію Ст'юдента. Перевірка значимості рівняння регресії здійснюється за допомогою по F-критерію Фішера. Для визначення лінійного зв'язку між двома величинами використовують коефіцієнт кореляції Спірмена.

Отже, фінансово-економічний моніторинг є дієвим інструментом управління розвитком діяльності аграрних підприємств та агросфери в цілому. Фінансово-економічний моніторинг є сукупністю методів і процесів, які дають змогу перетворити вихідні дані у корисну для прийняття управлінських рішень інформацію, Моніторинг дає змогу повною мірою використати інформаційні ресурси для забезпечення ефективного управління розвитком підприємства, підвищення його фінансово-економічної результативності.

1.3. Критерії та індикатори фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств

Головною метою аграрної та продовольчої політики України сьогодні забезпечення стійкого розвитку агросфери. Його базисом є досягнення умов фінансово-економічної стабільності, а дієвим механізмом – моніторинг фінансово-економічних результатів кожного аграрного та переробного підприємства [41].

Зовнішній фінансово-економічний моніторинг зазвичай використовується для реалізації регулюючих функцій органів державної влади та місцевого

самоврядування. Такий фінансово-економічний моніторинг переважно фокусується на діяльності великих аграрних підприємств, які мають велике соціально-економічне значення для розвитку країни чи регіону. Індикаторами виступають фінансова стабільність, платоспроможність та ліквідність, ймовірність банкрутства й ін [16].

Внутрішній фінансово-економічний моніторинг є менш дослідженим, та нормативно неврегульованим. Цей вид моніторингу мало використовується у практиці аграрних підприємств. Втім, саме цей вид моніторингу є найбільш необхідним керівництву підприємств для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, забезпечення фінансової стабільності та економічного розвитку аграрних організацій [137]. Зв'язок видів моніторингу показаний на рис. 1.4.

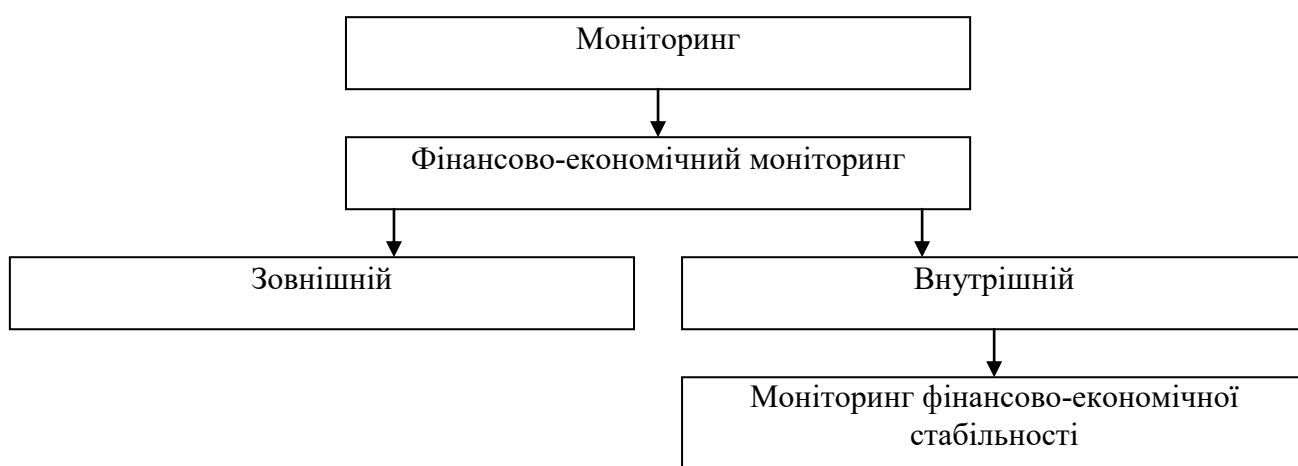

Рис. 1.4. Ієрархія видів моніторингу аграрних підприємств*

*Побудовано з використанням [16, 173]

Внутрішній моніторинг фінансово-економічної стабільності аграрних підприємств є динамічним процесом перманентного науково обґрунтованого діагностичного обстеження (контролю, аналізу, оцінки й прогнозування) змін фінансово-економічної стабільності аграрного підприємства, метою якого є подолання ризиків та забезпечення розвитку його діяльності.

Отже, акцент робиться саме на аналітичній функції фінансово-економічної діагностики стабільності підприємства. У нинішніх умовах господарювання безперервний внутрішня фінансово-економічна діагностика у

формі моніторингу є дієвим механізмом забезпечення фінансово-економічної стабільності аграрного підприємства, що сприяє мінімізації виробничо-збутових, управлінських, транспортно-логістичних та ін. витрат і підвищення прибутку, а отже – зростанню фінансово-економічних результатів підприємства.

Об'єктом внутрішнього моніторингу діяльності аграрних підприємств є їх фінансово-економічна стабільність. Як суб'єкт виступають особи, що безпосередньо реалізують моніторинг. Внутрішній моніторинг виконує такі функції:

- контрольна – безперервне спостереження за фінансово-економічною результативністю підприємства за допомогою прийнятих показників ефективності;

- аналіз, оцінювання та обґрунтування управлінських рішень у сфері виробництва, збуту та фінансів, шляхом постійного спостереження за ключовими показниками, що характеризують стан й процеси діяльності підприємства, дають змогу побачити загальну, повну картину його функціонування [116].

Специфічна функції фінансово-економічного моніторингу дають змогу визначити його значення у сфері управління підприємством як механізму постійного контролювання процесів розподілу виробленого продукту, а також його місце у системі економічного аналізу як граничне між підсистемами фінансового та управлінського аналізу. А отже, у процесі створення системи внутрішнього фінансово-економічного моніторингу можуть бути використані методів та прийоми фінансового та економічного аналізу.

Формування та використання у практиці діяльності аграрних підприємств внутрішнього фінансово-економічного моніторингу може стати одним з дієвих інструментів забезпечення їх стабільності та розвитку. Для реалізації функцій контролю, аналізу й оцінки стабільності, а також для обґрунтування пріоритетних напрямків фінансово-економічної стратегії аграрного підприємства для забезпечення його без ризикового функціонування,

потрібно прогнозувати позитивні й негативні сценарії зміни фінансово-економічної стабільності [142].

Всі складові компоненти стабільності діяльності аграрного підприємства, такі як виробничо-господарська, маркетингово-збутова, фінансово-економічна) є взаємозалежними та взаємообумовленими. Вони спільно, лише у комплексі, здатні забезпечити розширене відтворення у аграрному виробництві.

Фінансово-економічна стабільність характеризує результат й умови інших компонентів стабільності діяльності аграрного підприємства. Фінансово-економічна стабільність є не лише метою діяльності аграрного підприємства, вона є передумовою його розвитку, а також об'єктом фокусування внутрішнього фінансово-економічного моніторингу.

Фінансово-економічна стабільність є спроможністю аграрного підприємства протистояти негативним впливам змін факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ, здатністю ефективно реалізовувати власну операційну, інвестиційну та фінансову діяльність.

У науковій літературі, виділяють такі рівні фінансово-економічної стабільності: абсолютна, нормальна, нестійкий стан, кризовий стан. При цьому конкретні оцінки цих станів можуть суттєво різнитися.

Науковці по-різному оцінюють причини коливань фінансово-економічної стабільності та послідовність зміни її рівнів (станів) від абсолютної стабільності до кризового стану. Існує думка, що окрім існування життєвого циклу підприємства, його позиції на ринку та конкурентних переваг, також існує і життєвий цикл його фінансово-економічної стабільності, який необхідно постійно контролювати, аналізувати, оцінювати та прогнозувати у процесі внутрішнього фінансово-економічного моніторингу для забезпечення стабільної безкризової діяльності підприємства.

Як відомо, життєвий цикл підприємства та його конкурентних переваг являє собою поступальний рух, що складається з низки етапів: зародження, зростання, стійке функціонування, спаду та занепад. З цієї точки зору, можна

виділити етапи життєвого циклу фінансово-економічної стабільності підприємства, які характеризують перехід фінансово-економічного стану підприємства: абсолютна стабільність, нормальна, нестійкий стан, кризовий стан. На практиці, у діяльності аграрних підприємств описана послідовність етапів життєвого циклу фінансово-економічної стабільності спостерігається не так часто, лише при реалізації підприємством агресивної наступальної стратегії на ринку. Інші типи стратегії, як, наприклад, ціннісно-нейтральна стратегія, чи стратегія зниження вартості, зумовлюють інші послідовності етапів розвитку фінансово-економічної стабільності [66]. Отже, послідовність фаз фінансово-економічної стабільності визначається обраною аграрним підприємством стратегії розвитку його діяльності та зміни етапів життєвого циклу самого підприємства (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Залежність рівня фінансово-економічної стабільності від стратегії розвитку та етапів життєвого циклу підприємства*

Основні типи стратегій розвитку підприємства	Фази життєвого циклу підприємства	Рівень фінансово-економічної стабільності підприємства
Стратегія створення вартості - агресивна	Поява	Абсолютний
	Зростання	Абсолютний→нормальний
	Стабільність	Нормальний
	Спад	Нестійкий стан
	Занепад	Кризовий стан
Ціннісно-нейтральна - консервативна	Поява	Нестійкий стан
	Зростання	Нормальний
	Стабільність	Абсолютний
	Спад	Нестійкий стан
	Занепад	Кризовий стан
Стратегія зниження вартості	Поява	Нормальний→абсолютний
	Зростання	Абсолютний→нормальний
	Стабільність	Абсолютний→нормальний
	Спад	Нормальний→нестійкий стан
	Занепад	Кризовий стан

*Складено з використанням [66]

Процес фінансово-економічного моніторингу дає можливість вчасно виявити передумови, можливості й фактори зміни рівня фінансово-економічної стабільності, як у напрямку абсолютної та нормальної стабільності (тобто дотримання умов стабільності), так і у напрямку нестійкого та кризового стану (тобто зниження та втрата стабільності). Це дає змогу приймати обґрунтовані

рішення щодо управління активами підприємства, його ресурсами, корегування ринкової стратегії для забезпечення прогресивного розвитку його діяльності.

Показники фінансово-економічної результативності підприємств визначаються у дуже широкому спектрі у сфері економічного аналізу та його складових - фінансового та управлінського аналізу. У цій царині існує багато наукових досліджень, визначені й обґрунтовані основні механізми, інструменти та прийоми фінансового та управлінського аналізу. Вони є достатньо деталізованими та доведені до високого рівня практичної реалізації. Втім, досі не існує якогось єдиного погляду на конкретні показники фінансово-економічної результативності, які слід використовувати у практиці діагностування діяльності аграрних підприємств [69].

Найбільш часто у вітчизняній та зарубіжній науці й практиці використовується така класифікація показників фінансово-економічної результативності (рис. 1.5):

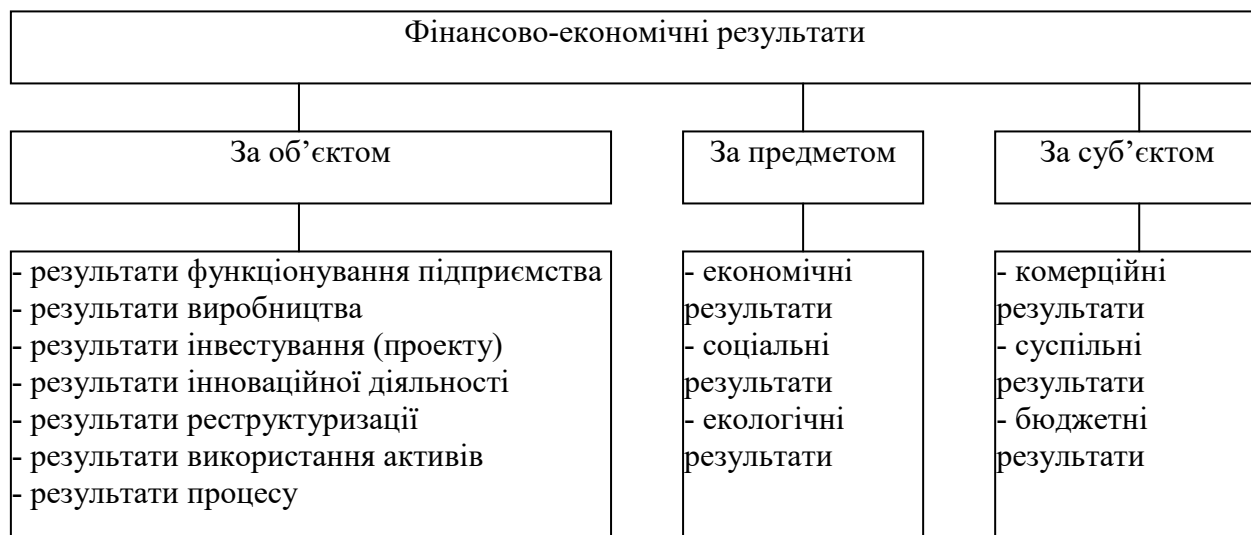

Рис. 1.5. Класифікація показників фінансово-економічної результативності підприємств агроросфери*

*Сформовано на основі [69]

До оцінки фінансово-економічної результативності аграрних виробників можна підходити з різних точок зору, Показники результативності можна

класифікувати на такі групи:

- показники використання ресурсів виробництва: необігових активів, ТМЦ, грошових ресурсів, трудових ресурсів тощо;
- показники використання ресурсів, відображених у бухгалтерському балансі;
- показники використання фінансових ресурсів;
- показники рентабельності.

Останні є окремим випадком показників ефективності підприємства.

До показників використання ресурсів виробництва (необігових активів, ТМЦ, грошових ресурсів, трудових ресурсів тощо) слід насамперед віднести показники:

- фондівдача – дозволяє оцінити ефективність використання необігових активів.
- оборотність певного виду обігових активів – характеризує ефективність використання ТМЦ;
- коефіцієнт забезпеченості запасами – також характеризує ефективність використання матеріальних обігових активів.

Втім, показник оборотності певного виду активів та коефіцієнт забезпеченості запасами не є результуючими показниками результативності, вони їх обумовлюють.

Результативність вкладення ресурсів у виробничі запаси у науковій літературі також пропонується оцінювати за показниками оборотності, які обчислюються у кількості оборотів або тривалості одного обороту (циклу). Дані показники також не слід розцінювати як результуючі.

Результати використання ресурсів, відображених у балансі, традиційно оцінюються за показниками: «ефективність використання ресурсного потенціалу» та «ефективність поточних витрат».

Результати використання трудових ресурсів оцінюються цілю низкою показників:

- продуктивність праці;

- кількість оперативних працівників на одного управлінця;
- частка витрат на оплату праці у загальних витратах;
- відношення темпів росту продуктивності праці до темпів середньої оплати праці;
- рівень втрат від вимушених простоїв обладнання та ін.

Не всі ці показники можуть розцінюватися як значущі у нинішніх умовах господарювання. Окрім того, правильна оцінка динамічних показників вимагає урахування фактору часу, ризику та інфляції.

Окрема виділяють показники, що оцінюють результативність інвестиційної діяльності підприємства, зокрема вкладення у власний бізнес та у інші підприємства.

Причинами інвестування у бізнес інших підприємств є такі:

1. Бажання зміцнення фінансово-економічних та виробничо-господарських зв'язків між двома бізнес-структурами. Джерелами результативності тут виступають: використання внутрішніх спеціальних цін для здійснення трансфертних розрахунків; стабільність постачання ресурсів, що забезпечує ритмічність виробництва й підвищує ефективність використання часу та обладнання; оптимізація запасів, на засадах встановлення довгострокових стабільних партнерських відносин [38].

2. Можливість отримання довгострокових доходів у вигляді дивідендів або відсотків. Результативність тут визначається рівнем прибутковості інвестицій [38].

Показники (коефіцієнти) рентабельності вимагають певної обережності у використанні, оскільки є особливим різновидом результируючих показників, які вимагають уточнення змісту кожного конкретного показника, послідовності його розрахунку для правильної ідентифікації результату.

Базовими показниками рентабельності є:

- коефіцієнт генерування доходів;
- рентабельність активів;
- рентабельність інвестованого капіталу;

- рентабельність власного капіталу.

Часто також використовують показники:

- рентабельності продажів;
- рентабельність реалізованої продукції;
- чиста рентабельність реалізованої продукції [51].

Отже, загальний перелік показників, що характеризують фінансово-економічні результати підприємства може налічувати десятки різних найменувань. Звідси, можуть виникати проблеми із інтерпретацією значень цих показників, порівнянням різних підприємств за цими показниками.

Для вирішення цих діагностичних проблем відомі спроби розробити єдиний (інтегральний) показник ефективності діяльності підприємства, втім загально прийнятого підходу досі не існує.

Ще одним недоліком існуючої множинної системи оціночних показників є те, що базисом їх розрахунку є дані бухгалтерського обліку які, як відомо, можуть викривлено відображати стан підприємства та ринкову вартість його бізнесу [132].

Автори виділяють дві групи методичних підходів до комплексної оцінки результативності діяльності підприємств: без розрахунку інтегрального показника та із розрахунком інтегрального показника.

Перший тип методів відносять до евристичних, заснованих на досвіді аналітика. До таких методів й моделей можна віднести: порівняння динаміки показників, порівняння структури, просторові порівняння, ознакові групування показників тощо.

Щодо єдиного інтегрального показника, який міг би характеризувати результати діяльності підприємства, науковці вказують, що їм не може бути обраний якийсь один з переліку. Це пояснюється тим, що жоден показник з переліку, у відриві від інших, не охоплює всі сторони функціонування підприємства.

Відомий двохетапний підхід до комплексної оцінки ефективності діяльності підприємств. Початковий етап передбачає вивчення динаміки

якісних показників ефективності використання ресурсів, зокрема показників: зарплатовіддача; матеріаловіддача; амортизацієвіддача; фондівіддача; оборотність оборотних активів [85].

Другий етап передбачає розрахунок співвідношення динаміки ресурсів та обсягу виробленої продукції. Результат дає змогу визначити необхідну зміну таких параметрів діяльності підприємства: чисельність працюючих, обсяги споживання ТМЦ, розмір оплати праці, амортизація, розмір необігових та обігових активів, щоб забезпечити питомий приріст обсягу вироблюваної продукції.

Потім, на основі оцінки відносних відхилень за видами ресурсів, передбачається розрахунок відносної їх економії та здійснюється розрахунок економічних ефектів, спричинених цими відхиленнями, та сукупного економічного ефекту, генерованого за рахунок інтенсифікації використання ресурсів виробництва.

При цьому показник обсягу прибутку не є, на думку авторів, показником сукупного ефекту, оскільки він не характеризує результативність використання ресурсів. Результативність авансування капіталу характеризується лише показниками рентабельності.

На думку економістів, динаміка показника рентабельності характеризує динаміку інтенсифікації виробничо-господарської діяльності підприємства, а отже цей показник є узагальнюючим показником, що відображає фінансово-економічні результати підприємства.

Такий методичний підхід до оцінки фінансово-економічної результативності діяльності підприємства базується на первинній бухгалтерській інформації, яка, як ми вже вказували, має певні недоліки.

Загальна схема аналізу й оцінка основних груп показників для здійснення комплексного фінансово-економічного аналізу діяльності підприємства показаний на рис. 1.6.

Слід також вказати, що наявність у оціночній системі фінансово-економічної результативності діяльності підприємства великої кількості різних

за способом розрахунку показників, суттєво утруднює як сам процес розрахунків, так і інтерпретацію отриманих результатів. Велика кількість оціночних показників створює складності при порівнянні результатів підприємства з іншими підприємствами галузі чи регіону. Використовуючи таку широку лінійку критеріїв важко однозначно віддати перевагу одному підприємству, чи іншому за розрахованими показниками [42]. Не завжди є однозначною оцінка показників навіть у межах однієї групи. Ще більш утрудненим є аналіз показників у динаміці.

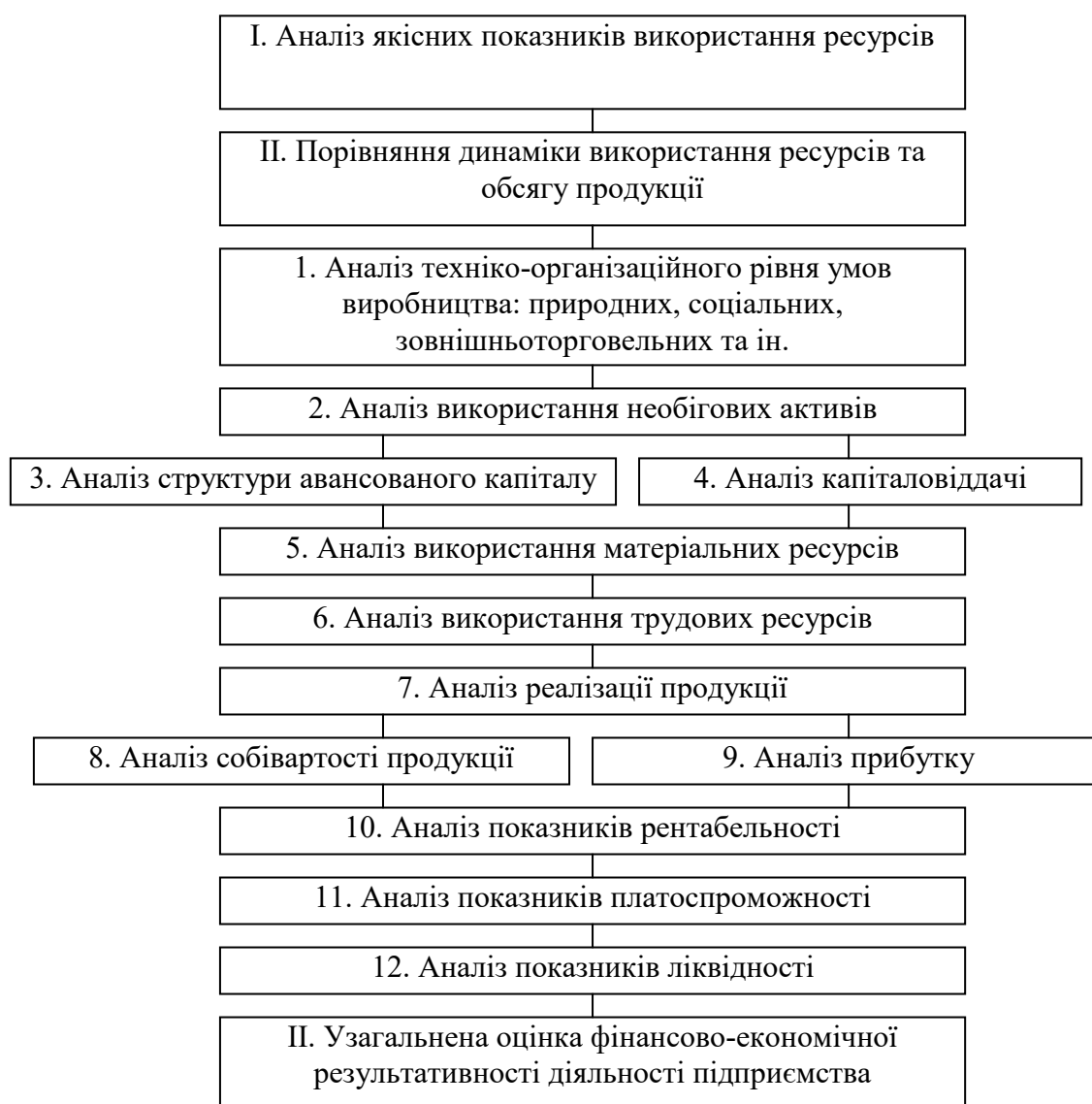

Рис. 1.6. Алгоритм комплексного фінансово-економічного аналізу підприємства*

*Сформовано на основі [42, 85]

Згідно показаного на рисунку алгоритму на підставі комплексного фінансово-економічного аналізу, що передбачає розрахунок визначених груп показників, аналітик робить висновок про результативність діяльності підприємства. Такий підхід дає змогу отримати якісну оцінку результативності діяльності підприємства, але не вирішує завдання кількісної оцінки.

Загалом наука досі не виробила чіткої системи показників діагностики фінансово-економічної результативності діяльності підприємств. Відомі також інші, відмінні від розглянутих, підходи до оцінки фінансово-економічних результатів підприємств. Наприклад, доцільно розглянути схему показників діяльності підприємства, наведену на рис. 1.7.

Рис. 1.7. Показники результативності інтенсифікації та ефективності діяльності підприємства*

*Сформовано на основі [42, 85]

Отже, у розглянутому підході, ключовими показниками результативності виробничо-господарської діяльності підприємства прийняті: продуктивність праці/працеемність, матеріаловіддача/матеріалоемність, амортизаціє

віддача/амортизацієємність, оборотність основних засобів та оборотних коштів. Кінцевими показниками результативності є показники рентабельності основних та обігових активів [77]. Знову ж таки, вихідними даними для розрахунку виступають дані бухгалтерського обліку, які мають низку суттєвих вад, як вже було вказано раніше.

У роботах економістів пропонується використовувати такі узагальнюючі показники:

I. Показники підвищення результативності виробництва:

- темпи росту обсягів виробництва;
- виробництво готової продукції на 1 гривну витрат;
- відносна економія ресурсів;
- рентабельність продукції;
- витрати на 1 гривну продукції.

II. Показники результативності використання праці:

- темпи росту продуктивності праці,
- частка приросту продукції за рахунок росту продуктивності праці.

III. Показники використання основних фондів, обігових коштів, результативності інвестування:

- фондовіддача;
- оборотність обігових коштів;
- питомі інвестиції;
- рентабельність інвестованого капіталу.

IV. Показники використання матеріальних ресурсів:

- матеріальні витрати на 1 гривну готової продукції;
- питомі витрати на одиницю корисного ефекту.

Отже, науковцями у численних працях пропонуються різні методичні підходи до визначення та оцінювання показників економічної, соціальної та екологічної ефективності виробництва, а також різні узагальнюючі показники результативності діяльності підприємства – синтетичні та інтегральні. Більшість підходів базується на даних звітності підприємства, хоча є пропозиції

щодо оцінювання кінцевого фінансово-економічного результату із урахуванням показників рівня задоволеності споживачів продукції за кількісними та якісними показниками та контрагентів підприємства [126].

Основні групи показників, пропоновані науковцями для оцінки фінансово-економічної результативності підприємства наведені у табл. 1.3.

Слід також відзначити, що більшість дослідників вважають, що найбільш загальну оцінку фінансово-економічної результативності діяльності підприємства дозволяють отримати показники рентабельності, які є окремим різновидом показників економічної ефективності. Але оцінка є лише якісною.

Таблиця 1.3.

Найбільш поширені показники фінансово-економічної результативності діяльності підприємства*

Найменування показника	Метод розрахунку
1. Рентабельність активів – іноді розглядається як інтегральний показник результативності діяльності підприємства	прибуток / сума активів
2. Фондовіддача	виручка від реалізації / необігові активи
3. Продуктивність праці	виручка від реалізації / середньоспискова чисельність персоналу
4. Ресурсовіддача	виручка від реалізації / вартість ресурсів
5. Оборотність обігових коштів	собівартість продукції / оборотні кошти
6. Рентабельність власного капіталу	прибуток / власний капітал
7. Рентабельність продажів	чистий прибуток / виручка від реалізації
8. Рентабельність персоналу	прибуток від реалізації / середньоспискова чисельність персоналу
9. рентабельність використання основних фондів	чистий прибуток / необігові активи
10. Рентабельність витрат	прибуток / сума витрат

*Згруповано автором

Також до показників ефективності автори традиційно відносять показники продуктивності праці, обіговості ресурсів та ресурсовіддачі: фондовіддача, зарплатовіддача, витратовіддача, матеріаловіддача тощо.

Практично у всіх наукових працях показники фінансово-економічної результативності розраховуються із використанням однотипної первинної інформації - даних обліку. Причини недостовірності бухгалтерських даних

показані у табл. 1.4.

Як показує практика складання бухгалтерської звітності українськими підприємствами, якість інформації, що містять звіти, далеко не завжди не відповідає вимогам достовірності й надійності. Але навіть використання достовірної інформації не дає гарантії адекватної оцінки стану підприємства [131].

Ряд дослідників пропонує здійснювати оцінку фінансово-економічної результативності діяльності підприємства за показниками його оціночної вартості. Втім, пропоновані методи не завжди є адекватними завданням діагностики і оцінка не зв'язується із показниками фінансово-економічної результативності [83, 140].

Таблиця 1.4

Причини недостовірності інформації бухгалтерської звітності*

Групи балансових показників	Причини розбіжностей між балансовою та ринковою вартістю
Нематеріальні активи	- ринкова вартість нематеріальних активів часто буває вище або нижче їх балансової вартості - неповне врахування нематеріальних активів у обліку
Основні засоби	- невідповідність книжкового та реального зносу - несвоєчасність переоцінки основних засобів - здійснення переоцінки з використанням нормативно затверджених коефіцієнтів - неврахування функціонального та зовнішнього зносу
Товарно-матеріальні цінності	- псування ТМЦ - невідповідність ціни покупки ринковому рівню цін - функціональний знос
Дебіторська заборгованість	- неплатоспроможність окремих дебіторів - невідповідність цін у розрахунках ринковим цінам

*Сформовано на основі [83, 131, 140]

Вказане не нівелює значення традиційних підходів до аналізу фінансово-економічних результатів підприємств. Втім, неможна не визнати його неповноту в сучасних умовах української економіки. Оцінка фінансово-економічної результативності діяльності підприємства вимагає більш достовірної вихідної інформації, ніж дані фінансової звітності. Необхідне

удосконалення методики оцінювання фінансово-економічної результативності діяльності підприємств.

1.4. Наукові засади формування й реалізації фінансової стратегії аграрних підприємств

Категорія «фінансова стратегія» виникла у економічній науці у процесі еволюційної трансформації теорії стратегічного менеджменту й означає обґрунтовану сукупність стратегічних рішень та послідовність дій у фінансово-економічній сфері. Теорією стратегічного фінансового менеджменту сформовані універсальні настанови, процедури й процедури прийняття управлінських рішень у сфері керування фінансами підприємств й організацій.

Фінансова стратегія є підсистемою стратегії розвитку підприємства, а тому вона повинна бути обумовлена загальною стратегією та інтегрованою у стратегію підприємства. Фінансова стратегія є однією з найбільш важливих складових елементів стратегії управління підприємством. Тому її сутність й зміст слід досліджувати зважаючи на настанови стратегічного менеджменту [91].

В сьогоденнішніх умовах економіки України та розвитку міжнародних ринків виникла потреба формування комплексного системного підходу до розробки фінансової стратегії аграрних підприємств, визначення й обґрунтування її детермінант, до яких слід віднести:

- стратегічні напрямки розвитку агросфери країни та регіону;
- напрямки фінансових потоків у галузі;
- загальний стан фінансово-економічної стабільності аграрного підприємства;
- інвестиційна діяльність підприємства;
- інноваційний потенціал;
- фактори невизначеності й ризику у діяльності підприємства.

З точки зору змісту стратегічного управління яки системи можна

визначити сутність та зміст поняття «фінансова стратегія», яку доцільно трактувати як функціональну складову генеральної стратегії розвитку підприємства, обґрунтовану послідовність дій та виконання процедур по залученню, нагромадженню, розподілу й використанню фінансових ресурсів у діяльності підприємства для досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства. При цьому, загальними обмеженнями фінансової стратегії є нормативно-правові умови функціонування підприємства та забезпеченість інформаційними ресурсами.

Звідси, складовими фінансової стратегії є:

- формування фінансових ресурсів, тобто їх залучення і нагромадження;
- розподіл і використання фінансових ресурсів;
- послідовність дій та процедур – реалізація фінансової стратегії.

Фінансова стратегія аграрного підприємства є складною багаторівневою системою стратегічних цілей діяльності підприємства у сфері фінансів. Ці стратегічні цілі визначаються фінансово-економічною політикою підприємства та найбільш дієвими механізмами їх реалізації.

Питанням формування фінансової стратегії присвячені численні праці вітчизняних та закордонних учених. Стратегічне фінансове планування досліджується й розвивається з 70-х років XX ст., як підсистема генерального стратегічного планування, так і як самостійний напрямок. Вважаємо за доцільне розглянути основні концепції формування фінансової стратегії [117].

Одним з найбільш відомих підходів до формування фінансової стратегії підприємства є матриця Ж. Франсона та І. Романа. У основі підходу лежить фокус на стратегічне фінансове позиціонування на засадах аналізу й оцінки фінансових результатів підприємства. Основними категоріями моделі є результати виробничо-господарської, фінансової й фінансово-господарської діяльності підприємства. Перевагами моделі є її порівняна простота, а до числа недоліків слід віднести відсутність зв'язку із життєвим циклом підприємства, прояв суб'єктивних оцінок аналітика та складність стратегічного позиціонування.

Іншим, відомим у світовій практиці, підходом є Модель ADL/LC, розроблена консалтинговою фірмою Arthur D. Little. Аналіз й оцінка позиції підприємства здійснюється у осях «стадія життєвого циклу» - «відносний стан на ринку». Модель дозволяє виявити й обґрунтувати природні, специфічні й уточнені стратегії підприємства на основі оцінки його фінансових індикаторів з метою формування оптимальної структури бізнесу з урахуванням етапу життєвого циклу підприємства та його конкурентних позицій. Основними категоріями моделі виступають: рівень інвестицій й середня норма прибутку на чисті активи [175]. Перевагами моделі є те, що вона не лише враховує, але й базується на життєвому циклі підприємства. До недоліків слід віднести надмірну узагальненість й нечіткість, що зумовлює потребу використання додаткового методичного інструментарію.

Ще одним відомим підходом є модель, що ґрунтується на визначенні показника економічної доданої вартості (EVA). Ця модель стратегічного фінансового управління дає можливість діагностувати, моделювати й втілювати стратегічні рішення з позицій додавання вартості до інвестицій стейкхолдерів. Тобто стратегія формується на засадах вартісної оцінки бізнесу. Основні категорії фінансового менеджменту, якими оперує модель є: вартість капіталу підприємства, оборотний капітал, рентабельність інвестованого капіталу, коефіцієнт використання позикових засобів (фінансовий важіль) та ліквідність. Перевагами моделі її порівняна точність оцінок. До недоліків слід віднести те, що вона не враховує етапу життєвого циклу підприємства та є досить громіздкою, що утруднює її практичне використання [170].

Порівняльна характеристика відомих у світовій практиці моделей формування фінансової стратегії підприємства дозволяє стверджувати, що відомі у світові науці й практиці концептуальні підходи до формування фінансової стратегії підприємства переважно ґрунтуються на вартісних або матричних моделях. При цьому, всі моделі мають суттєві недоліки, що обмежує сферу їх використання.

Варто вказати, що іноземні моделі, розроблені в умовах розвиненого

ринку, не можуть врахувати специфічні особливості української економіки, ті трансформації, що відбуваються у ній. Тому застосування іноземних концепцій й моделей фінансового стратегічного планування в умовах агросфери України вимагає зваженого підходу. Необхідно також розвивати власні методичні підходи до стратегічного фінансового планування та управління підприємствами агросфери [166].

Слід відзначити, що вітчизняними авторами також зроблено вагомий внесок у розвиток системи стратегічного фінансового планування.

Так Бланк І.О. пропонує підхід, що базується на новій управлінській парадигмі, яка ґрунтується на таких базових принципах: облік загальних стратегій підприємства; визначення переважних сфер стратегічного фінансового розвитку; гнучкість та адаптивність фінансової стратегії; аналіз ризиків та невизначеності; оцінка стратегічної позиції на засадах оцінки зовнішніх й внутрішніх детермінант. Підхід використовує такі фінансові показники: чистий грошовий потік; рентабельність власного капіталу; оціночний рівень фінансового ризику. Переважними стратегіями у фінансовій сфері є: антикризова стратегія, стратегія підтримки, стратегія фінансового забезпечення [9].

При формування стратегії автором пропонується використання таких відомих методичних підходів та інструментів як: SWOT-аналіз, PEST-аналіз, SNW-аналіз, матричні моделі, аналіз сценаріїв, аналіз чутливості моделі, дерево рішень, лінійне програмування, методи експертних оцінок та інші.

До переваг описаного методу слід віднести його належну наукову обґрунтованість, системність, наявність необхідних критеріїв та показників оцінки фінансової стратегії.

Недоліками підходу є надмірна загальність, неврахування секторальних особливостей діяльності підприємства, його етапу життєвого циклу, обмеженість вибору фінансової стратегії.

Науковцями також запропонована модель, що є розвитком широко відомої матриці BCG й орієнтована на концепцію сталого розвитку й

встановлення взаємозв'язків фінансових показників підприємства. Оціночними показниками моделі є: рентабельність та оборотність активів підприємства, рентабельність власного капіталу, рентабельність продажів, норма реінвестування, коефіцієнт використання позикових засобів (фінансовий важіль). Модель передбачає вибір з таких фінансових стратегій: простий ріст; ріст вартості бізнесу; наздоганяючий ріст. Основними методичними підходами, використовуваними у моделі є трьохфакторна модель Дюпона та матричні моделі [181].

До переваг описаного підходу слід віднести відняту простоту використання та конкретність формулювання стратегій.

Недоліками методу є, знову ж таки, неврахування етапу життєвого циклу, обмеженість оціночних показників, надмірна узагальненість й неврахування галузевих особливостей та специфіки діяльності самого підприємства.

Доцільно зупинитися на розгляді вітчизняного підходу, що є продовженням згаданої раніше матриці Ж. Франсона та І. Романе. Автори орієнтуються на виробничо-господарські, фінансово-економічні та фінансово-господарські результати діяльності підприємства. Основними оціночними критеріями виступають результати у розрізі видів діяльності підприємства: операційної, фінансово-економічної, фінансово-господарської. Модель пропонує вибір з таких стратегій: залучення позикових ресурсів, залучення інвестицій, нагромадження надлишкових оборотних ресурсів. Основним методичним підходом, використовуваним у моделі є матричні моделі. До переваг підходу слід віднести порівняну простоту використання, врахування динамічності стратегії. Недолікам є: надмірна узагальненість показників, вплив суб'єктивних точок зору аналітика й керівника; потреба у додаткових методичних інструментах, неврахування секторальних особливостей, неврахування етапу життєвого циклу підприємства тощо [118].

З нашої точки зору, цікавим є підхід, орієнтований на систематизацію фінансових показників, що ґрунтується на класифікації фінансових рішень по суб'єктах та об'єктах аналізу, тобто на визначенні груп споживачів та сфер

прийняття управлінських рішень.

Основними оціночними показниками виступають: ріст та вартість бізнесу підприємства, акціонерний дохід, показники ефективності інвестицій, показники фінансово-економічної стабільності. Основними методичними підходами при цьому прийнятті: оптимізаційні та матричні моделі, дерево рішень та методи традиційного фінансового аналізу.

Автори підходу пропонують управлінцям можливість обґрунтовувати стратегічні фінансові рішення на засадах оцінки вартості бізнесу, здійснювати на цих засадах оцінку нових видів діяльності та фінансових стратегій, формування на цій основі цільових та прогнозних показників розвитку підприємства, приймати інвестиційно-фінансові стратегічні рішення. До переваг підходу слід віднести різноманіття можливих фінансових стратегій та рішень. Недоліками є нечітка методична послідовність використання методів.

Окремо слід зупинитися на підходах, що передбачають рейтингове оцінювання фінансових стратегій та обґрунтування на цих засадах стратегічних рішень. Ці підходи орієнтовані на експертному відборі та оцінюванні вагомості фінансових та економічних показників діяльності підприємства, набір яких залежить від особливостей діяльності конкретного підприємства чи групи підприємств. Отже, склад показників у кожному випадку є специфічним. Базовими методичними прийомами тут виступають: експертні оцінки, матричні моделі та методи традиційного фінансового аналізу [54].

За допомогою вказаного підходу можна обґрунтовувати вибір стратегій: залучення позикових ресурсів, вкладення інвестицій, нагромадження надлишку обігових коштів.

Перевагами цього підходу є: урахування особливостей кожного підприємства; простота технології оцінювання та прийняття рішень. Основним недоліком є певна суб'єктивність експертних оцінок.

Узагальнюючи характеристику розглянутих методичних підходів до формування та обґрунтування фінансової стратегії підприємства, слід відзначити, що кожен з висвітлених методичних підходів відрізняється від

інших як базовими концептуальними настановами, так і набором оціночних показників, які використовуються для прийняття стратегічних рішень, а також , методичним інструментарієм та набором фінансових стратегій, з числа яких пропонується вибір.

Вивчення концептуальних положень у сфері розробки й обґрунтування фінансових стратегіях рішень дає можливість виділити кілька базових методологічних підходів, на які орієнтуються дослідники:

- нова управлінська парадигма;
- подальший розвиток відомих іноземних моделей прийняття стратегічних фінансових рішень;
- власні розробки.

Досліджені методичні підходи мають певні переваги й недоліки, характеризуються різним рівнем об'єктивності, точності й однозначності вибору стратегічних рішень, потребують різних зусиль для їх практичної реалізації.

Серед спільних недоліків розглянутих методів слід вказати те, що вони в основному є надмірно загальними та не враховують специфіку функціонування підприємств різних сфер, секторів, регіонів тощо.

Окремо слід зупинитися на методичному підході щодо удосконалювання системи стратегічного фінансового планування діяльності підприємств, що ґрунтується на застосуванні збалансованої системи показників (Balanced Scorecard). Як відомо, традиційний підхід до побудови збалансованої системи показників підприємства має таку послідовність: постанова завдань стратегічного планування (місія, цінності, стратегічне бачення) → формулювання стратегії → система показників топ-рівня → система показників господарської одиниці → система показників підрозділу (відділ, група) → система показників команди чи працівника [47].

Слабкими сторонами традиційного підходу, як показує досвід підприємств, є те, що місія, стратегічні цілі та завдання характеризуються цілою низкою показників. Отже, при формуванні збалансованої системи показників виникає складність із множинністю вибору, та існує можливість помилки у визначенні показників, що найбільш точно характеризують кожен

варіант стратегії. Окрім того, є ймовірність обрання надлишкової кількості показників [87].

Сучасні різновиди схеми побудови збалансованої системи показників передбачають окрім східної траєкторії розрахунку – «униз», також й висхідну - «зворотний зв'язок» на кожному ієрархічному рівні управління. Така модель характеризується певними перевагами: наявність взаємозв'язку із системою бюджетування підприємства; контроль факторів впливу на показники; можливість своєчасного коректування стратегії.

На доданок, у традиційній збалансованій системі показників автори пропонують виділяти ранні та пізні індикатори та включати у систему бюджетування. Збалансована система показників – це методика заснована на новітніх досягненнях економічної науки щодо методичного інструментарію менеджменту, а застосування ранніх і пізніх індикаторів забезпечує зв'язок між стратегічним рівнем планування та тактичним, тобто бюджетуванням.

Використання цього підходу зумовлює необхідність змін у механізмі обґрунтування й прийняття управлінських рішень щодо діяльності підприємства. Керівникам необхідно виділяти індикатори трьох типів:

- показники, що характеризують різні сценарії та напрямки розвитку підприємства;
- показники, що мають різні часові межі – довго-, середньо- та короткострокові;
- показники ранньої та пізньої діагностики.

У збалансованій системі показників ранні та пізні показники (як довгострокові, так і короткострокові) можуть бути визначені для кожного сценарію та напрямку й співвіднесені із посадовими обов'язками конкретного керівника.

Надалі ці показники-індикатори доцільно впровадити у систему бюджетування підприємства, що дасть змогу зв'язати стратегію, що характеризується власне збалансованою системою показників та тактикою, що розкривається у бюджеті.

Методичний підхід, що передбачає визначення й застосування ранніх і пізніх показників-індикаторів у збалансованій системі показників характеризується певними перевагами:

- ув'язування стратегічних і тактичних фінансових планів;

- універсальність та широта використання методики підприємствами різних секторів та організаційно-правових форм;
- можливість автоматизації із використанням інформаційних технологій [147].

Втім, цій методиці також притаманні певні недоліки:

- система збалансованих показників вирізняється складністю побудови, особливо для великих підприємств, оскільки останні мають багато стратегічних цілей та напрямків діяльності;
- складність чіткого виділення ранніх і пізніх показників-індикаторів;
- високі вимоги до аналітиків, що спроможні правильно використати цей метод;
- додаткові витрати на автоматизацію розрахунків.

Втім, адаптація описаної методики до реалій українських аграрних підприємств можлива, що дасть змогу підвищити якість фінансового планування.

Слід вказати, що у теперішній час досвід діяльності провідних світових бізнес-структур свідчить, що все більше з них відмовляються від застосування устояних підходів до бюджетування, які вимагають високих часових витрат та зусиль управлінців, та переходять на концепцію *Beyond Budgeting*.

Порівняльний аналіз відомих моделей стратегічного фінансового планування сформованих наукою й практикою у провідних країнах світу та в Україні, вказує на те, що методичні підходи до розробки фінансових стратегій, застосовувані у розвинених країнах та в Україні мають схожі ознаки, однак є й істотні відмінності. Найбільш істотною відмінністю української моделі фінансового стратегічного планування є множинність варіантів її реалізації, брак загальновизнаного методичного підходу до стратегічного планування, що негативно впливає на фінансово-економічну результативність підприємств, знижує ефективність її застосування у практиці господарювання.

Одним з перспективних напрямків модернізації існуючих методичних підходів до стратегічного фінансового планування є актуальна та дієва в нинішніх умовах трансформації економіки схема фінансового планування, що базується на індикативному підході. Вона складається з таких етапів:

I. Здійснення рейтингового оцінювання фінансово-економічного стану підприємства із використанням показників прогностного балансу станом на кінець періоду, що передує плановому.

II. Формування системи індикативних бюджетів суб'єкта господарювання: руху грошових коштів, прибутків і збитків, прогностного балансу.

III. Внесення коректив у бюджетні статті за засадах розрахунку відповідних індикаторів.

IV. Визначення рейтингової позиції підприємства, аналіз та оцінювання виконання показників прогностного балансу; визначення еталонної траєкторії розвитку підприємства; ідентифікація, оцінка вагомості та необхідності вирішення проблем фінансово-економічного стану підприємства.

V. Внесення коректив у показники бюджетів за результатами попередніх розрахунків.

VI. Розробка та обґрунтування стратегічного фінансового плану.

VII. Реалізація стратегічного плану, моніторинг й контроль за процесом його практичного втілення [163].

При розробці фінансової стратегії аграрного підприємства можна виходити з різних логічних настанов формуючи один з двох підходів:

- ресурсний підхід, згідно якого первинними є ресурси, якими володіє підприємство та які може використати у ході реалізації стратегії;
- цільовий підхід - від постановки цілей до залучення ресурсів для їх досягнення.

Вибір одного з двох підходів залежить від пріоритетів розвитку підприємства, покладених у основу генеральної стратегії конкретного аграрного підприємства (рис. 1.8).

Цільовий підхід до формування фінансової стратегії підприємства передбачає, що обсяг стратегічних завдань врешті-решт піддається коректуванню у залежності від наявного та залученого фінансово-ресурсного потенціалу. Отже, цей підхід є більш трудомістким.

Більш простим є ресурсний спосіб формування фінансової стратегії підприємства.

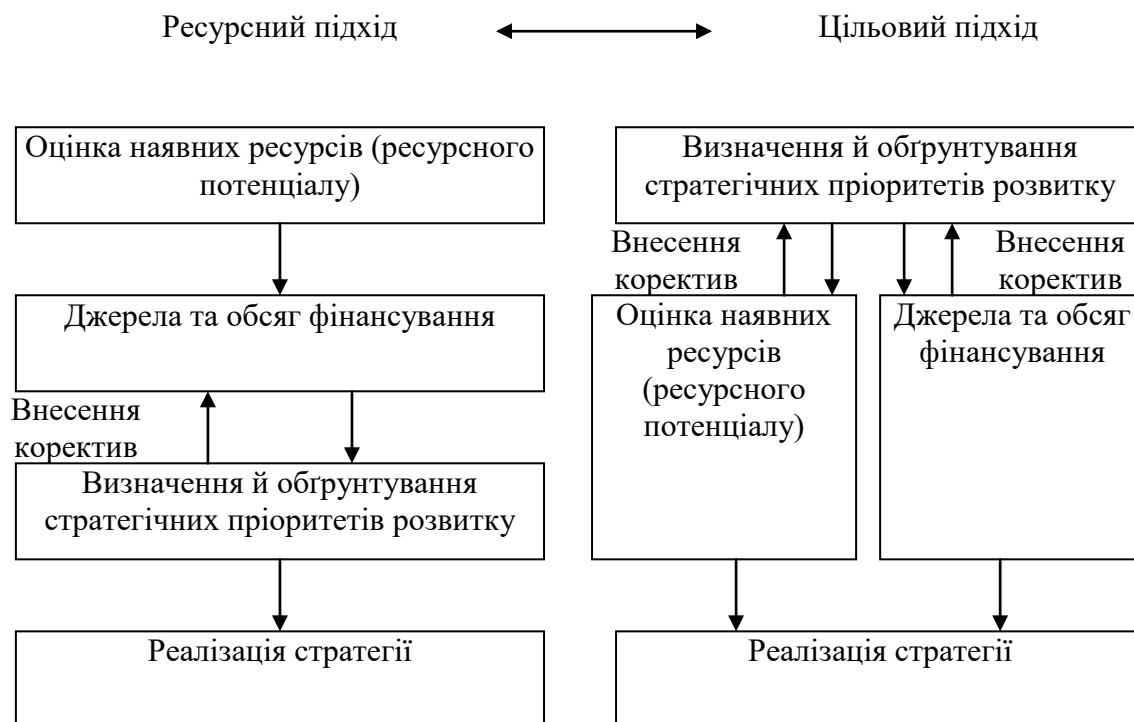

Рис. 1.8. Підходи до побудови фінансової стратегії підприємства*

*Складено з використанням [163]

Згідно обох підходів, при розробці фінансової стратегії підприємства первинним є фінансово-ресурсний потенціал.

Фінансово-ресурсний потенціал підприємства - це максимальна сума наявних та залучених ліквідних активів, яка може бути потенційно залучена підприємством у визначений період часу для досягнення цілей та завдань стратегії, підвищення ефективності операційної діяльності, досягнення поставлених фінансово-економічних результатів, отримання доходів/прибутку тощо. Це сума коштів, що підприємство може мобілізувати чи залучити зовні у конкретний термін.

При визначенні величини фінансово-ресурсного потенціалу слід враховувати не лише власні активи підприємства, але й передбачати можливості залучення коштів ззовні – кредитів, прямих інвестицій тощо [128].

Фокусування на стратегічних цілях розвитку діяльності підприємства

передбачає формування системи оперативних, поточних та довгострокових фінансових планів, у рамках яких визначається фінансово-ресурсний потенціал.

Визначення фінансово-ресурсного потенціалу підприємства значно спрощує процедуру формування й втілення у життя його фінансової стратегії, оскільки він дає змогу оцінити фінансові можливості підприємства та реальність планових завдань.

Втім, досвід вітчизняних аграрних підприємств свідчить про практичну відсутність адекватної оцінки їх фінансово-ресурсного потенціалу. Відчувається й брак методичних підходів до такої оцінки.

У теперішній час оцінка фінансово-ресурсного потенціалу замінюється оцінкою вартості бізнесу підприємства, що є нормативно-впорядкованим процесом визначення вартості об'єкта – цілісного майнового комплексу підприємства у грошовому вираженні із урахуванням конкретних умов його функціонування.

Відомі, та використовувані у практиці, підходи до оцінки бізнесу (майновий, ринковий, доходний) мають певні недоліки. Тому доцільно сформулювати вимоги до вибору методів оцінки бізнесу аграрних підприємств для цілей стратегічного фінансового планування.

По-перше, методика розрахунку вартості бізнесу має бути достатньо простою, доступною до використання працівниками підприємства без залучення експертів-оцінювачів.

По-друге, вартісна оцінка бізнесу повинна бути релевантною, правильно відображати вартість підприємства на конкретний момент часу, без урахування потенційного доходу від інвестицій. Це необхідно, оскільки книжкова вартість майже ніколи не відповідає реальній.

По-третє, визначення величини фінансово-ресурсного потенціалу підприємства має враховувати секторальну специфіку діяльності підприємств. Великі аграрні підприємства, мають певний сформований ринок збуту й устояне конкурентне середовище [110].

Отже, щодо вибору методів оцінювання бізнесу для цілей стратегічного

фінансового планування, можна визначити наступне:

- сфері застосування, завданню оцінки для потреб стратегічного фінансового планування та заданим умовам найбільшою мірою відповідають витратний, ринковий і комплексний підходи;
- доходний підхід є найбільш простим з погляду методики розрахунку;
- витратний підхід є методично простим, але трудомістким, вимагає опрацювання великої кількості вихідної інформації;
- у витратному, ринковому і комплексному підходах враховуються специфічні особливості агросфери.

Отже, для визначення величини фінансового ресурсного потенціалу аграрного підприємства найбільш адекватним є витратний підхід, але він є надто трудомістким та не враховує кон'юнктури ринку. Комплексний підхід також є дуже трудомісткий. Його важно застосувати силами працівників підприємства. Ринковий підхід менш трудомістким, але вимагає пошуку аналогів підприємства, яких практично не існує [75].

Таким чином, доходний підхід є найбільш доцільним для визначення величини фінансово-ресурсного потенціалу аграрного підприємства.

Кожен вказаний підхід має свій набір методик оцінки вартості підприємства. Щодо доходного підходу, найбільш доцільно використовувати методик капіталізації доходу та дисконтова них грошових потоків.

У межах доходного підходу до оцінки вартості аграрного підприємства кожен методик можна удосконалювати для зниження трудомісткості та відповідності конкретним умовам визначення величини фінансово-ресурсного потенціалу.

Отже, фінансова стратегія підприємства є необхідним структурним елементом генеральної стратегії. Виходячи з цього, при виборі методології та методики формування й обґрунтування фінансової стратегії підприємства необхідно орієнтуватися на принципи, методологію, методичний інструментарій розробки його генеральної стратегії, враховуючи при цьому особливості підприємства, зокрема секторальну приналежність, види його

економічної діяльності, правові засади та розміри підприємства, напрямки та пріоритети розвитку.

Висновки до розділу 1

1. В результаті дослідження встановлено, що фінансово-економічну результативність аграрного підприємства слід розглядати як рівень узгодження у часово-просторовому вимірі його економічних інтересів із інтересами взаємодіючих та пов'язаних із ним суб'єктів оточуючого середовища. Виділено ключові функціональні структурні блоки системи забезпечення стабільності фінансово-економічних результатів аграрного підприємства, які дають змогу забезпечити максимальну відповідність керівників підприємства та його ресурсного потенціалу завданням розвитку. Визначено фактори фінансово-економічної результативності аграрних підприємств та класифіковано їх за групами: природні та економічні.

2. Економічна діагностика фінансово-економічних результатів аграрного підприємства проводиться із метою визначення кількісних та якісних характеристик його стану у певний момент часу чи часовий інтервал, а також прогнозування поведінки підприємства у майбутньому. Економічна діагностика аграрного підприємства ґрунтується на здійсненні аналізу, оцінки та формуванні статичної у часі аналітико-прогностичної моделі «аналіз → оцінка → діагностика». Діагностика аграрних підприємств, окрім аналізу й оцінки, включає прогнозування параметрів його діяльності, що є ключовим фактором ефективності прийнятих управлінських рішень по розвитку бізнесу.

3. Фінансово-економічний моніторинг аграрного підприємства є сукупністю циклічних досліджень, які засновані на послідовному збиранні та перетворенні первинної інформації, що дає змогу формувати комплексну характеристику стану й процесів розвитку аграрного підприємства і завдяки цьому давати оцінку спроможності підприємства досягнути програмних значень стратегічних показників, і визначати напрямки оперативного керівного втручання у процеси розвитку. Інформаційною базою моніторингу є

ретроспективні та поточні показники, які характеризують діяльність підприємства та оточуюче середовище. Встановлено ієрархічний зв'язок зовнішнього та внутрішнього фінансового моніторингу аграрних підприємств, розкрито їх зміст.

4. Фінансово-економічна стабільність є спроможністю аграрного підприємства протистояти негативним впливам змін факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ, здатністю ефективно реалізовувати власну операційну, інвестиційну та фінансову діяльність. Визначено етапи життєвого циклу фінансово-економічної стабільності підприємства, які характеризують перехід фінансово-економічного стану підприємства.

5. Фінансова стратегія аграрного підприємства є функціональною складовою генеральної стратегії його розвитку, обґрунтованою послідовністю дій та виконання процедур по залученню, нагромадженню, розподілу й використанню фінансових ресурсів у діяльності підприємства для досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства. Фінансова стратегія аграрного підприємства є складною багаторівневою системою стратегічних цілей діяльності підприємства у сфері фінансів, які визначаються фінансово-економічною політикою підприємства та найбільш дієвими механізмами їх реалізації.

6. Фінансово-ресурсний потенціал підприємства - це максимальна сума наявних та залучених ліквідних активів, яка може бути потенційно залучена підприємством у визначений період часу для досягнення цілей та завдань стратегії, підвищення ефективності операційної діяльності, досягнення поставлених фінансово-економічних результатів, отримання доходів/прибутку тощо. Доведено, що для визначення величини фінансового ресурсного потенціалу аграрного підприємства найбільш доцільне використання доходного підходу, а саме методів капіталізації доходу та дисконтованих грошових потоків.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Інституціональна трансформація аграрної сфери та систематизація економічних факторів розвитку аграрних підприємств

До часів ринкової трансформації аграрне виробництво характеризувалося специфічною структурою підприємств, створеною для існуючого у ті часи способу організації виробництва. Аналіз й оцінка соціально-економічних процесів, що відбувалися на підприємствах, мала обліковий характер та здійснювалася статистичними органами із використанням методу суцільних спостережень. У агросфері статистичне спостереження відбувалося по суб'єктах господарювання. Процеси, що відбувалися у підсобних господарствах населення відбивалися у даних обліку, що вели сільські ради. Це зокрема стосувалося обліку поголів'я худоби та площ присадибних ділянок [50].

У процесі ринкових трансформацій у агросфері відбулися докорінні зміни у виробничо-господарських, фінансово-економічних та управлінських відносинах, були створені нові економічні зв'язки між суб'єктами господарювання. Формування сучасної цивілізованої ринкової економіки агросфери перш за все вимагає створення відповідних інститутів, зданих забезпечити її нормальне функціонування та розвиток. Саме інституційні умови вирізняють одну економічну систему від інших [27].

Що стосується визначення сутності й змісту поняття інституту, то економічний інститут слід розуміти як визнані суспільством функціонально-організаційні форми реалізації всіх видів економічної активності, які забезпечують системну економічну функцію. Економічні інститути формують інституціональну структуру національного господарства. Вони створюють структуру стимулів взаємодії суб'єктів у економіці, багато у чому визначають

функціонування соціально-економічних систем різного рівня. Економічні інститути є основними структурами, які визначають та формують порядок здійснення економічної діяльності й знижувати рівень недосконалості ринкової системи [97].

Інститути – це свого роду правила гри у економіці, штучно сформовані обмеження, які допомагають організувати відносини у економічній системі, створюють систему мотивації. Сукупність інститутів формує інституціональну структуру економіки, визначаючи поточний та перспективний стан економічної системи.

У складі інститутів вчені виділяють три основні структурні складові: формально встановлені правила, неформальні обмеження діяльності, механізми забезпечення дотримання формальних правил й неформальних обмежень. При цьому, основна роль інститутів у економіці й суспільстві проявляється у зниженні рівні невизначеності ситуації шляхом створення усталеної структури взаємодії між суб'єктами, спрямування їх діяльності для досягнення певної мети.

Трансформація інституційного середовища привела до зміни стану та структури національної економіки України, у тому числі й у агросфері. В Україні виникло та зміцнилося аграрне підприємництво, виробники звикли до самостійного прийняття бізнесових рішень. Основною метою зміни інституційної системи та реформування відносин у агросфері було формування мотивів підприємницької діяльності й трудової активності на селі. Формування ринкового середовища зумовило появу нової, принципово іншої, структури аграрного виробництва. Основною реформування агросфери була реорганізація великих підприємств, проведення приватизації землі, зміна корпоратизація переробних підприємств, обслуговуючих організацій й підприємств матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва [114].

Базисом створення інституціонального середовища аграрного виробництва в сучасних умовах господарювання є інститут власності. Законодавством України визначено право та порядок набуття приватної

власності, порядок придбання земельних ділянок у власність для ведення аграрного виробництва, зведення будинків й споруд, ведення садівництва й огородництва. Господарським кодексом визначено правові норми та соціально-економічні передумови створення підприємств різних організаційних форм та форм власності.

Земля є ключовим засобом аграрного виробництва та територією його розміщення, а тому початком ринкових трансформацій у агросфері можна вважати саме земельну реформу. Саме земля стала основним об'єктом нормативно-правового регулювання й соціально-економічних відносин на селі. З часі проведення земельної реформи безліч суб'єктів набули права власності на земельні ресурси. Нормативно-правовим актами передбачено можливість купівлі-продажу, але, як відомо, ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні досі не створено [43].

Втім, проведення земельної реформи дало можливість перерозподілити землі сільськогосподарського призначення для розвитку різних форм господарювання на селі, створення аграрної економіки багатокладного типу.

Земельні ділянки було передано у власність населення для ведення особистого підсобного й фермерського господарства, садівництва й городництва, тваринництва тощо. У ході реформи було встановлено правовий базис діяльності фермерських господарств.

У ході здійснених в Україні реформ, окрім великого й середнього аграрного виробництва, виник прошарок малих аграрних виробників та дрібних землевласників. Замість великих колективних підприємств-виробників виникла мережа фермерських господарств. Нині, у багатьох секторах аграрного виробництва спостерігається переважання малих форм та господарств населення.

З метою формування та розвитку ринкової інфраструктури аграрного виробництва законодавством було врегульовано економіко-правові засади створення й функціонування сільськогосподарських кооперативів: кредитних, споживчих, збутових, обслуговуючих та ін. Кредитні кооперативи були

створені для фінансової підтримки дрібних виробників.

Таким чином, у результаті здійснення аграрної реформи аграрна економіка України набула ознак багатоукладності. До складу аграрних товаровиробників увійшли великі, середні й малі підприємства й господарства, фермерські господарства, приватні підприємці, особисті підсобні господарства населення (у тому числі садівничо-городницькі, дачні та інші некомерційні об'єднання).

За період здійснення аграрної реформи були істотно перетворені базові засади землеволодіння й землекористування, земельні паї перейшли у власність селян. Покладено початок створення вільного обігу сільськогосподарських земель, встановлені й упорядковані права землевласників, порядок купівлі-продажу земельних ділянок [19].

Сформована у процесі економічних трансформацій аграрної сфери багатоукладна економіка характеризується наявністю різних форм організації господарювання й форм власності, активізувався розвиток приватного сектору на селі. За таких умов змінився підхід до аналізу й оцінювання стану агросфери. Органи статистики тепер повинні аналізувати й оцінювати економічний стан, проблемні питання й фінансово-економічні результати виробничо-господарської діяльності представників неформального сектору аграрної економіки. А вплив цього сектору на формування результатів функціонування агросфери збільшився відповідно до зростання обсягів його виробництва [68].

Здійснення економічних реформ на селі зумовило потребу комплексного реформування змісту та організації статистичних спостережень, аналізу, оцінки стану та перспектив розвитку аграрних підприємств.

Система статистики повинна бути націлена на максимальний перехід на міжнародні стандарти й правила обліку й статистики. Цей перехід передбачає зміну методологічних, методичних та організаційних засад статистики.

У практику статистичних спостережень було впроваджено нову систему показників, які висвітлюють процеси перетворення аграрної економіки. Нові підходи у організації спостережень впроваджуються із застосуванням світового

досвіду. Постійно удосконалюються технології збору, перетворення й обміну інформацією. Держава регулює обсяги й умови надання статистичної інформації, гарантує збереженість й конфіденційність даних.

Одним з ключових напрямків перетворення статистичного обліку у агросфері є запровадження у практику вибірових методів статистичного спостереження, аналізу та оцінювання за окремими категоріями аграрних виробників [99].

Аналіз стану розвитку агросфери Одеського регіону свідчать про неоднозначні результати проведеної аграрної реформи, яка, як вже було вказано, розпочалася із трансформації земельних відносин і була спрямована на подолання кризи у галузі. У 2019 році у Одеській області спостерігається зниження обсягів сільськогосподарської продукції на 11,6% (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Індекси сільськогосподарської продукції (у цінах 2016р.)*

	Господарства усіх категорій			У тому числі					
	продукція сільського господарс тва	з неї		підприємства			господарства населення		
		продукц ія рослинни цтва	продукція тваринни цтва	продукція сільськог о господарс тва	з неї		продук ція сільськ ого господа рства	з неї	
					продукц ія рослинни цтва	продукція тваринни цтва		продукц ія рослинни цтва	продук ція тварин ництва
2010	109,8	111,0	104,9	101,3	101,7	95,2	122,0	131,0	107,3
2011	106,6	110,3	90,6	106,1	107,9	77,5	107,3	114,4	93,4
2012	80,5	76,5	101,4	73,8	72,8	94,9	88,3	82,4	102,6
2013	140,7	150,7	100,3	170,5	174,3	108,2	111,3	117,6	99,0
2014	97,5	98,2	93,0	97,6	97,5	100,7	97,3	99,8	91,6
2015	96,1	95,3	100,8	93,8	93,6	99,8	99,5	98,9	101,0
2016	111,5	114,9	91,1	121,3	122,8	86,7	97,4	99,7	91,9
2017	99,5	99,8	97,3	102,3	102,4	97,3	94,6	93,6	97,3
2018	101,1	102,0	94,3	100,3	100,6	89,0	102,6	105,5	95,3
2019	88,4	88,2	90,2	82,1	81,9	92,6	100,2	103,8	89,8

*Сформовано з використанням [115]

У період реалізації аграрних реформ, нажаль, не відбулося передбаченого

реформаторами саморегулювання ринку. Процес адаптації аграрних виробників до нових умов проходив важко, було втрачено цілі сектори й виробничі комплекси. Формування інституту приватної власності, швидкий та недостатньо врегульований розділ державних земель й майна великих аграрних підприємств, з одного боку, створив умови для конкуренції у галузі, а з іншого, привів до занепаду багатьох виробництв, які не змогли врятувати нові власники. Спостерігаються завищені монопольні ціни промислових підприємств-постачальників продукції й ресурсів для аграрних виробників, занижені ціни на закупівлю аграрної продукції та сировини, відчувається недостатність державної підтримки аграріїв. Через все це знижується підприємницька ініціатива на селі, агробізнес не зазнає належного розвитку, практично не впроваджуються інноваційні розробки [56].

Рівень рентабельності аграрного виробництва в регіоні скоротився з 40,3% у 2015 році до 29,1% у 2018 р. При цьому розмір чистого прибутку підприємств галузі збільшився за цей період з 4390,5 до 5525,4 тис. грн..

У розвитку агросфери регіону однозначно переважає рослинництво, темп росту рослинницької продукції у 2018 р. становив 102,1%, продукція тваринництва, навпаки, скоротилася – темп росту становив 92,2%.

Показники розвитку рослинництва в регіоні наведено у таблицях 2.2- 2.4.

Таблиці 2.2

Посівна площа сільськогосподарських культур (уточнена)*

	Посівна площа сільськогосподарських культур (уточнена)					Площа насаджень культур плодкових та ягідних (загальна)
	культури зернові та зернобобові	бурак цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	
2010	1184,9	0,4	228,1	35,6	30,1	10,8
2011	1142,1	0,1	304,7	37,0	33,0	10,8
2012	1157,8	1,0	404,5	37,5	32,7	10,4
2013	1216,0	0,0	368,8	38,1	29,5	10,5
2014	1190,6	–	365,6	38,4	30,2	10,5
2015	1205,1	–	399,2	37,2	30,1	9,9
2016	1199,3	–	465,1	36,4	24,3	9,8
2017	1191,7	–	443,2	35,3	22,0	9,6
2018	1195,0	–	405,4	30,6	18,2	9,9
2019	1210,9	–	362,1	29,3	17,0	9,6

*Сформовано з використанням [115]

Таблиця 2.3

Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис. ц*

	культури зернові та зернобобові ¹	буряк цукровий фабричний	соняшник ¹	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
2010	29286,9	81,0	3280,1	5410,3	4736,4	743,4
2011	31942,6	25,5	4307,5	5548,0	5268,9	880,1
2012	18804,1	102,3	4808,8	5026,6	4728,5	812,3
2013	36707,9	8,6	7772,2	5097,7	4085,8	828,7
2014	36772,0	–	6736,4	5366,1	4377,9	740,0
2015	34890,2	–	7553,2	4946,1	4365,2	849,6
2016	44033,3	–	10042,1	5410,7	3487,7	850,9
2017	42649,4	–	9038,7	3930,1	2876,4	901,1
2018	43199,4	–	8862,8	3047,7	2706,8	1094,1
2019	37479,0	–	6933,6	3809,8	2893,9	1068,3

*Сформовано з використанням [115]

Таблиця 2.4

Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га площі збирання*

	культури зернові та зернобобові ¹	буряк цукровий фабричний	соняшник ¹	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
2010	25,5	193	14,4	152	158	82,0
2011	29,2	220	14,3	150	160	97,4
2012	17,1	130	12,2	134	145	95,1
2013	31,2	236	20,4	134	139	94,1
2014	31,3	–	18,1	140	144	84,9
2015	29,2	–	18,1	133	145	106,1
2016	36,8	–	21,4	148,6	143,8	104,3
2017	35,9	–	19,9	111,5	130,4	111,2
2018	36,3	–	21,4	99,4	149,1	135,1
2019	31,0	–	19,0	130,3	170,4	141,2

*Сформовано з використанням [115]

Область суттєво відстає від середньо українського рівня за внесенням добрив (Рис. 2.1)

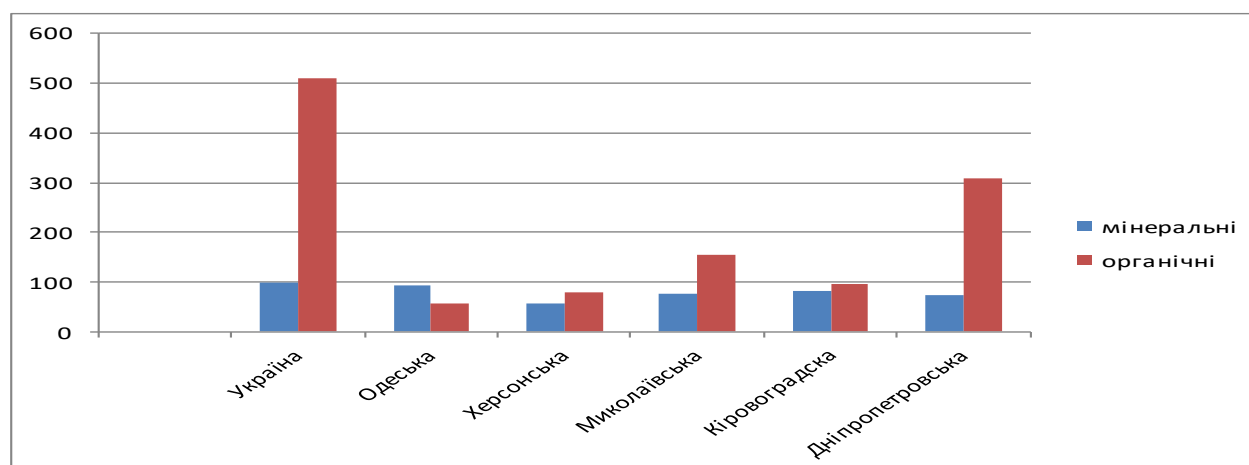

Рис. 2.1. Середній річний обсяг внесення мінеральних та органічних добрив за 2015-2018рр*

*Сформовано з використанням [115]

Показники розвитку тваринництва в регіоні наведено у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Виробництво основних видів продукції тваринництва*

	м'ясо (у забійній вазі), тис. т	молоко, тис. т	яйця, млн. шт.	вовна, т
2010	45,6	403,8	584,5	1456
2011	47,2	397,3	397,1	1454
2012	46,4	397,9	353,7	1443
2013	46,5	402,3	355,1	1425
2014	47,1	405,9	357,7	1437
2015	48,8	385,3	355,0	1210
2016	46,2	363,3	322,4	1076
2017	44,9	348,6	305,8	1003
2018	42,3	334,8	251,8	913
2019	39,4	321,0	204,5	829

*Сформовано з використанням [116]

Зменшення обсягів виробництва молока у період з 2015 по 2019 роки відбулося практично в усіх регіонах країни, у тому числі й на Одещині. Головною причиною, що спричинила зниження обсягів виробництва молока є значене зниження чисельності поголів'я корів.

Нестабільність виробництва й реалізації обсягів м'яса також зумовлена зниженням поголів'я худоби і птиці, зокрема через епідемічні спалахи. Чисельність поголів'я великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств одеського регіону на початок 2020 р. становило 145,7 тис голів, що на 5,9 % менше, ніж у попередньому році. Зменшилось поголів'я свиней на 3,5% і становить, овець та кіз на 13,3%, поголів'я птиці становить 2624,5 тис голів, що на 17,3% менше минулого року (Табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Поголів'я сільськогосподарських тварин на 1 січня, тис. голів*

	велика рогата худоба		свині	вівці та кози	птиця свійська
	усього	у т. ч. корови			
2010	187,8	105,4	359,1	415,6	5433,6
2011	182,5	104,3	385,1	398,3	5550,9
2012	190,2	108,0	397,4	410,1	4833,0
2013	198,9	107,6	390,1	403,0	4991,0
2014	206,6	108,7	404,1	409,3	5238,4
2015	191,7	104,5	371,6	381,3	5139,1
2016	179,4	100,0	350,3	359,8	4932,9
2017	169,5	96,0	289,6	351,7	4411,1
2018	165,5	94,4	239,5	344,2	4148,4
2019	154,9	93,3	173,0	319,1	3173,5
2020	145,7	90,0	150,4	293,2	2624,5

*Сформовано з використанням [116]

Динаміка зниження чисельності поголів'я за розглянутий період спостерігається практично по всіх видах худоби і птиці в всіх регіонах країни. Причиною цього стали кризові явища, як у секторі тваринництва, так і в цілому по агросфері.

Втім у одеському регіоні відзначаються й певні успіхи у розвитку тваринництва. Так було введено в експлуатацію виробничий комплекс з відгодівлі 2,0 тис голів ВРХ та 3,0 тис голів овець ТОВ «ААРОН БУЛЛЗ» (с. Вовківське Лиманського району). Вартість цього проекту склала - 3,4 млн. грн. Підприємство ТОВ «Юг Агро Сервіс» здійснило модернізацію молочної ферми на 200 голів (с. Ряснопіль Березівського району) Вартість проекту склала 8,0 млн. грн. Також відбувається реконструкція свиногокомплексу на 24,0 тис голів свиней підприємства ТОВ «Агропрайм Холдинг» (с.Каракурт Болградського району. Загальна вартість проекту становить 27,0 млн. грн.

Окрім цього, протягом 2018-2019 рр. у агросфері області реалізувалися такі інвестиційні проекти: ПрАТ «Одесавинпром» - реалізація проекту з реконструкції очисних споруд з очищення технічної води для повторного використання; ТОВ СП «ВЕККА» - будівництво (реконструкція) 4 м'ясо-молочних ферм для вирощування ВРХ та птиці; ТОВ «Мічуріна» - будівництво круп'яного цеху у Кодимському районі; ТОВ «Винхол Оксамитне» (с. Оксамитне, Болградський район) – у жовтні 2018 року відкрито новий цех з виробництва власного шампанського. Створено 12 робочих місць. Потужність 2500 пляшок/рік вина, 3000 пляшок/рік шампанського; ТОВ «Югвинпром» (Саратський район) – у грудні 2018 року передбачається відкриття нової лінії з виробництва ігристих вин, створення до 65 нових робочих місць; ТОВ «Лад» введено в експлуатацію лінію по виробництву гороху. Після встановлення нового комплексу обладнання підприємство виробляє до 40 тонн колотого гороху високої якості; ДП «Куліндоровський КХП» - модернізовано лінію з виробництва гранульованих комбікормів із застосуванням енерго-ефективних технологій; ТОВ Фірма «Лиман» (м. Чорноморськ, с. Бурлача Балка) зниження енерговитрат при здобичі морепродуктів шляхом заміни двигуна рибальського

судна, придбання і установка нового льодогенератора, модернізація риболовецького спорядження

Господарство Одеського регіону характеризується розвиненою харчовою промисловістю.

Підприємства харчової та переробної промисловості Одеського регіону виробляють 37% обсягу промислової продукції регіону. На харчових підприємствах обсяг реалізованої харчової продукції та напоїв становив 13028,2 млн. грн., або 43,9% обсягу всієї реалізованої продукції.

У Одеському регіоні функціонують 112 підприємств харчової та переробної промисловості, послуги із зберігання аграрної продукції надають 43 елеватори загальною ємністю 3,5 млн. т. Окрім того, 43 аграрні підприємства виробляють готові харчові продукти. Разом на підприємствах харчової та переробної промисловості області працюють 12,5 тис осіб.

Пріоритетними напрямками у сфері розвитку аграрного й переробного виробництва є:

- підвищення фінансово-економічної результативності роботи аграрної сфери економіки регіону шляхом впровадження у виробництво сучасних ресурсозберігаючих, безвідходних, безпечних технологій;
- підвищення родючості ґрунтів;
- створення сучасної селекційно-насінницької бази аграрного виробництва;
- збільшення урожайності сільгоспкультур та продуктивності худоби і птиці;
- сприяння розвитку малого та середнього підприємництва на селі, забезпечення фінансової підтримки підприємствам малого агробізнесу;
- підвищення конкурентоспроможності підприємств та їх продукції;
- зростання доходів та покращення умов праці селян.

В теперішніх умовах на стан та перспективи розвитку агросфери Одеського регіону впливають численні стримуючі фактори, комплексний,

системний вплив яких обмежує можливості розвитку як окремих підприємств, так і агросфери регіону в цілому. До основних стримуючих факторів варто віднести такі:

1. Згортання великотоварного сільськогосподарського виробництва, адже лише в умовах ефекту масштабу та ведення багатогалузевого господарства можливе досягнення високих конкурентних позицій аграрного виробництва.

2. Нераціональне використання сільськогосподарських земель. Саме земля є найбільш важливим ресурсом, використовуваним у аграрному виробництві.

Земля є головним природним Одеського регіону. Загалом земельні ресурси регіону складають 3331,4 га. Частка земельних ресурсів у природно-ресурсному потенціалі області перевищує 80%. Земельні ресурси Одеського регіону характеризуються дуже високим рівнем господарського освоєння. Найбільшою є площа земель сільськогосподарського призначення - 2660,4 тис га, з яких рілля займає площу 2074,4 тис га. У структурному розрізі земель сільськогосподарські угіддя складають 79,9%, у т.ч. рілля – 62,3%.

В останні роки у області спостерігається скорочення обсягу вибуття земель із сільськогосподарського обороту. Втім, ще багато земель ріллі не використовуються за призначенням.

3. Занепад сектору тваринництва, що супроводжувався значним скороченням поголів'я худоби та птиці.

Як свідчать статистичні дані, тваринництво у регіоні розвивається недостатньо інтенсивно. Поголів'я ВРХ в основному зосереджене у особистих підсобних господарствах населення. Головною причиною занепаду сектору тваринництва була збитковість, пов'язана із диспаритетом цін та порушенням еквівалентності обміну між аграрними виробниками, постачальниками ресурсів та переробними підприємствами. Від вирощування й реалізації тваринницької продукції аграрники одержували лише збитки, що призвело до практичної втрати зокрема такого сектору як вівчарство.

4 Незбалансованість обміну між аграрного та промисловою сферами. Сформувався ситуація, коли рівень та динаміка цін реалізації аграрної продукції та цін закупівлі ресурсів й засобів аграрного виробництва стали нееквівалентними. Тут важлива роль належить не лише рівню цін, але й темпами їх росту. Темпи росту ціна на сільськогосподарську продукцію суттєво відстають від промислової, що негативно впливає на розподіл доходів у технологічному ланцюгу виробництва та реалізації аграрної та продовольчої продукції.

Коефіцієнт випередження динаміки цін придбаних аграріями промислових товарів і послуг до динаміки цін аграрної продукції, протягом останніх років складав в середньому 1,5-3,5. Порушення паритету обміну продукцією між аграрною й промисловою сферами спричинило більш швидкі темпи зростання собівартості переважної більшості видів аграрної продукції, ніж темпи зростання фактичних цін її реалізації. Вартість виробництва аграрної продукції насамперед збільшилася через подорожчання матеріальної складової витрат.

Фінансові результати аграрних підприємств регіону характеризуються даними таблиці 2.7 та 2.8.

Таблиця 2.7

Фінансові результати аграрних підприємств Одеської області до оподаткування*

	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
2017	5103917,4	92,9	5326325,6	7,1	222408,2
2018	4367692,1	91,5	4579620,4	8,5	211928,3
2019	202207,4	82,0	1872827,0	18,0	1670619,6

*Складено автором з використанням [115, 116]

Таблиця 2.8

Фінансові результати аграрних підприємств Одеської області до оподаткування з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2019 році*

	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
Сільське, лісове та рибне господарство	202207,4	82,0	1872827,0	18,0	1670619,6
по великих підприємствах	—	—	—	—	—
по середніх підприємствах	-257722,1	68,4	543978,4	31,6	801700,5
по малих підприємствах	459929,5	82,6	1328848,6	17,4	868919,1
у т.ч. по мікропідприємствах	307419,5	84,4	529782,1	15,6	222362,6

*Складено автором з використанням [115, 116]

Як видно з даних таблиць, ситуація погіршується. І хоча сальдо є позитивним, воно з роками зменшується. Все більша частка підприємств працює збитково. Особливо це характерно для середніх підприємств агросфери регіону.

У структурі витрат аграрного виробництва частка матеріальних витрат залишається високою – більше 40%. На частку оплати праці з відрахуваннями у 2019 р. припадало 50% відсотків витрат (у мікропідприємствах - 15). У структурі матеріальних витрат найбільшу частку мають витрати на паливно-мастильні матеріали, корми, запасні частини, насіння й посадковий матеріал.

Зведені показники балансів аграрних підприємств регіону показані у табл. 2.9.

За матеріалами бухгалтерської звітності фінансово-економічні результати в цілому по агросфері погіршилися. Зменшився прибуток, скоротилася частка прибуткових підприємств.

Таблиця 2.9

Показники балансу аграрних підприємств*

	Баланс		Актив					
			необоротні активи		оборотні активи		необоротні активи та групи вибуття	
	на 1 січня	на 31 грудня	на 1 січня	на 31 грудня	на 1 січня.	на 31 грудня	на 1 січня.	на 31 грудня.
2016	17245195,9	23599896,6	5555321,6	7733152,1	11681793,1	15858669,3	8081,2	8075,2
2017	23165034,6	30748478,0	7797355,9	10976420,8	15359603,5	19763341,2	8075,2	8716,0
2018	30045639,1	36598630,3	10929132,4	13038827,8	19108006,6	23551424,4	8500,1	8378,1
	Пасив							
	власний капітал		довгострокові зобов'язання і забезпечення		поточні зобов'язання і забезпечення		зобов'язання, пов'язані з необоротними активами та групами вибуття та чиста вартість активів недержавного пенсійного фонду	
	На 1 січня	на 31 грудня	на 1 січня	на 31 грудня .	на 1 січня	на 31 грудня.	на 1 січня	на 31 грудня.
2016	11446064,7	16686921,2	690360,9	984809,4	5108759,4	5928134,4	31,6	-
2017	16477782,7	21890672,5	908206,7	1199399,3	5779013,6	7658374,6	31,6	31,6
2018	21557969,3	25609421,0	1193885,5	1378678,5	7293752,7	9610530,8	10,9	31,6

*Складено автором

Відбулися й зміни у структурі капіталу аграрних підприємств. Частка позикового капіталу за період 2015-2018рр. зменшилася з 33 до 30%. Співвідношення позикових і власних коштів зменшилося з 0,51 до 0,43. З одного боку, це є індикатором фінансової незалежності аграрних підприємств, а з іншого, практика свідчить про значне недофінансування їх діяльності.

5. Несприятливий інвестиційний клімат у агросфері, що стримує активність вітчизняних та іноземних інвесторів. Незважаючи на зацікавленість багатьох потенційних інвесторів у співпраці, належні умови та гарантії для залучення інвестицій у агросферу поки що не створені.

Багато аграрних підприємств є низькорентабельними й не можуть забезпечити інвестування за рахунок власних коштів. З появою кредитних кооперативів збільшилися можливості фінансування діяльності аграрних

виробників.

Іноземні інвестори в теперішній час не проявляють належної активності у агросфері. Їх насамперед цікавить сфера транспортування й переробки аграрної сировини. Невеликий обсяг іноземних інвестицій, вкладених у агросферу Півдня України свідчить про те, що інвестиційний клімат регіону характеризується високим ризиком. Слід вказати, що ризик інвестування у економіку України в цілому є дуже високим й власники інвестиційного капіталу не зважуються приймати ці ризики.

6. Занепад сільської інфраструктури. Інфраструктура села складається з численних елементів: виробнича, маркетингова, транспортно-логістична, соціальна, інформаційна, інвестиційна, інноваційна тощо. Її призначення – забезпечення відтворювального процесу у агросфері. Втім, нинішній незадовільний стан цієї інфраструктури заважає реалізації виробничо-економічних можливостей аграрних виробників, сповільнює процеси прогресивного розвитку агропромислового виробництва й соціально-побутової сфери села.

З роки ринкових трансформацій суттєво змінилася система збуту аграрної продукції, вона стала багатоканальною. Збутові канали аграрної продукції включають: постачання переробним підприємствам, реалізацію на ринку, через торговельних посередників, на закордонний ринок тощо. Для аграрних виробників важливим є не лише зростання обсягів виробництва їх продукції, але й її просування на ринок й збут. У маркетингово-збутовій інфраструктурі аграрних підприємств велику, і часто негативну роль, відіграють торговельні посередники, які беруть участь у просуванні аграрної продукції до кінцевого споживача, намагаються максимізувати свої прибутки, переважно за рахунок аграрних товаровиробників. Закупівельні ціни на аграрну продукцію часто не дозволяють їй виробникам навіть покрити витрати. Про ресурси розвитку виробництва, у такому випадку, мова не йде.

Для заготівлі сільгосппродукції, виробленої у особистих підсобних господарствах населення подекуди були створені сільськогосподарські

споживчі кооперативи. Втім, переважна частина продукції особистих підсобних господарств населення реалізується або приватним закупівельникам, або на ринках населених пунктів. Частина продукції так і залишається нереалізованою. Особливо це стосується продукції рослинництва.

Недостатньо розвиненою є виробничо-збутова інфраструктура у місцях виробництва аграрної сировини. Насамперед це стосується відсутності виробництв з первинної переробки й потужностей для зберігання аграрної продукції у місцях її виробництва. Наявність таких виробництв дозволило б підвищити рівень зайнятості селян у міжсезонний період, скоротити транспортні витрати.

Також недостатньо розвиненою є інформаційно-комунікаційна й інноваційно-інвестиційна інфраструктури. Причиною цього є недостатній рівень освітньої й просвітницької роботи із мешканцями села, низький рівень правової грамотності й відсутність належної юридичної підтримки аграріїв, відсутність інноваційних організаційних у агробізнесі, які могли б формувати умови для поживлення підприємницької активності та розвитку інноваційного процесу на селі.

Аграрне виробництво є не лише однією з базових сфер національної економіки, Воно також формує специфічний уклад життя на сільських територіях. Тому, у розвитку агросфери важливого значення набуває соціально-побутова інфраструктура. Соціально-побутові умови не стимулюють бажання проживати в сільській місцевості. Особливо це впливає на рішення молоді. Невідповідність сільського побуту сучасним стандартам життя, незадовільна організація вільного часу знижує зацікавленість селян у результатах їх роботи, у розвитку виробництва, підтриманні трудової дисципліни та ін.

7. Неготовність працівників до інновацій. Працівники аграрних підприємств не лише не зацікавлені, але й не готові до докорінної модернізації виробничих процесів. Сільське населення є головною продуктивною силою аграрного виробництва. Втім, динаміка демографічних процесів у сільській місцевості є дуже несприятливою. Розвиток аграрного виробництва на

інноваційних засадах вимагає наявності свідомого, освіченого населення, постійно проживаючого на цих територіях й зацікавленого у їх розвитку.

Інформація про стан та динаміку зміни чисельності сільського населення Одеського регіону показано у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Показники чисельності населення Одеської області*

	Чисельність наявного населення			Чисельність постійного населення		
	Всього	міське	сільське	Всього	міське	сільське
2010	2391,0	1595,1	795,9	2380,0	1113,8	1266,2
2011	2388,7	1594,8	793,9	2377,6	1112,9	1264,7
2012	2388,3	1595,0	793,3	2377,2	1113,2	1264,0
2013	2395,2	1602,1	793,1	2384,1	1118,1	1266,0
2014	2396,5	1603,8	792,7	2385,4	1585,5	799,9
2015	2396,4	1603,1	793,3	2385,4	1120,6	1264,8
2016	2390,3	1597,4	792,9	2379,2	1118,1	1261,1
2017	2386,5	1595,7	790,8	2375,5	1116,7	1258,8
2018	2383,1	1594,9	788,2	2372,0	1576,6	795,4
2019	2380,3	1595,5	784,8	2369,3	1577,3	792,0
2020	2377,2	1597,0	780,2	2366,2	1578,8	787,4

*Складено автором з використанням [115]

Як видно з даних таблиці, чисельність сільського населення постійно зменшується. Дані щодо міграції населення з сільських територій регіону показані у табл. 2.11.

Отже, однією з основних тенденцій є подальше скорочення чисельності сільського населення. Окрім цього, на сільських територіях регіону відбувається старіння населення.

Здатність аграрної економіки до розвитку на інноваційних засадах, до появи нових перспективних виробництв, забезпечення належної реакції на виклики сучасності, насамперед залежить від якісних показників людського капіталу.

Сучасна інформаційна економіка ґранується на нагромадженні й використанні інформаційного ресурсу й ресурсу знань. Забезпечення розвитку агросфери у майбутньому визначається кваліфікацією працівників, їх

вмотивованістю, загальним освітнім й культурним рівнем. Саме тому слід звернути увагу на систему підготовки й перепідготовки кадрів для аграрних підприємств.

Таблиця 2.11

Міграційний рух сільського населення Одеського регіону*

	Усі потоки			У т.ч. міждержавна міграція		
	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)
2010	11690	10912	778	1355	240	1115
2011	11440	10640	800	1230	203	1027
2012	11211	10283	928	1111	168	943
2013	10604	9498	1106	961	209	752
2014	9239	7394	1845	1053	373	680
2015	8877	6715	2162	789	484	305
2016	4826	4554	272	281	190	91
2017	7186	7254	-68	450	268	182
2018	11043	10871	172	743	326	147
2019	10047	10533	-486	397	379	18

*Складено автором з використанням [115]

У сільській місцевості Одеської області зменшується чисельність зайнятих у сільському господарстві, у тому числі й зайнятих у фермерських господарствах й у особистих підсобних господарствах населення. Сільська праця не є престижною, вона є важкою та малооплачуваною.

Економічні стимули розвитку аграрного підприємництва є недостатніми для забезпечення й підтримання сталого розвитку села. Аграрні підприємства відчувають дефіцит кадрів, особливо кваліфікованих. Частково сезонну потребу в кадрах забезпечує трудова міграція у періоди збирання врожаю. Втім, загалом це не вирішує ситуацію.

Рівень оплати праці у агросфері є одним з найнижчих серед всіх видів діяльності (табл. 2.12).

Всі ці фактори негативно відбиваються на продуктивності праці та фінансово-економічній результативності аграрного виробництва.

Таблиця 2.12

Середньомісячна зарплата штатних працівників у Одеській області, за
видами економічної діяльності*

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Усього	2046	2387	2700	2947	3129	3897	4809	6542	8011	9246
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1083	1407	1496	1770	1935	2278	2811	4461	5376	6095
Промисловість	2162	2741	3017	3240	3429	4442	5442	6541	8432	9728
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	845	1015	961	1379	1449	1912	2622	3679	4118	5010
Переробна промисловість	2006	2638	2921	3144	3325	4490	5281	6447	8468	9275
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	2910	3465	3733	4069	4201	4963	6854	7699	9631	12188
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1810	2060	2193	2249	2544	3157	3716	4986	6181	8223
Будівництво	1423	1792	1958	2606	2419	2860	3732	5170	6369	7506
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1348	1757	2213	2534	2544	3196	3890	5088	6390	7433
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3290	3719	3891	4091	4578	6198	7689	9548	11714	13279
Тимчасове розміщування й організація харчування	1294	1661	1928	2043	2264	2561	3321	4661	5582	6222
Інформація та телекомунікації	2571	3103	3359	3551	3669	5449	6032	7229	7721	10788
Фінансова та страхова діяльність	3352	4040	4188	4460	4814	6595	7414	10263	12916	15134
Операції з нерухомим майном	1623	1770	2376	2850	3001	3501	4054	6902	9401	7520
Професійна, наукова та технічна діяльність	2346	2290	2619	2511	2777	3791	5991	7494	8535	10823
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1675	2236	2112	2490	2826	3171	4861	6840	6099	7401
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	2601	2783	3135	3532	3676	4194	5378	8354	11133	12272
Освіта	1802	2002	2452	2569	2652	3089	3677	5663	6814	7856
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1652	1747	2103	2346	2412	2813	3419	5014	5803	7045
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1811	2053	2609	2766	2779	3194	3835	5677	6840	7859
Надання інших видів послуг	1260	1772	1858	2343	2971	3735	4247	4764	6275	7109

*Складено автором з використанням [115]

У деяких районах Одеської області агросфера є основним джерелом доходу населення.

Фактори, що негативно впливають на фінансово-економічні результати аграрних підприємств показані на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Фактори стану фінансово-економічної результативності аграрних підприємств Одеської області*

*Складено автором

Систематизовані на рисунку фактори, що стримують розвиток агросфери вимагають постійного відстеження, аналізу й оцінювання. Серед основних з них:

- невідповідність аграрних виробників до змінних умов, інертна реакція на виклики;
- нераціональне, екстенсивне використання сільськогосподарських

земель;

- занепад сектору тваринництва;
- диспропорції у балансі міжгалузевого обміну;
- несприятливий інвестиційний клімат агросфери;
- низький розвиток соціально-побутової інфраструктури села;
- невідповідність працівників до інновацій.

2.2. Аналіз практичних підходів до моніторингу й оцінювання рівня розвитку підприємств аграрної сфери

Переважає більшість аграрних виробників є багатогалузевими підприємствами, які виробляють широкий асортимент сільськогосподарської продукції. Їх виробничо-господарська діяльність є складною системою взаємопов'язаних складових елементів: виробничих ресурсів, процесу виробництва, праці, а тому вона характеризується широким колом різних показників. Для адекватного, найбільш точного відображення явищ у соціально-економічних системах різних рівнів, зазвичай недостатньо застосування якогось одного показника. Це завдання потребує відповідної системи показників. Застосування системного підходу для аналізу й оцінки діяльності аграрних підприємств передбачає максимальне урахування набору змінних, які описують підприємство та встановлення взаємозв'язків між цими змінними. Втім, при практичному здійсненні аналізу й оцінки підприємства неможливо використати весь набір наявних показників. Тому зазвичай обираються лише найбільш важливі показники-індикатори.

При виборі показників-індикаторів слід орієнтуватися як на показники обсягів виробленої аграрної продукції та динаміку росту виробництва, так і на виробничі ресурси, задіяні у виробництві, а головне - на економічну ефективність аграрного виробництва. Окрім того, важливо враховувати показники фінансового стану підприємства.

У теперішній час, в умовах глобалізації, взаємодія підприємств на ринку

агропродовольчої продукції характеризується множинністю їх взаємозв'язків та, відповідно, великим обсягом різноякісної інформації, яку використовують особи, що приймають рішення. Отже, постає питання удосконалювання механізмів та інструментів прийняття керівниками підприємств управлінських рішень щодо розвитку їх виробничо-господарської, збутової, фінансової, інвестиційної діяльності. Завдання забезпечення ефективного управління розвитком аграрних підприємств вимагає від аналітиків інтеграції часткових показників у результуючі, які комплексно характеризують аграрне підприємство.

Саме тому необхідне удосконалювання концепцій і методик аналізу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств для створення системи внутрішнього моніторингу їх фінансово-економічної стабільності.

Моніторинг являє собою систематичний аналіз та оцінювання показників стану підприємства для забезпечення їх постійного контролю. Отже, базовою функцією моніторингу є аналітичне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень.

Таким чином, для створення системи внутрішнього моніторингу фінансово-економічних результатів аграрного підприємства необхідний перегляд існуючих концептуальних підходів до визначення рівня фінансово-економічної результативності та стабільності аграрних підприємств.

Можна визначити дві основні концепції оцінки фінансово-економічної результативності підприємства:

- по абсолютних показниках – її можна реалізувати, зокрема за допомогою методу порівняння обсягу необоротних й оборотних активів із джерелами їх формування, а також методу порівняння запасів і витрат із джерелами їх покриття;
- по відносних показниках – реалізується за допомогою методів обчислення окремих коефіцієнтів, розрахунку інтегрального показника та показника ймовірності банкрутства (Z-показник).

Оцінку методичного інструментарію моніторингу фінансово-економічних

результатів аграрних підприємств слід здійснювати, виходячи з вказаних концепцій та методик.

Формування адекватного методичного підходу до аналізу й оцінки фінансово-економічних результатів аграрних підприємств необхідно дослідити наявні методи, які використовуються у практиці оцінювання фінансової стабільності й грошових потоків суб'єктів господарювання.

Одним з найбільш відомих підходів є метод обрахунку фінансових коефіцієнтів, що знайшов застосування у практиці економічного аналізу, аудиту, а також оцінки кредитоспроможності підприємств й організацій.

Згідно цього методу, рівень фінансової стабільності підприємства можна визначити шляхом аналізу й оцінка набору фінансових коефіцієнтів: коефіцієнт ліквідності; коефіцієнт оборотності активів; фінансовий важіль; коефіцієнти рентабельності; коефіцієнти покриття боргу та інших.

Методи розрахунку й склад фінансових коефіцієнтів може варіюватися залежно від завдань оцінювання та переваг аналітиків. Це ж стосується й граничних значень коефіцієнтів. На нашу думку, варто зупинитися на розгляді найбільш поширених з них.

Коефіцієнт поточної ліквідності вказує на здатність підприємства розрахуватися за зобов'язаннями. Він розраховується як співвідношення поточних активів підприємства та поточних пасивів. Граничне значення дорівнює одиниці, хоча для підприємств зі швидкою оборотністю капіталу, співвідношення може бути іншим.

Коефіцієнт швидкої ліквідності дає змогу оцінити здатність підприємства швидко покривати зобов'язання шляхом вивільнення найбільш ліквідних коштів з обігу. Розраховується яке співвідношення найбільш ліквідних активів й поточних зобов'язань. Критичне значення - 0,6.

Група коефіцієнтів ефективності дає змогу більш точно оцінити фінансово-економічну стабільність підприємства. Їх слід аналізувати у динаміці а також по відношенню до еталону, конкуруючого підприємства або середньогалузевого значення. До цієї групи слід віднести:

- тривалість одного обороту (днів) - це співвідношення середніх залишків заборгованості за аналізований період та середньоденного виторгу від реалізації;

- число оборотів у аналізованому періоді - відношення виторгу від реалізації за аналізований період до середньої суми запасів у цьому ж періоді;

- коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (днів) – середню заборгованість за період слід розділити на середньоденний виторг від реалізації продукції;

- коефіцієнт оборотності активів – відношення суми виторгу від реалізації до суми активів підприємства.

Коефіцієнт фінансового важеля – характеризує рівень забезпеченості підприємства власним капіталом. При цьому існують різні способи розрахунку цього коефіцієнта, зокрема відношення заборгованості до акціонерного капіталу. Коефіцієнт дає змогу оцінити розміру власного капіталу підприємства та рівень його залежності від зовнішніх коштів.

Коефіцієнти рентабельності характеризують ефективність використання капіталу підприємства. Їх спільною рисою є те, що прибуток порівнюється із різними показниками балансу, наприклад:

- коефіцієнт рентабельності активів – відношення прибутку до суми активів;

- коефіцієнт рентабельності продажів – відношення прибутку до виторгу;

- коефіцієнт рентабельності власного капіталу – відношення прибутку до суми власного капіталу тощо.

Коефіцієнти покриття зобов'язань (платоспроможності) вказують на частину прибутку, яка поглинається платежами. Великий обсяг коштів, що йде на сплату фіксованих чи процентних платежів свідчить про низьку можливість підприємства виплачувати по боргах.

Вказані коефіцієнти зазвичай обчислюють як на основі середніх балансових показників за період, так і на основі прогнозних даних.

При здійсненні аналізу й оцінки фінансово-економічних результатів

аграрного підприємства слід оцінити фактори, які спричиняють затримку обігу фондів підприємства. Всі їх можна поділити на три основні типи:

1. Формування запасів. Необхідно визначити кількість й склад постачальників, оцінити їх надійність та стабільність постачань, визначити потенційні можливості підприємства по нагромадженню на складах сировини та готової продукції, оцінити стан транспортної та складської логістики, визначити фактори ризику у сфері постачання сировини, матеріалів. Палива тощо.

2. Процес виробництва. Доцільно дослідити наявні виробничі потужності, технічний стан машин, обладнання, устаткування підприємства, рівень зносу, проаналізувати систему технічного обслуговування та постачання запасних частин. Окрім цього необхідно оцінити рівень завантаження виробничих потужностей, склад і якісні характеристики виробничого персоналу.

3. Маркетинг і збут. Необхідно оцінити затребуваності ринком вироблюваної продукції, кон'юнктуру, місткість й динаміку розвитку ринку, конкурентні позиції підприємства, фактори ринкового ризику тощо.

При оцінці фінансово-економічних результатів малих аграрних підприємств слід враховувати їх специфіку.

Специфіка аналізу фінансово-економічних результатів малих підприємств зв'язана насамперед із тим, що у них зазвичай більше помилок у офіційній звітності, ніж у великих виробників. Окрім цього на малих підприємствах іноді спостерігається практика застосування не завжди законних схем оптимізації податків та навіть уникнення оподатковування. Виходячи з цього, методи оцінки, застосовувані на великих підприємствах не завжди будуть давати достовірний результат при аналізі малих.

При прийнятті стратегічних рішень керівництву підприємства важливо мати чітке уявлення про фінансово-економічну стійкість та можливість вчасно сплачувати по зобов'язаннях. Тобто мова йде про можливість залучення позикових коштів для здійснення інвестицій у розвиток підприємства.

Аналіз й оцінка кредитоспроможності підприємства здійснюється з

такими складовими: ліквідність; фінансово-економічна стабільність; прибуток; рентабельність; оборотність капіталу; показники боргового навантаження.

При аналізі й оцінці спроможності підприємства брати на себе боргові зобов'язання виявляються проблемні моменти у фінансовому стані підприємства, зокрема:

- нестача коштів, що спричиняє низьку ліквідність. Однією з причин низької ліквідності є неуважність до умов кредитування, а також нераціональна політика розрахунків з контрагентами - покупцями продукції й постачальниками сировини, матеріалів, палива тощо. Часто підприємства невірно розраховують обсяги фінансування оборотного капіталу, що веде до його недофінансування при здійсненні інвестування у розвиток виробництва, зосереджуючись на виробничих потужностях;

- низька рентабельність виробничої діяльності підприємства при наявності великого обсягу запозичених коштів.

Вірна ідентифікація проблемної ситуації допомагає правильно обрати спосіб її подолання. За умови дотримання прийнятного для підприємства боргового навантаження можливе залучення додаткових кредитних ресурсів, що дасть змогу подолати низьку ліквідність. При недофінансуванні підприємством оборотних коштів доцільно здійснити реструктуризацію кредитних зобов'язань.

Важливим критерієм фінансово-економічної стабільності є достатність обсягу операційного прибутку для покриття боргових зобов'язань. Цей критерій характеризується показниками покриття відсоткових витрат, зокрема коефіцієнтом обслуговування боргу, що розраховується як відношення прибутку до платежів за кредитом й відсотків.

Іншим важливим напрямком аналізу й оцінки фінансово-економічних результатів підприємства є аналіз грошових потоків (cash flow). Саме грошові потоки визначають вартість бізнесу підприємства.

При оцінці й аналізі cash flow - грошових потоків підприємства необхідно враховувати увесь спектр планованих надходжень й витрат підприємства у

стратегічному періоді за складовими: операційна діяльність, інвестиційна діяльність, фінансова діяльність.

В основі аналізу грошового потоку лежить визначення фактичних показників, які характеризують оборот коштів підприємства у досліджуваному періоді. Такий підхід принципово відрізняє метод аналізу грошових потоків від аналізу на основі системи фінансових коефіцієнтів. Зміст аналізу грошових потоків полягає у зведенні надходжень й витрат від усіх видів й напрямків діяльності підприємства за досліджуваний період.

Вхідні грошові потоки складаються з таких елементів: прибуток; амортизація; вивільнення коштів; зростання кредиторської заборгованості та інших пасивів; збільшення акціонерного капіталу; отримання позичок.

Відтокові грошові потоки складаються з таких елементів: сплата податків, відсотків за кредитами, виплата дивідендів, сплата штрафів; додаткове фінансування запасів, збільшення дебіторської заборгованості, ріст необоротних та інших активів; зменшення обсягу кредиторської заборгованості та інших пасивів; скорочення обсягу акціонерного капіталу; виплати за позиками.

Загальний грошовий потік визначається як різниця між надходженням й відтоком коштів. Внесення змін у розмір запасів підприємства, зміна обсягів дебіторської й кредиторської заборгованості та інших активів й пасивів, необоротних активів різним чином впливає на зміни грошового потоку. Для того, щоб оцінити вплив кожної складової необхідно порівняти залишки по вказаним статтям – необоротні активи, запаси, дебіторська й кредиторська заборгованість та ін. на початок й кінець аналізованого періоду.

При визначенні розміру надходжень й відтоку коштів при зміні необоротних активів слід враховувати зростання або зниження їх вартості за аналізований період, а також реалізацію частини необоротних активів протягом цього періоду.

Аналізу грошових потоків доцільно здійснювати за три та більше річні періоди. Якщо спостерігається стабільне перевищення надходжень над

відтоком коштів, то можна стверджувати, що підприємство є кредитоспроможним. При коливаннях грошового потоку, коли спостерігаються короточасні періоди перевищення відтоку над надходженням коштів, кредитоспроможність оцінюється як низька. Якщо спостерігається постійне перевищення відтоку над надходженням коштів – підприємство є кредитно неспроможним. Для оцінки розміру можливого залучення позикових коштів (погашення зобов'язань) розраховується середній позитивний розмір грошового потоку.

В нинішніх умовах нестабільності ситуації у економіці необхідно аналізувати й оцінювати фактори ділового ризику підприємства. Його оцінка доповнює фінансові коефіцієнти та дає змогу більш достовірно оцінити стабільність майбутньої діяльності підприємства.

Діловий ризик пов'язаний з можливістю того, що обіг капіталу підприємства може не бути завершеним у запланований термін та/або реальний ефектом буде відрізнятись від планованого, внаслідок дії різних чинників, що спричиняють затримку або непостійність обігу капіталу. Увесь набір чинників ділового ризику можна класифікувати по стадіях обігу капіталу - формування запасів, виробництво, збут.

При аналізі ділового ризику враховуються такі його основні фактори: надійність та диверсифікованість постачальників сировини, матеріалів, палива та ін.; сезонність поставок; терміни зберігання сировини, матеріалів, готової продукції; забезпеченість підприємства складськими площами; порядок закупівлі сировини и реалізації продукції підприємства; екологічні чинники; рівень цін на ресурси та готову продукцію; транспортно-логістичне забезпечення підприємства; можливості обмежень на постачання.

Прибуток є найбільш важливим показником фінансово-економічної результативності підприємства. Це кінцевий результат його діяльності, який характеризує абсолютний ефект функціонування підприємства.

Модель формування фінансово-економічного результату показана на рис. 2.3.

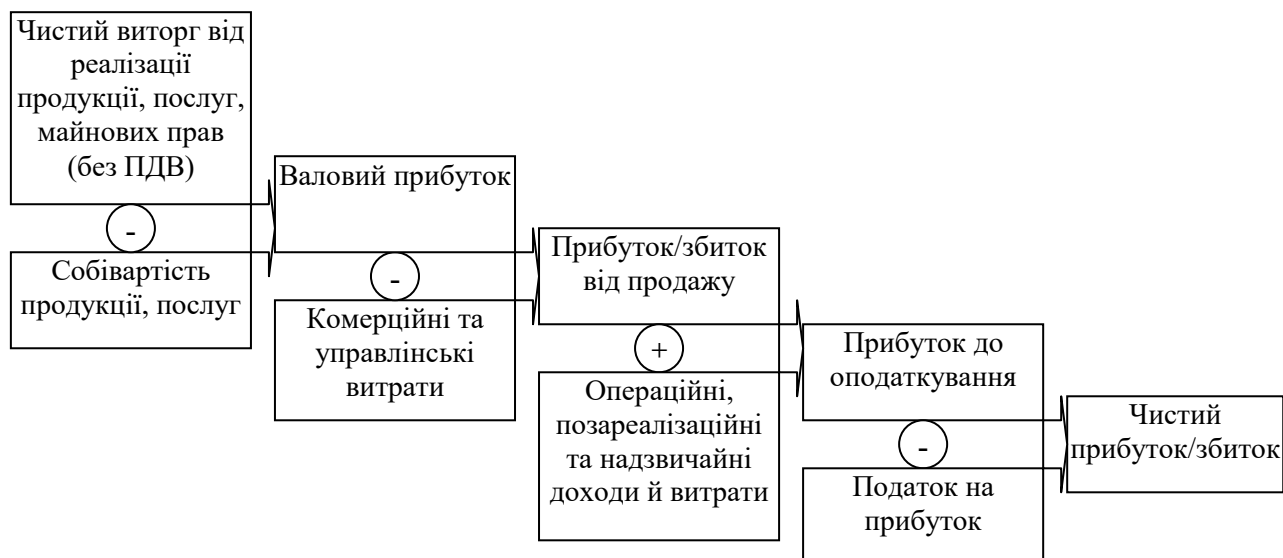

Рис. 2.3. Модель формування фінансово-економічного результату підприємства*

*Складено автором

У процесі дослідження фінансово-економічних результатів аграрного підприємства необхідно здійснити їх прогнозування. Для цих цілей використовується цілий ряд методів, зокрема SWOT-аналіз, PEST-аналіз та інші.

SWOT-аналіз відомий як метод, використовуваний у стратегічному плануванні діяльності підприємств, суть якого полягає у визначенні факторів внутрішнього й оточуючого середовища підприємства організації та класифікації їх на чотири групи: Strengths (сильні сторони); Weaknesses (слабкі сторони); Opportunities (можливості); Threats (загрози).

Перевагами SWOT-аналізу є такі:

- цей метод є універсальним, його можна застосовувати у практиці управління у різних сферах й секторах економіки;
- метод відрізняється гнучкістю, дає можливість вільно обирати елементи для дослідження із урахуванням конкретної ситуації та цілей;
- цей метод є дієвим як для цілей стратегічного так і оперативного планування й управління.

- застосування методу на практиці не вимагає спеціальних знань та підготовки.

Втім, SWOT-аналіз має ряд недоліків, що обмежують його застосування:

- цей аналіз характеризує лише загальні фактори, що не дає змогу конкретно визначити заходи, необхідні для реалізації цілей організації;
- здійснюється лише констатація та перерахування факторів без врахування їх ієрархії та взаємозв'язків;
- отримане уявлення про підприємство є статичним, не вистачає опису динаміки розвитку;
- метод характеризується суб'єктивізмом підходу.

PEST-аналіз є інструментом маркетингу, який використовується для визначення політичних, економічних, соціальних та технологічних аспектів оточуючого середовища підприємства.

Перевагами PEST-аналізу є такі:

- він дає змогу визначити фактори зовнішнього впливу на діяльність підприємства;
- дає змогу варувати широкий спектр політичних, соціальних та техніко-технологічних факторів, що формують середовище діяльності й можливості розвитку підприємства.

Втім, метод не позбавлений недоліків:

- обмеженість даних, які враховуються при обґрунтуванні рішень;
- складність побудови ієрархії факторів та визначення найбільш впливових з них;
- аналіз зовнішнього макросередовища вимагає постійного вираховування взаємозв'язку факторів, що ускладнює процес дослідження.

У практиці економічного аналізу широкого розповсюдження набув метод оцінки ймовірності банкрутства, відомий під назвою «Модель Альтмана». Перевагами цього методу є простота його застосування, доступність даних та об'єктивність оцінки. До недоліків слід віднести те, що ця економіко-математична модель побудована на матеріалах американських компаній. Вона

не враховує специфіки вітчизняного аграрного виробництва.

Ще одним відомим методом у сфері аналізу фінансово-економічних результатів підприємств є модель CART (Classification and regression trees). CART є непараметричною моделлю, до головних переваг якої слід віднести можливість її широкого застосування у практиці підприємств, простоту розрахунків, доступність даних та легкість інтерпретації результатів. Втім, модель використовує складний апарат статистики. Модель дає змогу визначити рівень стабільності діяльності підприємства залежно від отриманих значень фінансових коефіцієнтів. Втім, цей метод орієнтований на прийняття рішень про надання підприємству позичок, що обмежує сферу його застосування.

Також слід зупинитися на моделі CAMPARI, яка також використовується фінансово-кредитними установами й оцінює діяльність підприємства за складовими: репутація; здатність до повернення кредиту; маржа; цільове призначення кредиту; розмір кредиту; умови погашення кредиту; забезпечення.

Аналіз стану підприємства відповідно методики CAMPARI, передбачає поетапне виділення найбільш вагомих чинників, що визначають результативність його діяльності та їх оцінку.

При аналізі фінансово-економічних результатів аграрних підприємства варто враховувати, що для забезпечення стійкості важливо консолідувати фінансові й виробничі потоки. Тому об'єднання підприємств мають значні переваги у формуванні сталих фінансово-економічних результатів.

Виходячи з базових принципів фінансово-економічного аналізу, цілей й завдань моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств, може бути запропонована система критеріїв оцінювання корисності й застосовності існуючих методичних підходів й інструментів аналізу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств (табл. 2.13).

Набір вказаних у таблиці характеристик є необхідним й достатнім для обґрунтування вибору того чи іншого підходу до створення системи внутрішнього моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств.

Таблиця 2.13

Порівняльна характеристика основних концепцій і методів аналізу й оцінки фінансово-економічних результатів аграрних підприємств*

Критерії оцінювання концепцій й методів аналізу фінансово-економічної результативності	По абсолютних показниках		По відносних показниках		
	Порівняння обсягу необоротних й оборотних активів із джерелами їх формування	Порівняння запасів і витрат з джерелами їх покриття	Обчислення коефіцієнтів	Інтегральна оцінка	Z-показник
1. Фокусування на фінансово-економічній результативності	ні	Ні	Ні	Так	Ні
2. Дотримання принципу безперервності аналізу й оцінки	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні
3. Порівняння вихідних й результуючих показників	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні
4. Врахування факторів фінансово-економічної результативності	Ні	Ні	Так	Так	Так
5. Надання узагальнюючої оцінки стану й динаміки розвитку підприємства	Так	Ні	Так	Так	Так
6. Об'єктивність оцінювання та однозначність інтерпретації даних	Так	Так	Ні	Ні	Ні
7. Зв'язок абсолютних і відносних фінансово-економічних показників	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні
8. Оцінка показників динаміки розвитку підприємства	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні
9. Доступність результатів оцінки	Так	Так	Так	Так	Так
10. Врахування секторальної специфіки аграрних підприємств	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні
Результуюча оцінка, балів з 10 можливих	3	2	3	3	4

*Складено автором

Вказана система критеріїв оцінки застосовності методичних підходів до

аналізу фінансово-економічної результативності аграрних підприємств дає змогу виявити їх недоліки й слабкі місця. Як видно з даних таблиці, жодна з оцінюваних методик не відповідає достатній кількості критеріїв, необхідних для її застосування у системі моніторингу фінансово-економічної результативності аграрних підприємств. Найкращий результат показала методика оцінювання за інтегральним показником.

Отже, необхідна розробка нових методичних підходів до оцінювання фінансово-економічних результатів аграрних підприємств, що могла б бути покладена у основу системи внутрішнього моніторингу. Вимогами до нового підходу є такі: він має повною мірою виконувати завдання аналізу й оцінювання фінансово-економічних результатів аграрних підприємств і, разом з тим, не мати недоліків, притаманних вказаним у таблиці методам. Окрім того, новий підхід має відповідати меті оцінювання та враховувати специфіку аграрного виробництва.

Отже, дослідження відомих концепцій і методів аналізу фінансово-економічних результатів підприємств вказують на неможливість їх практичного застосування у системі моніторингу результативності аграрних підприємств без їх адаптації або суттєвого змінення підходів.

Як відомо, більшість методичних підходів до оцінювання фінансово-економічних результатів базується на концепції «витрати – випуск – фінансово-економічні результати». На противагу цій концепції може бути запропонована інша концепція формування системи моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств: «витрати – реалізація – прибуток». Ця концепція дає змогу виділити взаємозалежні показники у системі оцінювання й моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних виробників.

Заміна «випуску» на «реалізацію» продукції дає змогу акцентуватися на корисності товару з точки зору ринку. Що стосується «фінансово-економічних результатів», то прибуток є визначальним фактором, що зумовлює фінансово-економічну результативність аграрного підприємства. Прибуток також визначає цілий ряд інших оціночних показників, що формуються при аналізі й

оцінці витрат, реалізації й прибутку.

При цьому «витрати» аграрного підприємства не обмежуються витратами, здійсненими для одержання доходу. До витрат також слід віднести потенційні витрати, тобто ресурсний потенціал підприємства. До складу ресурсного потенціалу доцільно додати активи підприємства та джерела їх формування, тобто пасиви.

Витрати аграрного підприємства, до яких належать витрати на виробництво й реалізацію аграрної продукції у аналізованому періоді, доцільно оцінювати з точки зору повної собівартості.

Виторг (доход) від реалізації аграрної продукції виступає головним джерелом покриття витрат та формування фінансових ресурсів підприємства.

Отже, виторг від реалізації є тією ланкою, що поєднує витрати та фінансово-економічні результати аграрного підприємства. Серед останніх головну роль відіграють прибуток від реалізації (до сплати податку) й чистий прибуток.

Може бути запропонована така послідовність відбору показників для здійснення моніторингу фінансово-економічної результативності аграрних підприємств (рис. 2.4).

Наведена схема демонструє ієрархічну послідовність максимізації показників, що характеризують фінансово-економічні результати підприємства, а саме:

- ріст чистого прибутку має випереджати ріст валового прибутку (від прибутку реалізації) ;
- динаміка зростання валового прибутку має бути швидша за динаміку - виторгу від реалізації продукції;
- динаміка виторгу має бути швидшою за ріст собівартості продукції;
- ріст витрат має відбуватися більш швидкими темпами, ніж ріст їх статичних джерел покриття, що веде до збільшення оборотності активів.

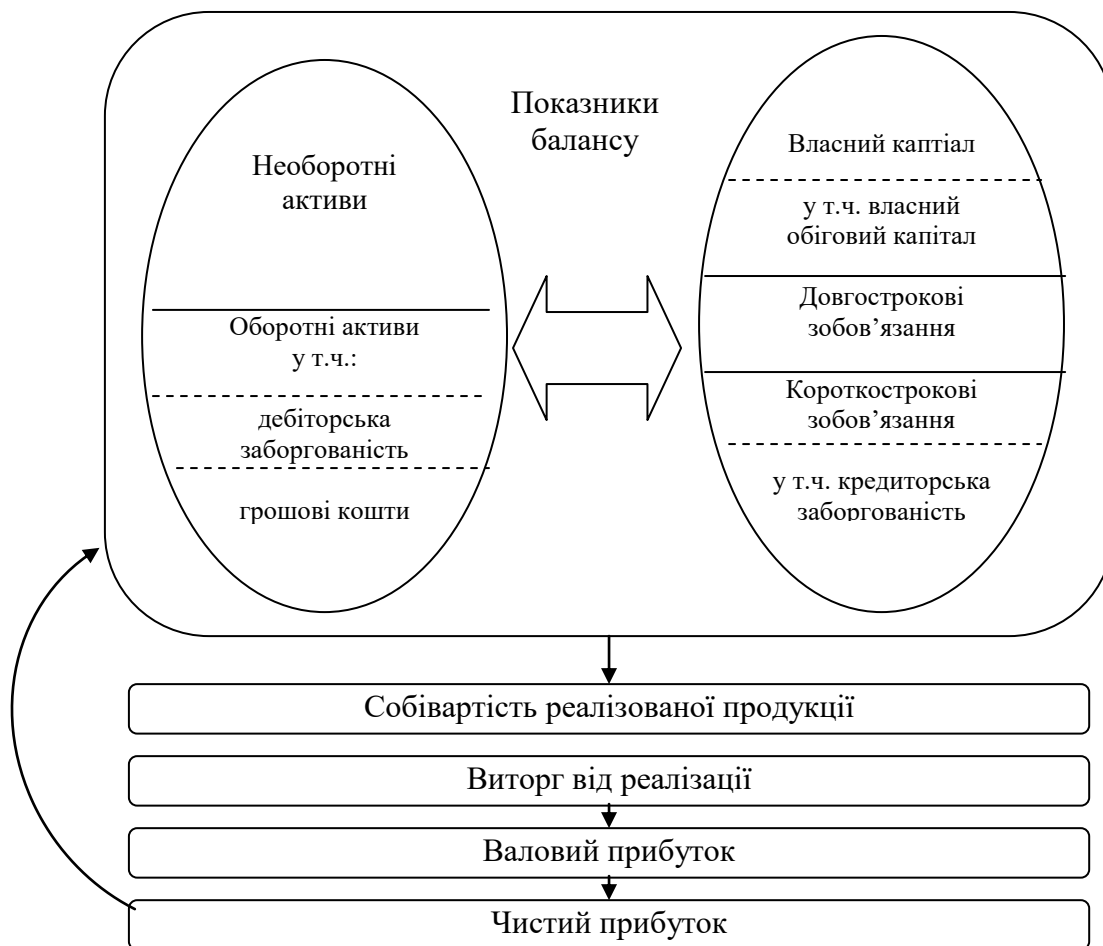

Рис. 2.4. Алгоритм формування системи показників для здійснення моніторингу фінансово-економічної результативності аграрних підприємств*

*Авторська розробка

Корисність такого комплексного підходу до формування методу здійснення аналізу й оцінки фінансово-економічних результатів аграрного підприємства зумовлюється тим, що процес здійснення моніторингу ґрунтується на логічній методичній схемі, що відображає внутрішні взаємозв'язки показників, враховує чинники, що їх визначають, що дає можливість отримати комплексну й достовірну оцінку.

2.3. Критерії, показники й концепція забезпечення фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки аграрного підприємства

Важливим елементом вивчення фінансово-економічної результативності

аграрного підприємства є правильний вибір її критеріїв. Критеріями фінансово-економічної результативності аграрного підприємства є ознаки або набір ознак, які дають можливість скласти уявлення про стан фінансово-економічної стабільності підприємства, рівень небезпеки. Ці критерії мають не лише вказувати на стан фінансово-економічної стабільності та безпеки аграрного підприємства, але й кількісно оцінювати її рівень. Проста лише констатація факту стабільності та безпеки загрожує суб'єктивністю оцінювання ситуації та помилками при прийнятті управлінських рішень.

Кількісне оцінювання рівня фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки доцільно отримувати за допомогою використання тих індикаторів, які широко застосовуються (або можуть бути застосовані) у практиці планування, обліку й аналізу функціонування аграрних підприємств, забезпечує практичну цінність методичного підходу. Із цією метою необхідно вивчати показники фінансової стабільності, прибутковості й ліквідності аграрного підприємства.

Відомо кілька підходів до кількісної оцінки рівня фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки підприємств. Зокрема, слід відзначити індикаторний підхід, згідно якого рівень фінансово-економічної стабільності й безпеки визначається за допомогою набору індикаторів, які є критичними значеннями певних показників, які характеризують стан функціонування підприємства у різних сферах, що відповідають певному рівню стабільності та безпеки.

Аналіз та оцінювання фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки підприємства визначається за результатами співвіднесення фактичних показників його діяльності із граничними значеннями – тобто індикаторами.

Точність індикатора та надійність оцінки може викликати проблему для дослідника, оскільки досі відсутні методичні підходи до визначення індикаторів, які дозволили б врахувати специфіку функціонування аграрного підприємства, які визначаються його приналежністю до агросфери,

організаційно-правовою формою та формою власності, обсягом та структурою капіталу, техніко-технологічним та організаційно-управлінським рівнем. Якщо індикатори були обрані та встановлені помилково, то невірною буде й оцінка рівень фінансово-економічної результативності, стабільності й безпеки аграрного підприємства, що негативно вплине на результати управлінських рішень, які можуть виявитися неадекватними реальній ситуації. Втім, описаний індикаторний підхід має широкі перспективи для використання на макрорівні, оскільки на макрорівні значення індикаторів є більш усталеними.

Ресурсно-функціональний - інший підхід до аналізу й оцінювання рівня фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства. Згідно нього аналіз й оцінка рівня фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства слід здійснювати на засадах оцінювання наявності та стану використання ресурсів підприємства із використанням спеціальних критеріїв. Під ресурсами тут розуміються фактори виробничо-господарської діяльності підприємства, використання яких необхідне для досягнення цілей підприємства. Згідно цього підходу оптимальне використання ресурсів, необхідне для досягнення цілей підприємства, можна досягнути шляхом подолання ризиків, тобто запобігання загрозами впливу негативних факторів на фінансово-економічну стабільність підприємства й забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства, а саме:

- високий рівень фінансово-економічної результативності діяльності підприємства, його фінансово-економічної стабільності, незалежності від зовнішніх джерел фінансування;
- техніко-технологічна незалежність виробничо-збутової діяльності підприємства, досягнення високих конкурентних позицій на засадах нарощування технологічного базису виробництва;
- ефективна система організації та управління підприємством, формування оптимальної організаційної структури;
- забезпечення високого рівня кваліфікації кадрів на підприємстві, підвищення якісних показників персоналу, інтелектуального потенціалу

працівників, стимулювання виробничої та дослідницької ініціативи;

- екологічність та безпечність роботи підприємства для людей та оточуючого середовища;
- юридична чистота та правова захищеність всіх сфер функціонування підприємства;
- високий рівень забезпечення роботи підприємства інформаційними ресурсами, захищеність інформаційного середовища підприємства й комерційної інформації;
- безпечні умови роботи персоналу підприємства;
- безпека майна підприємства, інвестованого капіталу, бізнес-інтересів.

Кожна мета фінансово-економічної стабільності та безпеки аграрного підприємства характеризується специфічною структурою підлеглих цілей, що визначається особливостями функціонування конкретного підприємства. Ресурсно-функціональний підхід до аналізу й оцінки ступеня фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства охоплює широкі аспекти його діяльності, що веде до деконкретизації поняття фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки. Аналіз й оцінка рівня стабільності та безпеки за сукупним критерієм на засадах експертного підходу має суттєвий недолік – вплив суб'єктивізму думок експертів. Окрім того, не вирішеним залишається проблема підбору групи експертів та визначення рівня їх обізнаності й кваліфікації. Ще одним недоліком є те, що формування інтегральних показників, незалежно від використовуваного підходу, зокрема допомогою «зважування» показників, неминуче веде до зниження точності оцінювання й достовірності аналізу.

Отже, завдання моніторингу й контролю досягнення цілей фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки аграрного підприємства за допомогою ресурсно-функціонального підходу є дуже ускладненим. Суб'єктивізм оцінок, характерний для ресурсно-функціонального підходу проявляє себе при аналізі й оцінюванні збитків, при визначенні часткових критеріїв діяльності підприємства, а також при визначенні питомої ваги

складових показників при конструюванні інтегрального оціночного критерію фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки аграрного підприємства. Тому виникає сумнів щодо переваг ресурсно-функціонального підходу, до яких зазвичай відносять відсутність чітко заданих оціночних параметрів, що робить цей підхід більш гнучким засобом аналізу й оцінювання як діяльності самого підприємства, так і зовнішнього бізнес-середовища.

Ще одним відомим підходом для аналізу й оцінювання фінансово-економічної результативності, стабільності й безпеки підприємств є програмно-цільовий підхід в управлінні й розвитку діяльності підприємства. Згідно програмно-цільового підходу аналіз й оцінювання фінансово-економічної результативності, стабільності й безпеки підприємства здійснюється на засадах інтегруванні набору часткових показників, які характеризують фінансово-економічну стабільність та безпеку. При використанні цього підходу застосовується декілька ступенів інтеграції часткових показників та комплекс методів аналізу, зокрема кластерний аналіз, багатомірний аналіз та ін. Цей підхід характеризується порівняно високою складністю здійснення аналізу, при якому широко використовується економіко-математичний апарат. Це робить методо більш прийнятним для цілей наукового пізнання, він дає змогу тримати більш релевантні результати аналізу й оцінювання рівня фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства. Але застосування цього підходу у практичній діяльності аграрних підприємств не уявляється можливим. Окрім цього, сама оцінка стабільності сукупного інтегрального показника у межах заданих параметрів його коливання є дуже складною.

Отже, програмно-цільовий підхід до оцінювання фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства за допомогою сукупного інтегрального показника дає змогу оцінити її рівень, але є корисним для дослідників, а не для управлінців-практиків.

Таким чином, аналіз розповсюджених та відомих підходів та методів аналізу й оцінювання рівня фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємств, вказує на те, що розглянуті підходи мають низку суттєвих

недоліків, що не дає змогу використовувати їх у практиці аналізу й оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки аграрних підприємства. Таким чином, постає завдання пошуку нових підходів до вибору критеріїв оцінювання рівня їх фінансово-економічної стабільності й безпеки.

Фінансово-економічна стабільність та безпека аграрного підприємства, у загальному розумінні, є виміром узгодження його бізнес-інтересів з інтересами суб'єктів/факторів оточуючого середовища. Бізнес-інтерес підприємства реалізується у процесі його взаємодії із відповідними суб'єктами/факторами оточуючого середовища (постачальниками, споживачами, конкурентами тощо), у результаті якої підприємство має можливість отримати прибуток. Звідси виходить, що найбільш важливим критерієм фінансово-економічної стабільності й безпеки аграрного підприємства є розмір прибутку, що отримує підприємство у результаті такої взаємодії із суб'єктами/факторами оточуючого середовища. Мова йде про чистий прибуток, який підприємство може розподіляти на власний розсуд.

Якщо ж підприємство не отримує прибуток або зазнає збитків, його бізнес-інтереси не дотримуються, тобто виникає ситуація фінансово-економічної нестабільності та небезпеки. Підприємство постає перед загрозою банкрутства.

Отже, підхід щодо вибору критерію фінансово-економічної стабільності та безпеки аграрного підприємства повинен ґрунтуватися на розмірі одержаного прибутку. Прибуток, як у абсолютному розмірі, так і у співвідношення із витраченими на його отримання ресурсами, є базовим критерієм, що дає змогу судити про загальну фінансово-економічну стабільність й безпеку підприємства. Втім, для оцінки рівня/ступеня фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства цього недостатньо. Вимоги фінансово-економічної стабільності й безпеки аграрного підприємства, його фінансової незалежності і попередження критичного економічного ризику забезпечуються за умови, коли обґрунтовані та чітко визначені головні стратегічні напрямки й пріоритети розвитку підприємства та захисту бізнес-

інтересів, сформована система ідентифікації й подолання ризиків та проявів невизначеності.

Формування надійної системи забезпечення фінансово-економічної безпеки аграрного підприємства вимагає проведення комплексу попередніх заходів, від чого залежить прийняття управлінських рішень у цій сфері, як будуть створені структури й механізми забезпечення стабільності й безпеки, яким чином й у якому розмірі будуть виділені ресурси на ці цілі - фінансові, матеріальні, кадрові та інші. В результаті, комплекс цих заходів визначає ефективність забезпечення фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства.

Обґрунтуванню й прийняттю управлінських рішень, формуванню концепції, розробці планів, має передувати аналіз й об'єктивне оцінювання стану підприємства та його оточення. Перш за все слід дослідити зовнішнє середовище на макро- й мезорівнях, а також на макрорівні - контрагентів й конкурентів. Вплив факторів зовнішнього середовища може сформувати або сприятливі обставини для стабільності та безпеки підприємства, або, навпроти, створювати небезпечні ситуації та становити загрози діяльності підприємства. При аналізі зовнішнього оточуючого середовища аграрного підприємства слід враховуватися багато аспектів, таких як:

- суспільно-політична й соціально-економічна ситуації;
- зміни у економічній та аграрній політиці, можливі дії органів влади та їх наслідки;
- досконалість та стабільність нормативно-правової бази;
- наявність та доступність необхідних ресурсів: матеріально-сировинних, паливно-енергетичних, трудових;
- криміногенна ситуація в країні, регіоні та місцевості дислокації підприємства;
- наявність та перспективи росту ринків збуту, кон'юнктура (ціна, обсяги, конкуренція);
- рівень конкурентоспроможності продукції;

- бізнес-комунікації, можливості по розвитку бізнес-співробітництва;
- характеристика реальних і потенційних конкурентів;
- стан виробничої та ринкової інфраструктури та ін.

Окремо слід зауважити на необхідності дослідження стану бізнесових партнерів, стану їх фінансово-економічної стабільності та платоспроможності, іміджу та перспективам росту. Встановлення бізнес-зв'язків із сумнівними та несумлінними партнерами може привести до значних втрат підприємства через порушення ними домовленостей.

Головну увагу при аналізі зовнішнього середовища слід приділити конкурентам. Застосування ними методів несумлінної конкуренції також може завдати значної шкоди економічним результатам діяльності підприємства, вони є джерелом небезпеки фінансово-економічній стабільності.

На попередній, підготовчій стадії слід досліджувати не лише стан оточуючого середовища, але характеристики самого підприємства, ситуацію у якій воно знаходиться. Більш повна й достовірна інформація розкриває більш широкі можливості для прийняття більш обґрунтованих та ефективних управлінських рішень по формуванню системи забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства.

Для цього необхідно здійснити аналіз й оцінку:

- забезпечення виробничо-господарської діяльності підприємства всіма видами ресурсів;
- рівень захищеності підприємства від ризиків;
- стан та перспективи розвитку кадрового потенціалу, якісні характеристики працівників, особливо осіб, що приймають рішення;
- стан безпеки підприємства за складовими: фінансово-економічна, інформаційна, кадрова, технічно-технологічна, екологічна безпека та ін.

На основі масиву вихідної інформації створюється концепція фінансово-економічної стабільності й безпеки аграрного підприємства, яка є цілісною системою уявлень, ідей, цілей, пов'язаних однією головною метою, на завдання забезпечення стабільності й безпеки всіх складових діяльності підприємства,

Концепція також повинна містити комплекс заходів та шляхів досягнення визначених цілей та формування умов для їх досягнення в умовах дії факторів ризику та невизначеності, внутрішніх загроз та зовнішніх викликів. Така концепція ще не є планом або програмою, вона має встановлювати базові настанови фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємств, визначати принципи її забезпечення, встановлювати вимоги й рамкові умови здійснення заходів на різних рівнях управління та стадіях життєвого циклу підприємства.

Концепція фінансово-економічної безпеки підприємства не є офіційним документом, але вона має бути структурована та повинна включати такі складові:

1. Характеристика потенційних загроз та проблемних ситуацій у сфері фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства:

- аналіз й оцінка стану оточуючого середовища;
- аналіз й оцінка фінансово-економічного стану підприємства, а також його матеріально-ресурсного забезпечення, якості кадрового потенціалу, функціональних напрямків діяльності: фінанси, кадри, інновації, юридично-правові аспекти, інформаційне забезпечення, техніка й технології, екологічність та безпечність виробництва та ін.;
- виявлення факторів ризику та невизначеності;
- ідентифікація реальних та можливих загроз, їх якісний та кількісний аналіз (за ймовірністю настання, часом настання, величиною можливих втрат);
- прогнозування наслідків впливу факторів ризику й невизначеності, оцінка втрат;
- обґрунтування шляхів подолання ризиків.

2. Встановлення цілей забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки:

- визначення політики та розробка стратегії;
- визначення головної мети та другорядних цілей;
- постановка завдань щодо досягнення визначеної мети й реалізації

стратегії подолання ризиків й невизначеності.

3. Формування системи забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства:

- визначення функцій системи, формулювання принципів її побудови;
- визначення об'єктів й суб'єктів управління ризиками, пооб'єктний аналіз рівня небезпеки;
- вибір методів та формування механізмів забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки;
- створення у організаційній структурі управління підприємством підсистеми забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки.

4. Розробка методичного інструментарію аналізу й оцінки стану фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства:

- визначення ключових критеріїв й оціночних показників стану фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства;
- вибір методичних інструментів оцінки стану фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства;
- створення системи методів й прийомів аналізу фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства.

5. Оцінка ресурсів, необхідних для забезпечення фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства:

- оцінка потреби у матеріально-технічних, паливно-енергетичних та ін.. ресурсів;
- оцінка потреби у кадровому забезпеченні та витрат на мотивацію персоналу;
- розрахунок рівня витрат фінансових ресурсів на забезпечення фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства;
- порівняння розрахункового рівня витрат із можливими збитками від ризиків.

6. Розроблення системи заходів щодо втілення концепції у життя:

- визначення необхідних передумов реалізації концепції;

- пошук знаходження джерел забезпечення заходів концепції необхідними ресурсами;
- фінансове забезпечення заходів, передбачених концепцією;
- формування загального стратегічного плану дій, часткових планів структурних підрозділів підприємств, що забезпечують вирішення поставлених завдань;
- кадрове забезпечення, підготовка та перепідготовка кадрів, підвищення кваліфікації працівників у сфері фінансово-економічної безпеки;
- створення системи управління ризиками й організація її роботи;
- інформаційно-технічне забезпечення управлінських процесів;
- моніторинг й контроль ходу реалізації концепції забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства;
- забезпечення гнучкості та адаптивності системи її змінних умов зовнішнього та внутрішнього середовища, постійне удосконалювання методів роботи.

7. Формулювання висновків про результати реалізації концепції фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства:

- оцінка відповідності змісту й завдань концепції реальним й потенційним ризикам;
- оцінка повноти ресурсного забезпечення заходів концепції;
- здатність системи протидії ризикам та невизначеності вирішувати нагальні завдання;
- фінансово-економічна, виробнича, природоохоронна та ін. результативність реалізації концепції.

Головним стратегічним орієнтиром забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства є стратегічне планування на засадах розробленої концепції. Це важливіша функція та елемент системи управління підприємством. Планування забезпечує організованість процесу вирішення проблем та реалізацію поставлених завдань. Планування має визначити систему заходів, встановити послідовність й календарні строки їх виконання, визначити

відповідальних за виконання, ресурси, необхідні для реалізації планових завдань.

У системі планування головне місце має зайняти стратегічний план забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства - найбільш загальний план, який встановлює кількісні орієнтири функціонування підрозділів й служб підприємства у контексті забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства. Стратегічний план має передбачити найбільш раціональну схему використання необхідних для його реалізації ресурсів. Також розробляється комплекс організаційних заходів й організаційні засади взаємодії підрозділів й окремих працівників підприємства.

Забезпеченню фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства повинні слугувати й плани інших рівнів: фінансовий, операційний/виробничий, постачань й збуту та ін., а також плани структурних підрозділів підприємства.

Ці плани не є виключно орієнтованими на забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства й виконують інші функції.

Втім, вони впорядковують дії окремих підрозділів й працівників і забезпечують найбільш швидке досягнення цілей підприємства.

Окрім зазначених планів та стратегічного плану забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства можуть розроблятися поточні та оперативні плани. Зокрема плани із забезпечення стабільності й безпеки фінансової, кадрової, техніко-технологічної та інших складових. Можуть розроблятися плани забезпечення стабільності та безпеки функціонування структурних підрозділів, плани дій у ризикових ситуаціях. На основі цих планів слід також виробляти методичні рекомендації, інструкції тощо.

До ключових стратегічних напрямків забезпечення фінансово-економічної стабільності та безпеки підприємства є ідентифікація, аналіз й оцінка, подолання ризиків, та за необхідності покриття збитків. Досягнення цього стратегічного орієнтиру потребує професійного підходу з боку керівництва підприємства, необхідних ресурсовитрат, правильної організації

процесів, дотримання дисципліни тощо.

Практична реалізація цього напрямку дозволяє втілити заходи концепції й стратегії фінансово-економічної стабільності й безпеки. Для втілення цього стратегічного напрямку стабільності й безпеки для кожного об'єкта слід розробити алгоритм її забезпечення. Об'єктами при цьому виступають матеріальні ресурси, готова продукція, кадри, інформація та ні. Ці алгоритми можуть мати стандартні та специфічні елементи, зумовлені особливостями об'єкту. Алгоритм дає змогу дослідити питання забезпечення стабільності й безпеки у взаємозв'язку суб'єкта, об'єкта та ресурсного забезпечення подолання загроз.

Кожне аграрне підприємство повинне формувати власний підхід до вирішення питання фінансово-економічної результативності, стабільності й безпеки, визначити джерела загроз, засоби подолання ризиків тощо. Але принциповий підхід до формування алгоритму дії системи подолання небезпек має бути єдиним.

Слід визначити показники й індикатори фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства.

Точність ідентифікації ризиків, адекватний вибір індикаторів їх впливу (показників моніторингу й контролю) визначає правильність оцінювання фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства, визначення реального стану справ й вибір системи заходів щодо подолання ризиків, які повною мірою відповідають типу й рівню небезпеки.

До ключових цілей моніторингу й контролю фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства слід віднести аналіз, оцінку та діагностику його стану за системою показників, яка враховує галузеву специфіку агросфери та регіону базування, а також інші характерні для конкретного підприємства особливості, що мають стратегічне значення.

При побудові цілісної системи кількісних й якісних показників фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства, до її структури доцільно включити такі індикатори (індикатори подано у найбільш загальному

вигляді і для кожного конкретного підприємств їх склад може змінюватися:

1. Операційної діяльності:

- обсяг й динаміка (темпи) виробництва продукції;
- рівень завантаження виробничих потужностей;
- частка наукоємної продукції у загальному обсязі продукції;
- обсяг інноваційної діяльності;
- стан та динаміка відновлення основних засобів;
- стабільність виробництва;
- рівень конкурентоспроможності продукції;
- прогноз обсягів реалізації продукції.

2. Фінансової діяльності:

- потреба в інвестиціях для розвитку виробничого потенціалу;
- обсяг інноваційних інвестицій;
- рентабельність виробництва;
- капіталоемність виробництва;
- дебіторська й кредиторська заборгованість;
- коефіцієнт забезпечення власними джерелами фінансування;

3. Соціальна активність підприємства:

- рівень матеріальної мотивації, порівняно із середньогалузевим рівнем;
- заборгованість по заробітній платі;
- кількісні та якісні показники кадрового потенціалу.

Специфічні особливості конкретного аграрного підприємства визначають нормативні рівні його техніко-економічних показників. Із цими нормативними значеннями слід порівнювати фактичні значення показників та визначати величину їх відхилення. На цих засадах можна визначити рівень фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємства:

- нормальний рівень - індикатори фінансово-економічної стабільності й безпеки знаходяться у межах встановлених граничних значень. Рівень використання потенціалу наближений до нормативних значень завантаження виробничих потужностей;

- передкризовий стан – значення хоча б одного з індикаторів не відповідає граничному значенню, інші індикатори наближені до граничних значень. Технічний й технологічний потенціал підприємства не використовується повною мірою;

- критичний стан – більшість індикаторів не відповідають граничному рівню, наявні ознаки необоротності деструктивних процесів спаду обсягів виробництва, є ризик часткової втрати виробничого потенціалу;

- кризовий рівень - всі індикатори не відповідають граничним значенням, відбувається часткова втрата виробничого потенціалу.

Відомі різні методичні підходи до визначення інтегрального показника фінансово-економічної стабільності й безпеки підприємств, які дозволяють узагальнити вплив різномірних факторів на фінансово-економічний стан підприємства.

Слід зазначити, узагальнення результатів індикативного аналізу фінансово-економічної результативності, стабільності й безпеки підприємства дозволяє краще сприймати кількісні та якісні оціночні значення показників, що має значення при визначенні впливу різномірних факторів на стан й напрямки розвитку підприємства, дає змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення.

Маючи аналогічні оціночні дані по підприємствах-конкуруючих або контрагентах, менеджери мають можливість порівнювати своє підприємство з іншими, оцінювати переваги й недоліки, визначати слабкі сторони та можливості. Використання таких інтегральних показників також відкриває можливість порівнювати стан підприємства у динаміці, достовірно визначаючи напрямки розвитку, виявляти ризикові ситуації та протидіяти їм.

2.4. Система показників фінансово-економічної результативності виробництва аграрної продукції

Для оцінки фінансово-економічної результативності аграрного виробництва підприємств різних форм власності та господарювання потрібні

специфічні показники, які характеризують вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на діяльність підприємств. Адекватна система показників фінансово-економічної результативності дає змогу здійснити комплексний аналіз й оцінку, зробити релевантні висновки й обґрунтувати напрямки розвитку аграрного виробництва в конкретному підприємстві.

Відома класифікація ефективності виробництва на техніко-технологічну, економічну, соціальну та екологічну не дає змоги повною мірою охарактеризувати всі аспекти результативності діяльності підприємства. До цих видів доцільно також додати такі ефективності, як бюджетна ефективність та інноваційна ефективність (табл. 2.14).

Методичні підходи до оцінки бюджетної ефективності, відомі у економічній науці, нажаль, не дають достовірної оцінки її впливу на фінансово-економічні результати аграрного виробництва у підприємствах.

Таблиця 2.14

Види й показники ефективності аграрних підприємств різних форм господарювання*

Види ефективності	Показники ефективності		
	Аграрні підприємства	Фермерські господарства	Особисті підсобні господарства населення
Техніко-технологічна	Натуральні показники: - абсолютні та питомі показники виробництва основних видів аграрної продукції (загальний обсяг, на 100 га ріллі тощо), ц. Вартісні показники: - землевіддача, грн./га - тудомісткість, грн./грн. - фондівіддача/ємність, грн. /грн. - матеріалівіддача/ємність, грн./грн.		абсолютні та питомі показники виробництва основних видів аграрної продукції (загальний обсяг, на 1 сотку землі тощо), кг. Вартісні показники: - землевіддача, грн. / із сотки
Економічна	Натуральні показники: - врожайність сільськогосподарських культур ц/га - продуктивність, ц Вартісні показники: - рентабельність виробництва, % - рентабельність продажів, % - валова продукція на 1 грн. витрат, грн. - валовий дохід на 1 грн. витрат, грн. - чистий дохід на 1 грн. витрат, грн.		Натуральні показники: - врожайність сільськогосподарських культур кг/сотка - продуктивність, кг. Вартісні показники: - валова продукція на 1 грн. витрат, грн.

Продовження таблиці 2.14

Соціальна	Натуральні показники: - ступінь забезпеченості житлом, кв. м. - забезпеченість місцями у дошкільних закладах, загальноосвітніх закладах, місць. - рівень безробіття, % - рівень ручної праці, % Вартісні показники: - фонд споживання у розрахунку на 1 працівника, грн. - забезпеченість медичними послугами, торговельними й культурно-побутовими послугами на 1 особу, грн. - вартість платних послуг на 1 особу, грн.	Натуральні показники: - ступінь забезпеченості житлом, кв. м. - забезпеченість місцями у дошкільних закладах, загальноосвітніх закладах, місць. - транспортна доступність, кількість рейсів, посадкових місць на 1 особу. - дороги із твердим покриттям, у км. та % до загального обсягу Вартісні показники: - рівень реального доходу у розрахунку на 1 члена родини, грн. - забезпеченість медичними послугами, торговельними й культурно-побутовими послугами на 1 особу, грн. - вартість платних послуг на 1 особу, грн.
Екологічна	Натуральні показники: - обсяг недоотриманої аграрної продукції, ц. Вартісні показники: - еколого-економічний ефект на 1 грн. витрат	
Бюджетна	Економічні показники: - отримання бюджетних субсидій, у абсолютному виразі та на 1 га угідь, грн. - прибуток до оподаткування у абсолютному виразі та на 1 га угідь, грн. (з урахуванням субсидії та без) - чистий прибуток у абсолютному виразі та на 1 га угідь, грн. (з урахуванням субсидії та без) - фінансовий результат – прибуток/збиток від усіх видів діяльності, грн. - додатковий виторг, отриманий з одиниці площі угідь (з одиниці поголів'я), за рахунок бюджетної підтримки, грн. - економія виробничих витрат за рахунок збільшення частки матеріальних витрат, фінансованих коштами бюджетної підтримки, грн. Соціальні показники: - обсяги наданих субсидій на виробництво аграрної продукції у розрахунку на 1 зайнятого, грн. - кількість працівників, задіяних у виробництві продукції, на яке виділялися бюджетні субсидії, чол. - частка витрат на оплату праці у загальній сумі субсидій, %	
Інноваційна	- комерційна ефективність інновацій - бюджетна ефективність інновацій - соціальна ефективність інновацій	

*Розробка автора

Методи дозволяють оцінити лише частину бюджетної підтримки,

наприклад надання субсидій на покриття витрат на добрива, ПММ тощо. Або ж вони визначають динаміку зміни обсягів бюджетної підтримки. Водночас державна бюджетна підтримка має значний соціально-економічний ефект у агросфері, а тому необхідно окремо визначати показники бюджетної ефективності, що дозволяють врахувати її вплив на результати діяльності підприємств [1, 2, 4, 15].

Активізація інноваційної діяльності є одним з найбільш важливих пріоритетів розвитку аграрного виробництва в сучасних умовах господарювання, що дозволяє забезпечити безперервне розширене відновлення на основі впровадження новітніх досягнень науки. Реалізація інноваційних проектів – це складний поетапний процес, спрямований на вирішення завдань підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів підприємства через освоєння нової техніки й технологій, нових видів продукції, впровадження нових підходів у організації роботи підприємства.

Інноваційний процес веде до зростання фінансово-економічних результатів діяльності підприємства, тобто підвищення економічної ефективності, зростання доходів бюджетів всіх рівнів - зростання бюджетної ефективності, а також досягнення соціального ефекту - підвищення соціальної ефективності. Отже, показники-індикатори інноваційної ефективності класифікуються на три групи: економічні, бюджетні й соціальні.

Система показників ефективності аграрного виробництва дає змогу здійснювати комплексний системний аналіз й оцінку фінансово-економічної результативності аграрних підприємств різних організаційних форм та форм господарювання.

Головною передумовою підвищення фінансово-економічних результатів є оптимальне використання всього набору чинників ефективності.

Серед факторів, що впливають на ефективність аграрних підприємств слід виділити такі:

- техніко-технологічні чинники: технологія аграрного виробництва, сільськогосподарські машини й обладнання, нові сорти культур та породи

тварин й птиці;

- соціальні фактори: сформовані побутові й культурні умови життя працівників підприємства, наявність додаткового доходу від інших видів діяльності, ремесел, зеленого туризму тощо;

- організаційні фактори: масштаб підприємства, організаційно-правова форма, кількість працюючих, забезпеченість кадрами, рівень та способи мотивації, розвиток маркетингу, стан транспортно-логістичного обслуговування, тип і структура системи управління, підпорядкованість, кооперація та інтеграція з іншими виробничими й збутовими структурами;

- економічні фактори: курси валют, інфляція, бюджетна підтримка, ринкові ціни, закупівельні ціни, ціни на ресурси виробництва, конкурентоспроможність продукції;

- природно-кліматичні фактори: погодно-кліматичні умови, родючість ґрунтів тощо;

- політичні фактори: аграрна та продовольча політика держави, нормативно-правове забезпечення, відкритість внутрішнього ринку та ін.

Вказані групи факторів є комплексом взаємопов'язаних й взаємозалежних складових елементів. Техніко-технологічні, так само як і соціальні й організаційні фактори є внутрішніми факторами аграрного підприємства й напряду здійснюють вплив на його фінансово-економічну результативність.

Решта факторів - є зовнішніми відносно аграрного підприємства й зумовлюються загальнодержавною політикою, макроекономічною ситуацією, територіальним розташуванням підприємства. В нинішніх умовах господарювання одним з пріоритетних факторів зростання соціальної ефективності є розвиток зеленого та агротуризму – формування у сільській місцевості зон відпочинку та туристичних закладів, вони можуть також включати виробництво й споживання аграрної продукції безпосередньо у місцях її вирощування, розвиток соціо-культурної сфери села, поживлення туризму в регіонах.

Для підвищення фінансово-економічної результативності аграрні

підприємства мають широкі можливості для маневрування організаційними факторами. ДО таких можливостей слід віднести: оптимізацію масштабів та структури виробництва, зміну організаційно-правової форми, інтеграцію та дезінтеграцію, диверсифікацію й спеціалізацію, маневрування мотиваційними факторами та ін.

Досвід вказує, що зі зростанням масштабів виробництва - посівних площ та поголів'я тварин й птиці - суттєво скорочується собівартість одиниці продукції. Ефект масштабу, що відбивається на зниженні собівартості аграрної продукції, пояснюється скороченням питомих накладних витрат та більш раціональним використанням сільськогосподарських машин й устаткування. Але це стосується великих виробників. У малих підприємствах, фермерських господарствах та особистих підсобних господарствах населення собівартість зростає.

Досвід діяльності аграрних підприємств також свідчить, що зі зростанням розміру середньої заробітної плати зростає й фінансово-економічна результативність.

Для діагностики фінансово-економічної результативності аграрних підприємств різних форм господарювання необхідне удосконалення методики її аналізу й оцінки. Розробка таких методик аналізу й оцінки фінансово-економічної результативності виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств має здійснюватися на засадах ретельного вивчення їх рівня для підприємств кожної організаційно-правової форми та форми господарювання.

Як ми вже вказували, існуючі нині методики оцінки фінансово-економічної результативності виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств, є недосконалими.

При цьому важливе фокусування на розвитку виробничо-господарської діяльності, що передбачає збільшення об'ємних (натуральних та вартісних) та якісних показників ефективності різних типів й врахування їх вагомості у розрахунках. Виробничо-господарська діяльність аграрного підприємства має ґрунтуватися як на показниках фінансово-економічної результативності, так і

на оцінці рівня конкурентоспроможності.

На наш погляд, методика оцінки фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств й фермерських господарств повинна ґрунтуватися на використанні таких показників:

1. Техніко-технологічна ефективність:

- рівень врожайності зернових культур, ц/га;
- середньорічний надій молока з однієї корови, кг;
- середньодобовий приріст ваги живої маси ВРХ, г;
- землевіддача, грн. / га.
- фондівіддача, грн. /грн.

2. Економічна ефективність:

- рентабельність виробництва, %;
- валовий дохід на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.;
- валовий дохід на одного працюючого, тис. грн.

3. Соціальна ефективність:

- середньомісячний рівень оплати праці працівника, грн.

4. Конкурентоспроможність:

- показник конкурентоспроможності.

Стосовно особистих підсобних господарств населення, методика оцінки фінансово-економічної результативності їх діяльності має бути заснована на використанні таких показників:

1. Техніко-технологічна ефективність:

- рівень врожайності зернових культур, ц/сотка;
- середньорічний надій молока з однієї корови, кг;
- середньодобовий приріст ваги живої маси ВРХ, г.

2. Економічна ефективність:

- валовий дохід на одного працюючого, тис. грн.

3. Соціальна ефективність:

- рівень реальних доходів на одного члена родини, грн.

Переважає більшість особистих підсобних господарств населення є

споживчими. З цієї причини використання коефіцієнта конкурентоспроможності тут є недоречним.

Отже, фінансово-економічна результативність діяльності аграрних виробників може бути обчислена таким чином:

$$\Phi EP = TT + E + C + K, \quad (2.1)$$

де ΦEP – фінансово-економічна результативність;

TT - показник техніко-технологічної ефективності;

E - показник економічної ефективності;

C - показник соціальної ефективності;

K - показник конкурентоспроможності.

Складові фінансово-економічної результативності розраховуються по формулах:

$$TT = \sum P_{Ti} * K_{Ti} \quad (2.2)$$

де P_{Ti} – рейтинг підприємства по i -му частковому показнику техніко-технологічної ефективності;

K_{Ti} – коефіцієнт вагомості i -показника техніко-технологічної ефективності.

$$E = \sum P_{Ei} * K_{Ei} \quad (2.3)$$

де P_{Ei} – рейтинг підприємства по i -му частковому показнику економічної ефективності;

K_{Ei} – коефіцієнт вагомості i -показника економічної ефективності.

$$C = \sum P_{Ci} * K_{Ci} \quad (2.4)$$

де P_{Ci} – рейтинг підприємства по i -му частковому показнику соціальної ефективності;

K_{Ci} – коефіцієнт вагомості i -показника соціальної ефективності.

$$K = \sum P_{Ki} * K_{Ki} \quad (2.5)$$

де P_{Ki} – рейтинг підприємства по i -му частковому показнику конкурентоспроможності;

K_{Ki} – коефіцієнт вагомості i -показника конкурентоспроможності.

На основі наведеного методичного підходу можна проводити аналіз фінансово-економічної результативності аграрного виробництва, порівнюючи його з іншими підприємствами (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Фінансово-економічна результативність аграрних підприємств Одеського регіону*

Господарства	Показник техніко- технологі- чної ефективно- сті	Показник економіч- ної ефективно- сті	Показни- к соціаль- ної ефектив- ності	Показни- к конкуре- нтоспро- можнос- ті	Група результати- вності
ТОВ "Науково-виробниче підприємство "Агро-Ритм	0,51	0,35	0,05	0,00	1
ПП "Астрєя"	0,88	0,63	0,21	0,02	2
ТОВ "Агропрайм Холдинг"	0,84	0,62	0,53	0,01	2
ФГ "Райдуга"	1,24	0,56	0,59	0,02	2
СПП "Агро-2000"	1,25	0,58	0,69	0,01	3
ФГ "Бор"	1,98	0,39	0,16	0,04	3
ТОВ "Агроюна"	1,40	0,22	1,01	0,01	3
ПП "Макс-Агро"	1,78	0,81	0,11	0,07	3
ФГ "Ніка-Фенікс"	1,73	0,61	0,37	0,05	3
ФГ "Агрофірма Бургуджі"	2,17	0,68	0,48	0,05	3
ТОВ "Острівське"	2,26	0,48	0,74	0,04	4
ТОВ "Агрофірма Шабо"	2,01	0,63	0,90	0,04	4
СВК "Вікторія"	2,66	0,25	0,80	0,05	4
СК "Єніка"	2,44	0,94	0,32	0,08	4
СТВО "Обруч"	2,36	0,37	1,06	0,03	4
ФГ "Прогрес"	2,31	0,64	0,85	0,04	4
ПП "Агрофірма "Будаки"	2,48	0,81	0,64	0,06	4
ПП "Сільськогосподарське підприємство Ніка-Агро "	2,62	0,76	0,96	0,03	4
СТОВ ім. Мічуріна	2,86	0,59	1,12	0,06	5
ПСП "Курган"	3,18	0,48	1,17	0,06	5
ОГ "Олімп"	3,61	0,95	1,28	0,07	6

*Сформовано автором

Як видно з даних таблиці, перша та останні групи фінансово-економічної результативності представлені лише одним підприємством.

Перевагою представленого методичного підходу оцінки фінансово-економічної результативності є те, що вона дає можливість визначити її окремі складові, що дозволяє у оперативному режимі виявляти можливі причини зниження результативності підприємства в цілому.

Висновки до розділу 2

1. Аналіз стану розвитку агросфери Одеського регіону свідчить про неоднозначні результати проведеної аграрної реформи, яка розпочалася із трансформації земельних відносин і була спрямована на подолання кризи у галузі. У 2019 році у Одеській області спостерігається зниження обсягів сільськогосподарської продукції на 11,6%. У розвитку агросфери регіону однозначно переважає рослинництво, темп росту рослинницької продукції у 2018 р. становив 102,1%, продукція тваринництва, навпаки, скоротилася – темп росту становив 92,2%.

2. Аналіз фінансово-економічних результаті аграрних підприємств Одеського регіону показав, що ситуація у галузі погіршується. відсоток збиткових підприємств за період 2017-2019 рр. зріс з 7 до 18 (особливо це стосується середніх підприємств), позитивне сальдо з роками зменшується. Рівень рентабельності аграрного виробництва в регіоні скоротився з 40,3% у 2015 році до 29,1% у 2018 р. У структурі витрат аграрного виробництва залишається високою частка оплати праці – 50% (у мікропідприємствах - 15) та матеріальних витрат – більше 40%.

3. Окреслено пріоритетні напрями розвитку аграрного й переробного виробництва в Одеському регіоні: підвищення фінансово-економічної результативності роботи аграрної сфери економіки регіону шляхом впровадження у виробництво сучасних ресурсозберігаючих, безвідходних, безпечних технологій; підвищення родючості ґрунтів; створення сучасної

селекційно-насінницької бази аграрного виробництва; збільшення урожайності сільгоспкультур та продуктивності худоби і птиці; сприяння розвитку малого та середнього підприємництва на селі, забезпечення фінансової підтримки підприємствам малого агробізнесу; підвищення конкурентоспроможності підприємств та їх продукції; зростання доходів та покращення умов праці селян. Визначено основні стримуючі фактори розвитку агросфери, які вимагають постійного відстеження, аналізу й оцінювання.

4. Визначена обґрунтована система критеріїв оцінювання корисності й застосовності існуючих методичних підходів й інструментів аналізу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств. Запропонована концепція формування системи моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств: «витрати – реалізація – прибуток», яка робить акцент на корисності товару з точки зору ринку й дає змогу виділити взаємозалежні показники у системі оцінювання й моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних виробників. Розроблено алгоритм формування системи показників для здійснення моніторингу фінансово-економічної результативності аграрних підприємств.

5. Запропоновано методику оцінки фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств й фермерських господарств, яка ґрунтується на використанні системи показників, що комплексно характеризують їх техніко-технологічну, економічну, соціальну, екологічну, а також бюджетну та інноваційну ефективність. Розроблений методичний підхід дає можливість проводити аналіз фінансово-економічної результативності аграрного виробника, порівнюючи його з іншими підприємствами.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Організація моніторингу загроз фінансово-економічній стабільності аграрного підприємства

Система фінансово-економічної стабільності аграрного підприємства, як й системи іншого роду, потребує перманентної самоперевірки й оновлення. Інакше вона може виявитися не спроможною релевантно реагувати на змінну ситуацію на ринку. Таким чином, постає завдання забезпечити постійний моніторинг основних показників-індикаторів фінансово-економічної результативності, формування системи попередження негативних, небезпечних процесів на всіх етапах на шляхах управління підприємством з точки зору стабільності, економічного зростання та завчасного виявлення негативних чинників. Перманентна присутність загрозливих факторів фінансово-економічній стабільності та безпеці аграрного підприємства, які можуть спричинити регрес, посилює необхідність формування дієвої системи моніторингу фінансово-економічного стану, напрямків й динаміки розвитку підприємства для своєчасного виявлення та попередження ризиків, забезпечення реалізації захисних заходів та протидії проявами ризику й невизначеності.

Головними цілями моніторингу фінансово-економічної результативності аграрного підприємства мають бути такі:

- аналіз й оцінка стану й динаміки розвитку діяльності підприємства;
- своєчасне виявлення проявів негативних факторів, несприятливих тенденцій і процесів у діяльності підприємства;
- виявлення передумов, чинників, типу й рівня впливу ризиків на фінансово-економічний стан підприємства;

- прогнозування можливих наслідків прояву ризиків фінансово-економічній стабільності та безпеці підприємства;
- аналіз та оцінка ситуації, визначення тенденцій її розвитку, обґрунтування цільових заходів із подолання загроз фінансово-економічній стабільності підприємства.

Здійснення такого моніторингу фінансово-економічного стану потребує наявності відповідного методологічно-методичного, управлінсько-організаційного, інформаційно-комунікаційного та технічного забезпечення. Етапи моніторингу фінансово-економічного стану аграрного підприємства представлені на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Послідовність здійснення моніторингу фінансово-економічної результативності аграрного підприємства*

*Розробка автора

Цей методичний підхід до аналізу й оцінки фінансово-економічного стану аграрного підприємства дає змогу комплексно вивчати фактори, що визначають

стан його фінансово-економічної результативності, здійснювати цілеспрямований моніторинг й діагностику змінної ситуації у соціально-економічній системі й оточенні підприємства, здійснювати техніко-економічне обґрунтування рішень, бізнес-планування процесів розвитку підприємства.

Реалізація стратегії фінансово-економічної стабільності й результативності діяльності аграрного підприємства вимагає комплексного системного розв'язання нагальних управлінських завдань:

- проведення маркетингових досліджень агропродовольчого ринку;
- забезпечення проектів розвитку виробництва необхідними інвестиційними ресурсами, як за рахунок мобілізації власних, так і залучених й запозичених коштів;
- розвиток інноваційної діяльності, сприяння впровадженню техніко-технологічних, продуктових, організаційних та інших нововведень;
- підвищення конкурентоспроможності продукції;
- розвиток кадрового забезпечення виробничо-господарської діяльності, удосконалювання структури й складу персоналу підприємства та ін.

В остаточному підсумку, завдання менеджменту підприємства - пошук і створення конкурентних переваг, тільки наявність конкурентних переваг й їхня відповідність цілям і завданням підприємства може забезпечити йому економічну безпеку.

Як базис моделі моніторингу фінансово-економічного стану аграрного підприємства доцільно обрати матричний метод аналізу, що дозволяє зробити відбір й оцінку взаємозалежних показників для потреб внутрішнього моніторингу фінансово-економічної результативності аграрних підприємств у системі виміру: «витрати → реалізація → прибуток». При цьому слід контролювати співвідношення темпів росту: темп росту балансового прибутку має перевищувати темп росту обсягу продажів. У свою чергу, темп росту обсягу продаж має перевищувати темп росту активів підприємства. Й, звичайно ж, усі вони мають бути вищими за одиницю.

Застосування матричного методу дає можливість сформувати матрицю,

яка характеризує фінансово-економічну результативність аграрного підприємства, представлену у вигляді класичної моделі «вхід - вихід» (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Матриця моніторингу фінансово-економічної результативності ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Агро-Ритм» Одеської області за індексними значеннями показників*

Показники фінансово-економічного стану		Необоротні активи	Оборотні активи	Дебіторська заборгованість	Грошові кошти	Власний капітал	Власний оборотний капітал	Довгострокові зобов'язання	Короткострокові зобов'язання	Кредиторська заборгованість	Собівартість реалізованої продукції	Виторг від реалізації	Прибуток від реалізації	Чистий прибуток
		1,130	1,308	0,471	0,807	1,363	1,183	0,235	1,542	1,542	1,053	1,267	1,734	2,844
Необоротні активи	1,130	*	1,158	0,417	0,714	1,207	1,048	0,208	1,365	1,365	0,932	1,121	1,535	2,518
Оборотні активи	1,308	0,864	X ₄	0,360	0,617	1,042	0,905	0,180	1,179	1,179	0,805	0,968	1,326	2,175
Дебіторська заборгованість	0,471	2,398	2,776	*	1,713	2,894	2,512	0,499	3,273	3,273	2,234	2,689	3,681	6,038
Грошові кошти	0,807	1,400	1,621	0,584	X ₆	1,690	1,467	0,291	1,911	1,911	1,305	1,570	2,149	3,526
Власний капітал	1,363	0,828	0,959	0,346	0,592	*	0,868	0,172	1,131	1,131	0,772	0,929	1,272	2,086
Власний оборотний капітал	1,183	0,955	1,105	0,398	0,682	1,152	*	0,199	1,303	1,303	0,890	1,071	1,465	2,404
Довгострокові зобов'язання	0,235	4,806	5,565	2,004	3,433	5,801	5,034	X ₅	6,560	6,560	4,479	5,389	7,377	12,102
Короткострокові зобов'язання	1,542	0,733	0,848	0,306	0,523	0,884	0,767	0,152	*	1,000	0,683	0,822	1,125	1,845
Кредиторська заборгованість	1,542	0,733	0,848	0,306	0,523	0,884	0,767	0,152	1,000	*	0,683	0,822	1,125	1,845
Собівартість реалізованої продукції	1,053	1,073	1,243	0,448	0,766	1,295	1,124	0,223	1,465	1,465	X ₃	1,203	1,647	2,702
Виторг від реалізації продукції	1,267	0,892	1,033	0,372	0,637	1,076	0,934	0,186	1,217	1,217	0,831	X ₂	1,369	2,246
Прибуток від реалізації	1,734	0,651	0,754	0,272	0,465	0,786	0,682	0,136	0,889	0,889	0,607	0,731	X ₁	1,640
Чистий прибуток	2,844	0,397	0,460	0,166	0,284	0,479	0,416	0,083	0,542	0,542	0,370	0,445	0,610	*

*Побудовано автором

«Вхід» описаної моделі складається з набору таких показників:

- необоротні й оборотні активи;
- власний капітал;
- зобов'язання;
- собівартість реалізованої продукції;
- виторг від реалізації;
- прибуток від реалізації продукції;
- чистий прибуток та ін.

Ці дані містяться у документах бухгалтерської звітності. На основі цих

даних обчислюються індекси шляхом співвідношення даних звітного та базисного періодів.

«Вихід» матричної моделі складається з набору показників, які розраховуються шляхом віднесення індексів, що знаходяться на перетині строк та стовпців таблиці. Узагальнюючими показниками є середні арифметичні значення показників блоку.

Матрична модель моніторингу фінансово-економічної стабільності аграрного підприємства, методика її складання та визначення вихідних параметрів дають можливість розрахувати узагальнюючий показник фінансово-економічної результативності як середнє арифметичне значення блоків показників, обчислених у матриці.

Узагальнюючий показник фінансово-економічної результативності має бути більший за одиницю, що свідчить про стабільність стану підприємства. Аналіз та оцінка фінансово-економічної результативності аграрного підприємства на основі описаної матричної моделі дає можливість оцінити взаємозв'язок між результативними та вихідними показниками, такими як виторг від реалізації продукції підприємства, витратами на її виробництво, вартістю осново й оборотного капіталу та джерелами його формування, а також оцінити стан підприємства за узагальнюючим показником фінансово-економічної результативності (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Оцінка фінансової стабільності підприємства ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Агро-Ритм» на основі матричної моделі

Показники	Норматив	Значення показника
Показник взаємозв'язку фінансово-економічних результатів (X_1)	>1	1,752
Показник перетворення коштів, джерел і витрат підприємства в доходи (X_2)	>1	2,551
Показник взаємозв'язку коштів, їхніх джерел і витрат підприємства (X_3)	>1	1,011
Показник взаємозв'язку основного й оборотного капіталу підприємства (X_4)	≈ 1	0,830
Показник взаємозв'язку джерел основного й оборотного капіталу підприємства (X_5)	≈ 1	2,023
Показник взаємозв'язку коштів й їхніх джерел (X_6)	≈ 1	1,470
Інтегральний показник взаємозв'язку коштів й їхніх джерел	≈ 1	1,441
Показник фінансово-економічної стабільності підприємства	≥ 1	1,689

*Складено автором

Матрична модель моніторингу фінансово-економічного стану аграрного підприємства дає змогу обґрунтувати ключові напрямки фінансово-економічної стратегії аграрних підприємств та політики управління основний и обіговим капіталом, джерелами цих коштів, а також доходами й витратами підприємства. Розрахунок блоків показників-індикаторів матриці, що характеризують тип та міцність взаємозв'язку між показниками й тенденції змін вихідних показників свідчать про рівень фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки аграрного підприємства. В результаті описана матрична модель поєднує всі факторні показники, що визначають параметри фінансово-економічної результативності й стабільності аграрного підприємства, а також дозволяють сформулювати головні напрямки фінансово-економічної політики підприємства.

Значення показників дають змогу визначити й обґрунтувати заходи із подолання нестійкого фінансово-економічного стану (показник фінансово-економічної результативності менший за одиницю) або щодо дотримання існуючого рівня фінансово-економічної результативності й стабільності аграрного підприємства (показника більший за одиницю), а також можуть бути корисними при розробці планів покращення фінансово-економічної результативності.

Якщо показник взаємозв'язку фінансово-економічних результатів (X_1) менший за одиницю та/або показник перетворення коштів, джерел і витрат аграрного підприємства у його доходи (X_2) менший за одиницю, або відзначається тренд щодо зниження їх значень – у такому випадку то слід запроваджувати заходи щодо удосконалення управління доходами.

У випадку, коли показник взаємозв'язку коштів, джерел їх формування й витрат аграрного підприємства (X_3) менший за одиницю, або його значення знижується, доцільно запроваджувати заходи щодо удосконалення механізмів управління витратами.

Якщо показник взаємозв'язку коштів аграрного підприємства (X_4) набагато відрізняється від одиниці у більший чи менший бік – доцільно вжити

заходів щодо удосконалення управління капіталом підприємства.

При значному відхиленні показника взаємозв'язку джерел коштів підприємства (X_5) у більший чи менший бік слід вживати заходів щодо покращення управління капіталом.

У випадку, коли показник взаємозв'язку коштів та джерел їх формування (X_6), а також інтегрований (узагальнений) показник взаємозв'язку коштів й їхніх джерел (X_7) набагато відрізняється від одиниці у більший чи менший бік – слід вжити заходів із удосконалення фінансово-економічної політики управління коштами та джерелами їх формування у сукупності.

Дослідження відповідності узагальнюючого (інтегрального) показника описаної матричної моделі визначення рівня фінансово-економічної результативності й стабільності значенням, отриманим на основі використання поширених методів фінансового аналізу, дає змогу виявити, що вказана матрична модель повною мірою застосовна для моніторингу фінансово-економічної результативності й стабільності аграрних підприємств. Використовувані у моделі вихідні параметри відповідають характеристикам аграрних підприємств (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Оцінка фінансово-економічної результативності й стабільності аграрних підприємств Одеського регіону за інтегральним показником матричної моделі

Аграрні підприємства	Тип фінансово-економічної стабільності, за традиційними методиками	Узагальнюючий показник матричної моделі
ТОВ "Науково-виробниче підприємство "Агро-Ритм"	Абсолютний рівень	1,689
ТОВ "Агропрайм Холдинг"	Нормальний рівень	1,494
СТВО "Обруч"	Нестійкий стан	0,950
СТОВ ім. Мічуріна	Кризовий стан	-0,706

*Складено автором

Розглянутий метод системного моніторингу фінансово-економічної результативності на основі матричної моделі дозволяє здійснювати аналіз й оцінку вартості витрат на виробництво й реалізацію продукції, виторгу від реалізації й прибутку, характеризує причинно-наслідкові зв'язки впливових

чинників, дозволяє поєднати у комплексі множину абсолютних і відносних показників фінансово-економічного стану аграрного підприємства, дає змогу охарактеризувати рівень результативності підприємства за допомогою одного узагальнюючого інтегрального показника. Метод дає змогу визначити напрямки забезпечення фінансової стабільності та удосконалення фінансової політики аграрного підприємства.

Розглянутий матричний метод внутрішнього моніторингу фінансово-економічної результативності й стабільності аграрних підприємств дає можливість зменшити витрати часу та зусиль на процедури здійснення аналітичних розрахунків.

Для реалізації завдань забезпечення фінансово-економічної результативності й стабільності необхідне удосконалення методів застосування внутрішнього моніторингу стану підприємства та процесів реалізації контрольної функції у системі управління аграрними підприємствами.

Внутрішній моніторинг є основним методичним інструментом реалізації контрольної функції у системі управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства, забезпечення стабільності його діяльності.

Методика реалізації внутрішнього моніторингу фінансово-економічної результативності й стабільності аграрних підприємств, має включати такі етапи його реалізації:

- встановлення цілей й визначення завдань;
- формування алгоритму систематичного аналізу фінансово-економічних результатів;
- встановлення періодичності й строків проведення аналізу;
- визначення способів одержання інформації;
- обґрунтування й вибір методів фінансово-економічного аналізу;
- розподіл обов'язків й визначення відповідальних за виконання аналітичних робіт;
- технічне забезпечення процесу моніторингу;

- визначення порядку оформлення й інтерпретації результатів моніторингу.

Алгоритм проведення внутрішнього фінансово-економічного моніторингу аграрного підприємства показаний на рис. 3.2.

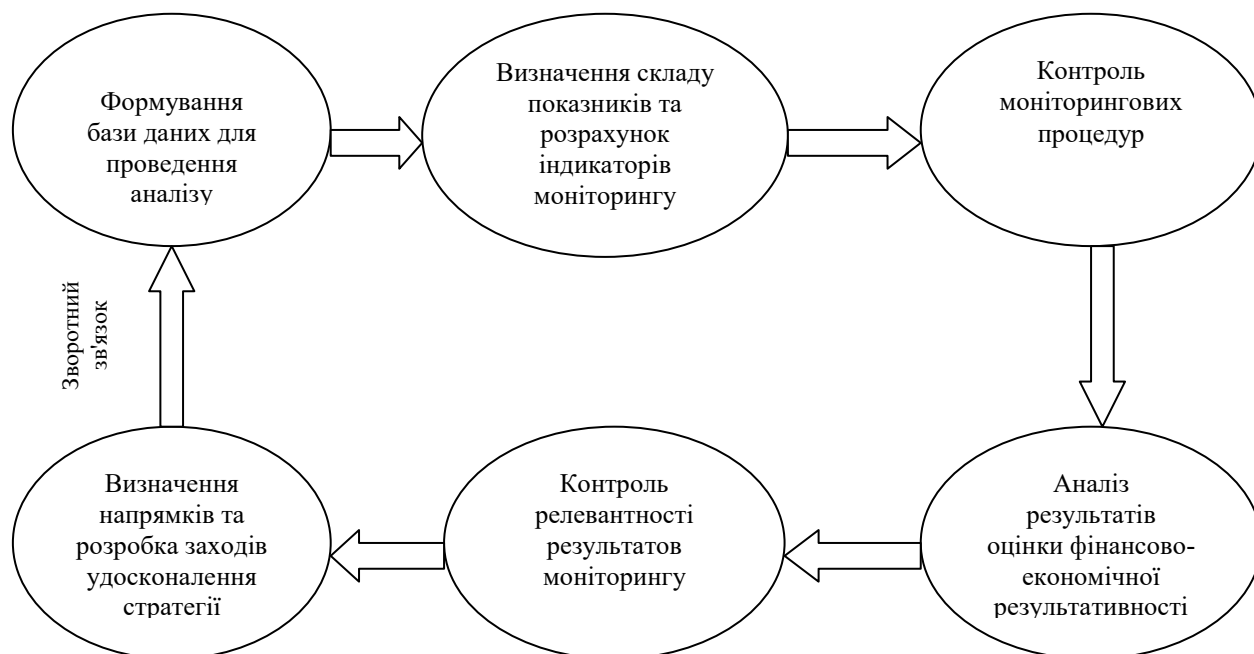

Рис. 3.2. Етапи моніторингу фінансово-економічної результативності та стабільності аграрного підприємства*

*Розробка автора

Порядок проходження вказаних етапів алгоритму моніторингу охоплює послідовність здійснення комплексу процедур із аналізу й оцінки фінансово-економічної результативності аграрного підприємства, розробки й обґрунтування на основі результатів моніторингу управлінських рішень для корегування стратегічних й тактичних управлінських рішень.

Вважаємо, що мінімальним строком здійснення моніторингу фінансово-економічного стану аграрного підприємства є один річний період, а аналіз слід здійснювати поквартально. Вихідними інформаційними джерелами для здійснення моніторингу фінансово-економічної результативності й стабільності аграрного підприємства виступають дані форм бухгалтерської звітності – форми №1 та №2.

Матрична модель здійснення внутрішнього моніторингу фінансово-економічного стану аграрного підприємства уявляється нам найбільш прийнятною для цілей моніторингу й найбільш ефективною методикою аналізу. Вона повністю відповідає вимогам здійснення внутрішнього фінансового моніторингу, а її використання дає можливість спростити розрахункові процедури та інтерпретацію результатів проведення моніторингу, оскільки методика передбачає розрахунок інтегрального – узагальнюючого показника, на основі значення якого можна дати загальну сукупну оцінку та зробити обґрунтований висновок про ступінь фінансово-економічної результативності та рівень стабільності підприємства, тренди зміни його стану.

Для забезпечення фінансово-економічної результативності й стабільності на великих аграрних підприємствах доцільно створювати спеціалізований підрозділ – окремий фахівець, група, відділ, центр фінансово-економічного моніторингу. Метою діяльності такого підрозділу є спостереження, діагностика й забезпечення фінансово-економічної результативності й стабільності підприємства. Завданнями цієї служби мають бути забезпечення виконання управлінських рішень, розроблених й прийнятих на основі результатів моніторингу фінансово-економічного стану.

Універсальність розглянутого матричного методичного підходу визначається тим, що вона дає змогу спостерігати, аналізувати, оцінювати й контролювати фінансово-економічну результативність й стабільність аграрних підприємств різних форм власності, які є фінансово самостійними.

Пропонований методичний підхід є порівняно простим у використанні, не потребує особливої підготовки аналітиків, дає змогу наочно представити результати, дозволяє зекономити витрати часу й праці на здійснення аналітичних процедур й розрахунків, спростити порядок інтерпретації оформлення результатів моніторингу. Пропонований підхід дає змогу без суттєвого перетворення існуючої на підприємстві системи управління своєчасно виявляти й протидіяти впливу негативних факторів у процесі їх виробничо-господарської діяльності, забезпечити аграрному підприємству

стійкий розвиток в умовах нестабільності ринку та викликів.

3.2. Система управління витратами аграрного підприємства

Невизначеність ринкового середовища зумовлює високі вимоги до управління фінансово-економічними результатами аграрних підприємств. Зокрема слід відзначити такі нагальні вимоги:

- акцент на попиті на гра рану та продовольчу продукцію;
- необхідність підвищення обґрунтованості й ефективності прийнятих управлінських рішень;
- розвиток інноваційної діяльності;
- необхідність оновлення асортименту, впровадження нових видів продукції;
- ефективне управління виробничо-господарськими витратами.

В сформованих умовах агропродовольчого ринку України керівникам вітчизняних аграрних підприємств необхідно фокусуватися на подолання ризиків, попередження кризових ситуацій. Одним з важливіших завдань для керівників підприємств є забезпечення високих фінансово-економічних результатів шляхом оптимізації витрат, що дозволить підвищити конкурентоспроможність агросектору.

У процесі визначення механізмів й методів управління витратами аграрного виробництва слід враховувати дію факторів внутрішнього та зовнішнього середовища агробізнесу.

Управління витратами аграрного виробництва є однією з важливіших складових системи управління аграрним підприємством і реалізується на усіх рівнях й етапах процесу управління. Підсистема управління витратами на аграрному підприємстві повинна вирішувати такі нагальні завдання:

- максимізація прибутку;
- покращення фінансово-економічного стану;
- підвищення рівня конкурентоспроможності аграрної продукції й самого

підприємства;

- зниження рівня невизначеності й подолання ризиків у діяльності підприємства.

Отже необхідно розвивати методи й механізми управління витратами підприємства.

У системах управління ефективністю агробізнесу на практиці використовуються різні підходи й інструменти, які дають змогу аграрним виробникам підвищити фінансово-економічну результативність їх роботи, до складу цих інструментів входить широкий набір від методів фінансової консолідації й формування фінансової звітності до методів й засобів планування, бюджетування тощо.

Слід виділити такі основні механізми й інструменти управління витратами: калькулювання; бюджетування; виділення центрів відповідальності; створення панелі показників-індикаторів (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Система механізмів й інструментів управління витратами аграрного підприємства*

*Складено автором

Доцільно детальніше розглянути основні методи й інструменти, управління витратами аграрного підприємства.

Калькулювання витрат є сукупністю методів й засобів визначення собівартості продукції підприємства, вартості витрачених на її виробництво ресурсів з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень. У процесі складання калькуляції використовуються такі методи: нормативний, позаказний, за технологічними етапами, директ-костинг, стандарт-кост.

Бюджетування є процесом планування й управління діяльністю підприємства по скороченню вартості витрат за допомогою складання кошторису витрат й обрахунку економічних показників.

У бюджетуванні при управлінні витратами зазвичай використовуються такі методи: безперервний, постатейний, за періодом часу, статичний і гнучкий.

Виділення центрів відповідальності дає змогу класифікувати за групами та керувати витратами й результативними показниками виділеного центру, формуючи вмотивованість та відповідальність працівників. Інформація класифікована по центрах відповідальності, дає можливість визначити горизонти й засоби впливу на результати роботи центрів та фінансово-економічні результати самого підприємства. Формування центру відповідальності потребує організації гнучкої системи управлінського контролю за підрозділами підприємства, делегування певних управлінських рішень щодо управління витратами на нижчі рівні – центри відповідальності. Аналіз й оцінка результатів функціонування центрів відповідальності підприємства здійснюється на основі даних фінансового й управлінського обліку із застосуванням таких методів й засобів управління витратами, як центри витрат, прибутку, доходів, інвестицій.

Система показників-індикаторів – це механізм, який дає змогу обґрунтовано приймати тактичні й оперативні рішення на всіх рівнях системи управління підприємства на засадах використання набору узагальнюючих показників-індикаторів. При акумулювання й обробці інформації в сформованій системі показників-індикаторів витрат доцільно застосовувати

інструменти фінансового й управлінського обліку та аналізу показників.

В теперішній час у практиці управління витратами аграрних підприємств система показників-індикаторів дозволяє підприємствам більш ефективно адаптувати свою діяльність до вимог змінного оточуючого середовища.

При цьому можуть виникати певні труднощі при формуванні системи показників-індикаторів, пов'язані із відбором показників, що характеризують секторальні й індивідуальні особливості функціонування підприємства.

Враховуючи проблеми, що виникають у процесі планування, обліку й управління витратами, оцінкою їх впливу на якісні показники аграрної продукції, для оцінки якості доцільно застосовувати методичний підхід «витрати на забезпечення якості – собівартість продукції – прибуток». Цей підхід дає змогу забезпечувати найбільшу вигоду від запровадження інновацій у виробництво із мінімальними витратами ресурсів.

В теперішній час економічна ситуація вимагає звернути особливу увагу на питання управління й обліку витрат й забезпечення якості аграрної продукції. Можна виділити дві основні проблеми, пов'язані із управлінням, плануванням й обліком витрат на забезпечення якості:

- створення систем збирання та обробки інформації про рівень витрат на забезпечення якості продукції;
- запровадження нових методичних підходів до розрахунку статей собівартості аграрної продукції із урахуванням показника її якості, нових методичних підходів до аналізу, оцінки, діагностики, моніторингу, контролю й аудиту системи якості, обґрунтування й ухвалення на цих засадах оптимальних управлінських рішень.

Через важливість та актуальність завдання забезпечення високої якості аграрної продукції, необхідно звертати особливу увагу на планування й облік витрат у системі управління якістю аграрної продукції, що дозволяє підвищити фінансовий результат діяльності підприємства. Врахування критерію якості при калькулюванні собівартості аграрної продукції сприяє зайняттю нею високих позицій на ринку збуту, А це зумовлює необхідність комплексного, системного

підходу до цього процесу. Для вирішення завдання удосконалення методичних підходів до розрахунку собівартості аграрної продукції із урахуванням показника її якості доцільно дотримуватися таких умов:

- чітко визначити порядок й процедури відображення у собівартості аграрної продукції додаткових витрат, пов'язаних із підвищення рівня якості цієї продукції;
- організаційно забезпечити облік вироблення аграрної продукції із використанням ефективних методів та вимірників оцінювання її якості;
- використання у розрахунках собівартості аграрної продукції калькуляційних одиниць, які найбільш дозволяють релевантно відбити її споживчу вартість.

Окрім розрахунку собівартості аграрної продукції із урахуванням показника рівня її якості, до основних елементів системи управління якістю на підприємстві слід віднести власне підсистему аналізу й оцінки якості виробленої аграрної продукції.

Аналіз й оцінка якості продукції проводиться із метою випередження конкурентів на ринку за показниками якості при забезпеченні найменших витрат. Для цього необхідно застосувати специфічні технології та інструменти управління якістю.

Для аналізу й оцінки якості доцільно використовувати метод «витрати на забезпечення якості – собівартість продукції – отриманий прибуток». Оцінку, згідно цього методу, слід проводити за такими етапами:

- визначення й обґрунтування заходів щодо підвищення якісних показників та узгодження цих заходів із місією та цілями аграрного підприємства;
- прогнозування дії факторів позитивного й негативного впливу на реакцію та рівень задоволеності споживача продукцією підприємства;
- оцінка підвищення доходів підприємства через надходження повторних замовлень продукції внаслідок підвищення рівня задоволеності споживачів її якістю;

- ідентифікація всіх видів вигід та переваг для споживачів продукції й стейкхолдерів;
- аналіз й оцінка рівня змін витрат на забезпечення відповідності якості продукції;
- оцінка та порівняння впливу розроблених заходів щодо забезпечення якості на фінансово-економічний результат;
- оцінка та порівняння сум інвестицій у якість та вигід від заходів щодо її підвищення.

Приклад аналізу й оцінки витрат на підвищення якості аграрної продукції представлений в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Оцінка динаміки витрат на підвищення якості аграрної продукції на прикладі
ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Агро-Ритм»*

Витрати	Відношення витрат на забезпечення якості до собівартості, %			
	I квартал 2019	II квартал 2019	III квартал 2019	IV квартал 2019
Витрати на процедури контролю якості	23,45	24,09	27,46	21,43
Витрати на превентивні заходи	25,56	27,87	30,65	31,56
Витрати через невідповідність рівня якості продукції	16,24	16,28	16,28	15,27
Сума витрат на забезпечення якості	62,25	68,24	74,39	68,26

*Складено автором

Підприємства, плануючи й впроваджуючи заходи щодо поліпшення якості, повинні забезпечувати максимальні вигоди при мінімальних витратах.

З точки зору науки управління процес управління витратами є процесом, який охоплює всі стадії циклу управління. Процес управління витратами є процесом цілеорієнтованого, систематичного, комплексного, перманентного впливу керуючої підсистеми на керовану через реалізацію нею загальних функцій управління, які у своєму взаємозв'язку й взаємодії формують повний ітеративний управлінський цикл (рис. 3.4).

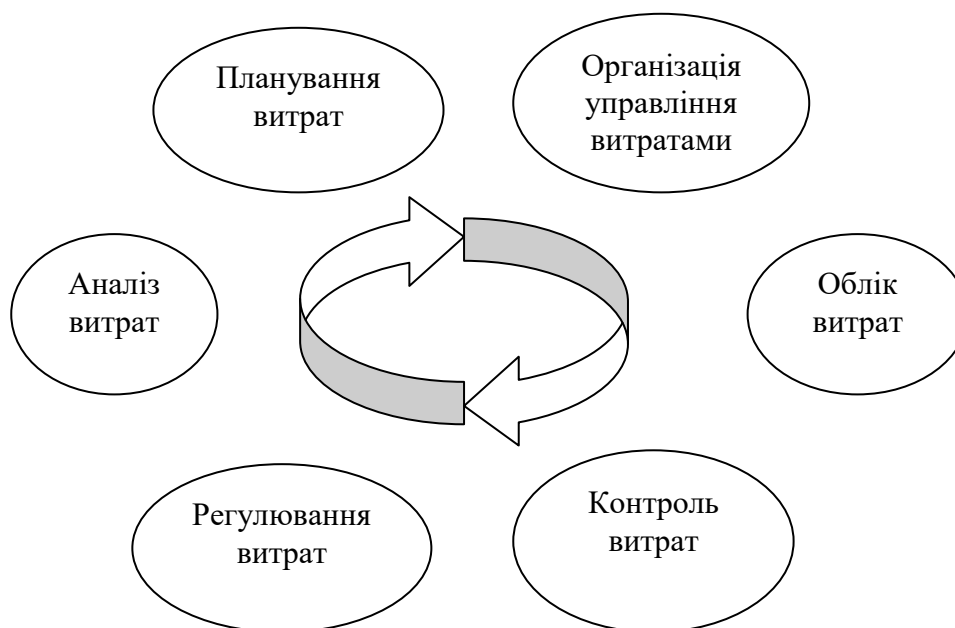

Рис. 3.4. Цикл управління витратами аграрного підприємства*

*Розробка автора

У процесі управління витратами аграрного підприємства особливу увагу слід звертати на етап їх планування. Зміст етапу планування полягає у визначенні групи показників, які характеризують й формують складові собівартості аграрної продукції та встановленні їх нормативних, тобто запланованих, значень. Виконання цієї ключової функції у процесі управління витратами аграрного підприємства дає змогу визначити склад й оцінити первинні показники, які визначають рівень собівартості вироблюваної аграрної продукції.

Організація процесу управління витратами включає розподіл показників, що визначають рівень собівартості по рівнях ієрархії підприємства.

Етап обліку витрат включає встановлення фактичного рівня узагальнюючих (інтегральних) показників-індикаторів. При здійсненні їх контролю оцінюється відхилення фактичних значень показників-індикаторів від їх нормативних значень.

Етап регулювання витрат передбачає вжиття заходів із мінімізації, виявлених на попередньому етапі, відхилень фактичних значень індикаторів від

нормативних значень, прийняття відповідних керівних рішень на всіх рівнях системи управління підприємством.

Етап аналізу витрат дає можливість проаналізувати та оцінити результативність системи використовуваних узагальнюючих показників-індикаторів та внести корективи у системи показників або докорінно її змінити.

Згадувана раніше система показників-індикаторів є дієвим механізмом управління витратами аграрного підприємства, Вона дає змогу встановити стратегічні цілі для конкретних виконавців та відповідальних осіб, оцінювати й відстежувати шлях підприємства до досягнення цих цілей. Система показників-індикаторів дає змогу підприємству реалізувати розроблений стратегічний план.

Узагальнюючі показники-індикатори є ефективним засобом реалізації стратегії аграрного підприємства й постійного аналізу й оцінювання ефективності його діяльності. Система узагальнюючих показників-індикаторів є замкненим циклом, який містить ситуаційний аналіз вхідних й вихідних даних, заходи щодо корегування дій підприємства й оцінку отриманих результатів діяльності. Вимогами до системи узагальнюючих показників-індикаторів є такі:

- вона повинна точно відображати реальну ситуацію;
- має давати можливість оцінювати результативність заходів;
- повинна надавати допомогу керівникам, за потребою, розробляти та реалізувати заходи управлінського впливу.

Слід виділити такі принципи формування системи узагальнюючих показників-індикаторів, які характеризують склад витрат аграрного підприємства:

- своєчасність появи значення показника, що необхідною умовою обґрунтування й ухвалення оперативного керівного рішення;
- комплексність показників-індикаторів – всі показники у системі повинні повною мірою покривати всі статті витрат на виробництво й реалізацію аграрної продукції, враховувати всі фактори, що визначають рівень її

собівартості;

- відносність виміру – показники-індикатори мають бути відносними, характеризувати відносний рівень витрат стосовно їх запланованого значення;

- узагальненість (інтегральність) – показник-індикатор має об'єднувати певну сукупність первинних вимірників собівартості й давати можливість, за вимогою, визначити конкретне значення будь-якого первинного показника;

- наявність нормативних значень показників-індикаторів – для усіх показників-індикаторів, що характеризують елементи собівартості, повинні бути встановлені нормативні (планові) значення;

- цільова спрямованість - кожен показник-індикатор повинен мати конкретного адресата – керівника, співробітника який орієнтується на його значення;

- наочність й простота сприйняття й інтерпретації результатів оцінювання показників-індикаторів.

Оскільки система показників-індикаторів характеризує процес формування собівартості аграрної продукції у часі , слід чітко встановити період контролю показників для осіб, що приймають рішення на кожному рівні системи управління підприємством. Цей період визначається множиною різних факторів. Значення показників можуть надаватися у безперервному режимі, або за періодами: кожної години, кожного дня, тижня, місяця або кварталу – це визначається специфікою діяльності конкретного підприємства, важливістю показника для керування процесами діяльності підприємства, частотою його змін тощо. Втім, переважна більшість показників-індикаторів визначається циклом виробництва конкретного виду аграрної сировинної чи переробленої продукції.

Найбільш важливим питанням при формуванні системи показників-індикаторів для аграрного підприємства є власне визначення складу узагальнюючих показників, необхідних для прийняття рішень керівниками різних рівнів системи управління підприємством.

На рис. 3.5. наведена поетапна схема формування узагальнюючого

показника-індикатора, який інтегрує сукупність первинних показників, які характеризують процес формування елементів собівартості на різних технологічних етапах виробництва аграрної продукції та її сукупну собівартість. Представлена схема дає змогу, за вимогою, визначити причини зареєстрованих відхилень показників від нормативних значень, ухвалити оперативні рішення щодо коректування дій підприємства й усунення цього відхилення.

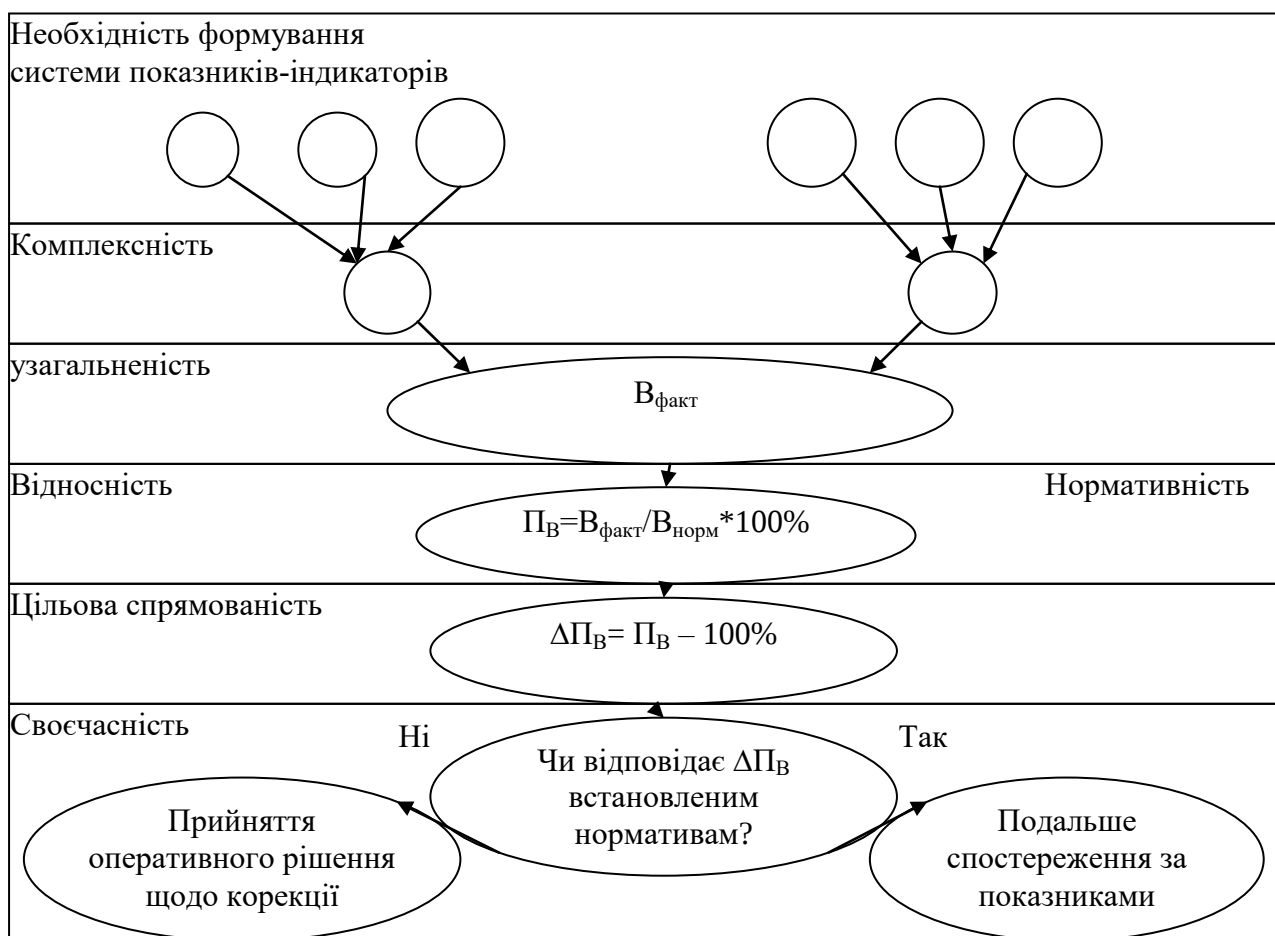

Рис. 3.5. Алгоритм формування узагальнюючого показника із сукупності первинних показників, які характеризують собівартість аграрної продукції*

*Складено автором

Першою стадією формування системи є ідентифікація її необхідності та збирання інформації про первинні показники.

Наступною стадією формування узагальнюючого показника є

агрегування показників в узагальнений показник, який комплексно характеризує різні етапи формування собівартості продукції. Узагальнюючі показники-індикатори, можуть або повною мірою характеризувати статті витрат, або їх групу.

Основною ланкою у цій системі є принцип встановлення нормативу для кожного показника.

Потреба поєднання у системі показників-індикаторів всього набору первинних показників, які впливають на собівартість аграрної продукції, визначається завданням виявлення причин відхилень фактичних значень від нормативних (планованих) значень показників. Склад показників-індикаторів має повною мірою розкривати зміст технологічних процесів виробництва аграрної продукції та їх динаміку за досліджуваний період.

У процесі обґрунтування й прийняття оперативних рішень щодо управління витратами необхідно спиратися на відносні показники, оскільки вони дають змогу оцінити ступінь відхилення фактичних значень узагальнюючого показника від нормативу.

Важливим етапом формування узагальнюючого показника є визначення його цільової спрямованості, тобто закріплення ключових показників-індикаторів за конкретними працівниками, відповідальними особами, керівниками на відповідних рівнях управління підприємством.

Процес формування узагальнюючого показника логічно завершується втіленням принципу своєчасності, що передбачає вчасність появи значення кожного конкретного показника та їх достатність для ухвалення оперативних управлінських рішень щодо управління витратами.

Послідовність впровадження системи показників-індикаторів включає в себе такі етапи:

I етап. Визначення складу ключових показників-індикаторів на основі аналізу й оцінки показників звітності підприємства за участю провідних фахівців підприємства та, за необхідністю, зовнішніх експертів. Перед експертами постає завдання встановити напрям й ступінь впливу кожного

показника на значення статей витрат, визначити часовий період контролювання коливань показників-індикаторів.

II етап. Власне формування системи показників-індикаторів, до якої входить інформаційна база про вихідні параметри, на основі яких формуються узагальнюючі показники-індикатори.

III етап. Навчання керівників та фахівців використовувати показники-індикатори в управлінському процесі при прийнятті керівних рішень;

IV етап. Внесення коректив для забезпечення наближення фактичного значення узагальнюючого показника-індикатора до нормативного значення із урахуванням специфіки сільськогосподарських виробничих процесів, уточнення складу системи показників-індикаторів, які мають ключовий вплив на рівень собівартості аграрної продукції та її окремі статті, встановлення для показників часового періоду їх оцінювання й контролювання, допустимого лагу їх змін та граничних значень, перевищення яких викликає потребу прийняття коректуючи управлінських рішень.

3.3. Організаційно-економічний механізм управління фінансово-економічною результативністю аграрного підприємства

Організаційно-економічний механізм управління фінансово-економічною результативністю аграрного підприємства у широкому змісті є організаційною формою взаємодії учасників агропродовольчого ринку, підрозділів підприємств, а також управлінські та економічні методи й інструментарій організації такої взаємодії. У вузькому змісті, організаційно-економічний механізм управління фінансово-економічною результативністю аграрного підприємства є комплексом організаційно-економічних заходів щодо підвищення результатів аграрного виробництва, Концептуальна модель формування організаційно-економічного механізму управління результатами аграрного підприємства та вибір конкретних інструментів зумовлюється встановленими стратегічними цілями його розвитку, специфікою

господарського сектору та виду діяльності, а також регіональними особливостями (рис. 3.6).

Формування організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічною результативністю аграрного виробництва ґрунтується на таких принципах: цілеспрямованість; комплексність, системність та ієрархічність; взаємодія та узгодженість дій; оперативність та своєчасність; систематичність; автономність; стратегічна орієнтованість; оптимальність; визначеність та стабільність; розподіл, спеціалізація й концентрація дій; гнучкість й адаптивність, замкненість управлінського циклу.

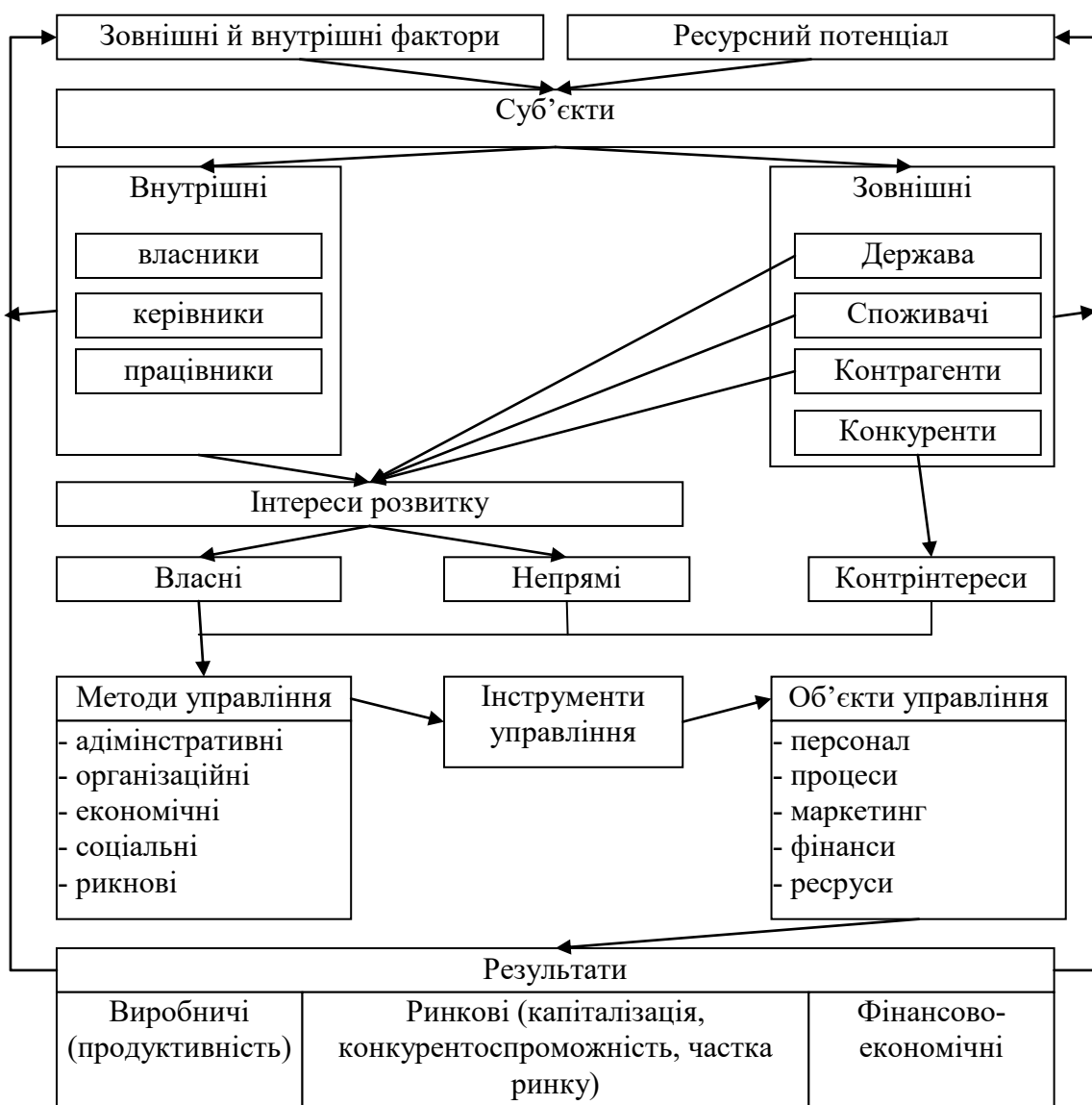

Рис. 3.6. Концептуальна модель організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічною результативністю аграрного підприємства*

*Складено автором

Передумови й чинники фінансово-економічної результативності аграрного підприємства мають першочергового значення для роботи описаного організаційно-економічного механізму. Ідентифікація, вимірювання й облік факторів дає змогу покращити систему управління результативністю, оскільки вони є основою формування організаційно-економічного механізму управління результатами. Основні фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, які визначають поточні й перспективні значення фінансово-економічної результативності діяльності аграрного підприємства наведені на рис. 3.7.

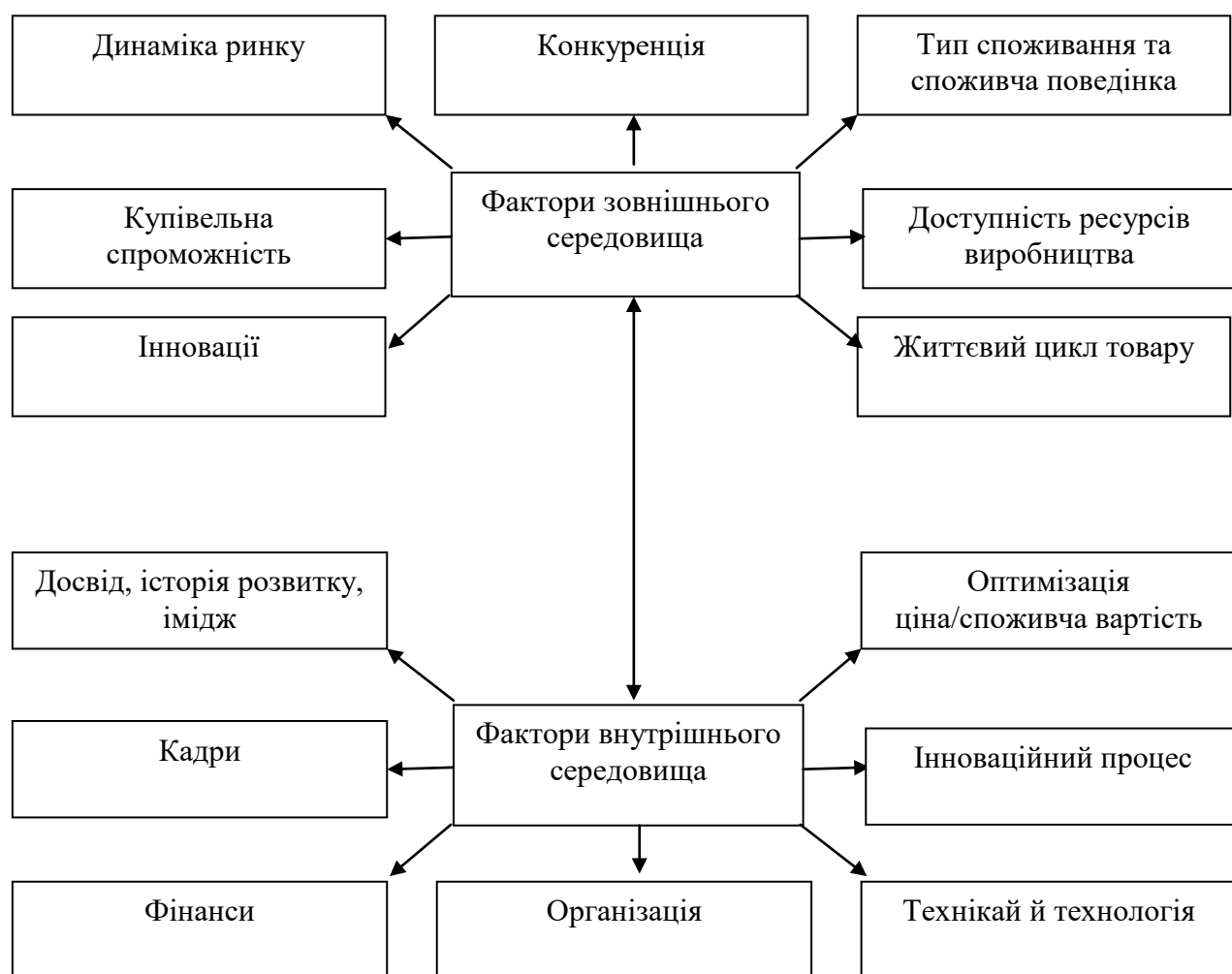

Рис. 3.7. Зовнішні й внутрішні фактори фінансово-економічної результативності аграрного підприємства*

*Складено автором

При визначенні суб'єктів управління результатами аграрного підприємства слід виділити дві їх групи – зовнішні та внутрішні, які

характеризуються різним рівнем управлінського впливу на керований об'єкт та володіють різними за змістом та характером інтересами управління фінансово-економічною результативністю.

До першої групи суб'єктів управління слід віднести власників аграрного підприємства, його керівників та персонал. Це все внутрішні суб'єкти, вони беруть участь у розділі доходів від діяльності підприємства й зацікавлені у покращенні його фінансово-економічних результатів. Їхні інтереси є найбільш інтегрованими.

Зовнішні учасники різняться інтересами, так держава, споживачі й контрагенти непрямо зацікавлені у розвитку підприємства, а конкуренти – мають контрінтереси – стагнація або занепад підприємства.

На рис. 3.8. зображена ієрархія суб'єктів ринку відповідно до ступеня інтегрованості їх інтересів у рості фінансово-економічної результативності конкретного аграрного підприємства.

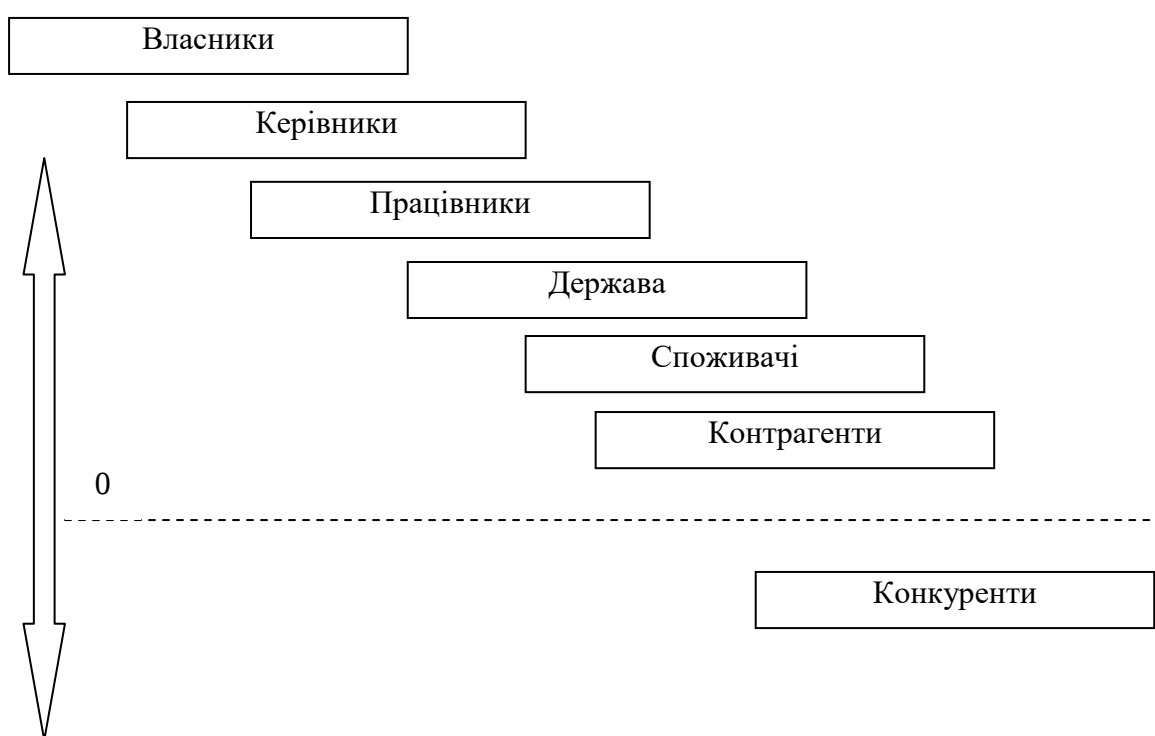

Рис 3.8. Рівень зацікавленості суб'єктів у підвищенні фінансово-економічної результативності конкретного аграрного підприємства*

*Складено автором

До складу організаційно-економічного механізму управління результативністю аграрного підприємства слід включити методи управління, які дають змогу підвищити його ефективність шляхом підготовки й обґрунтування якісних й своєчасних управлінських рішень. До складу цих методів слід, зокрема, віднести такі: адміністративні, економічні, організаційно-управлінські, ринкові, соціально-психологічні.

Організаційно-економічний механізм управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства охоплює об'єкт та суб'єкт управління, результати й комплекс методичних підходів й конкретних інструментів, що дають змогу підвищити фінансово-економічну результативність його функціонування.

У процесі формування такого механізму важливим завданням є моделювання організаційно-економічних та управлінських процесів, а також процесу прийняття керівних рішень у сфері управління результатами аграрного підприємства. Ця модель з точки зору системи управління результатами аграрного підприємства є послідовністю конкретних дій, націлених на позитивну зміну, тобто підвищення фінансово-економічної результативності аграрного підприємства (рис. 3.9).

Результативність аграрного підприємства слід розглядати у тісному взаємозв'язку зі стратегією його розвитку, довго- й короткостроковими цілями й завданнями, що поставлені перед підприємством. Отже, необхідним є визначення методів аналізу й оцінювання фінансово-економічної результативності аграрного підприємства відповідно до типу обраної стратегії.

Виходячи з довгострокових стратегічних цілей будь-яке аграрне підприємство повинно розвиватися у інтересах своїх власників. Воно повинен ставити собі за мету довгостроковий ріст капіталізації, тобто якісне підвищення вартості свого бізнесу. При цьому результативність діяльності підприємства слід розцінювати як чинник створення доданої вартості аграрного підприємства.

Отже, при оцінці й управління фінансово-економічними результатами

аграрного підприємства ключовою категорією є додана вартість, темпи її зростання у часові періоди, які прийняті для аналізу й оцінки фінансово-економічної результативності.

Рис. 3.9. Модель системи управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства*

*Розробка автора

Втім, додана вартість зумовлюється не лише фінансово-економічною результативністю діяльності підприємства, але й структурою та вартістю його капіталу.

Таким чином, можна обґрунтувати використання математичного інструментарію визначення показника-вимірника результативності діяльності аграрного підприємства з точки зору росту його капіталізації й реалізації стратегічних цілей його розвитку (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Показники-індикатори фінансово-економічної результативності діяльності аграрного підприємства залежно від часового періоду та обраної стратегії*

Часовий період \ Стратегія	Основна стратегія – ріст капіталізації	Підлеглі стратегії	
		Ріст масштабів виробництва	Ріст продуктивності
Довгострокова перспектива	Додана вартість, отримана від розвитку діяльності підприємства	-	-
Середньострокова перспектива	-	Індекс виробничої діяльності, вимірюваний по витратах; Індекс фінансово-економічної результативності виробничої діяльності, вимірюваний у часі	Індекс рентабельності; Індекс продуктивності праці
Короткострокова перспектива	-	Рентабельність продажів	Рентабельність виробництва

*Сформовано автором

Для отримання релевантного об'єктивного результату вимірювання фінансово-економічної результативності діяльності аграрного підприємства за якимось напрямком діяльності слід виключити з результату фактори, що не стосуються цього напрямку, наприклад, для визначення результативності

виробничої діяльності слід виключити додану вартість, отриману від невиробничих напрямків діяльності, а також вартість капіталу, який був спрямований на ці цілі.

Звичайно ж вимірювання фінансово-економічної результативності можливе в усіх чотирьох квадрантах табл. 3.5. Але, таки вимір є не зовсім коректним, оскільки вимірювати короткострокову й середньострокову результативність аграрного підприємства в межах реалізації стратегії росту вартості бізнесу (капіталізації) недоцільно, оскільки її цілі й завдання є довгостроковими й аналіз та оцінювання ступеня їх досягнення має здійснюватися лише за відповідними довгостроковими показниками-вимірниками. Це ж стосується і вимірювання результатів реалізації середньострокових і короткострокових стратегій. У вимірі вказаних часових періодів використання показників довгострокового стратегічного розвитку також вважаємо недоцільним, через необ'єктивність таких оцінок.

Отже, наведене вище вказує на наявність тісних зв'язків між такими базовими економічними поняттями як «стратегія розвитку» й «управління результатами виробництва».

Відокремлений розгляд цих понять не дає змоги повною мірою реалізувати наявний виробничий потенціал аграрного підприємства у відповідності зі станом та динамікою розвитку його внутрішнього й оточуючого середовища, що надалі негативно відбивається на розвитку підприємства у стратегічній перспективі та його конкурентних позиціях.

Практичне використання вказаного методичного забезпечення вимагає включення до складу організаційно-економічного механізму управління результатами аграрних підприємств організаційних засад моніторингу й контролю фінансово-економічної результативності, які реалізуються через центри відповідальності.

Формування таких центрів відповідальності за якісне управління результатами аграрного виробництва дає змогу системі управління повною мірою охопити всі фактори оточуючого й внутрішнього середовища

підприємства (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Взаємозв'язок факторів фінансово-економічної результативності аграрного підприємства й центрів відповідальності за управління результатами його діяльності*

Фактори	Центри відповідальності підприємства			
	Фінанси	Персонал	Реалізація	Виробничі процеси
Зовнішні фактори фінансово-економічної результативності	1. Наявність й доступність фінансових ресурсів 2. Швидкість та рівень реакції фінансового ринку на виклики зовнішнього середовища	1. Наявність та доступність кадрових ресурсів в регіоні 2. Якісні показники доступних кадрів	1. Життєвий цикл продукції підприємства на ринку 2. Розмір та динаміка ринку 3. Конкуренція на ринку 4. Тип споживання, сприйняття продукції, купівельна спроможність	1. Наявність й доступність ресурсів виробництва (земля, сировина, матеріали, паливо та енергія, машини та обладнання тощо). 2. Інноваційна активність на ринку, доступ до нових технологій, ступінь їх сприйняття.
Внутрішні фактори фінансово-економічної результативності	1. Фінансово-економічний стан підприємства і його інвестиційний потенціал 2. Якість фінансового управління	1. Привабливість підприємства для персоналу - можливість залучати якісні кадри; 2. Якісні показники персоналу підприємства та його спроможність вирішувати нагальні завдання 3. Ефективність використання кадрового потенціалу	1. Конкурентоспроможність продукції й підприємства на ринку 2. Оптимальність співвідношення ціна/споживча вартість ; 3. Історія, досвід та імідж підприємства на ринку	1. Якість організації виробничих процесів 2. рівень техніки й технологій

*Згруповано автором

Дані табл. 3.6 визначають функціональний взаємозв'язок між

структурними підрозділами підприємствами й станом факторів зовнішнього й внутрішнього середовищ підприємства в контурі рішення завдань підвищення фінансово-економічної результативності виробничої діяльності підприємства. У зв'язку із цим з'являється можливість удосконалювати організаційні аспекти діяльності підприємства за рахунок чіткої регламентації завдань кожного структурного підрозділу підприємства й закріплення їх у посадових обов'язках. Пропонований інструментарій виміру фінансово-економічної результативності виробничої діяльності дозволяє не тільки одержати детальний вимір, але й намітити напрямку вдосконалювання діяльності підприємства, орієнтовані на ріст фінансово-економічної результативності виробництва підприємства.

До складу організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства слід ввести комплексну систему управлінського обліку й аналізу. Ця система повинна давати змогу забезпечувати керованість обліково-аналітичних процесів, забезпечувати достовірність та якість результатів оцінки протягом інформаційно-аналітичного циклу, а також забезпечувати потреби всіх керівників й працівників підприємства необхідною інформацією.

Система управлінського обліку повинна надавати керівникам всіх рівнів інформацію згідно з їх потребами й вимогами. Вона має стати інформаційним базисом системи управління фінансово-економічними результатами підприємства, а також дієвим засобом стратегічного планування й прогнозування функціонування аграрного підприємства. Наявність у організаційно-економічному механізмі такої системи дасть змогу керівникам вищих рівнів управління визначати оптимальний рівень витрат та раціональні пропорції між рівнями умовно-постійних й умовно-змінних витрат, ціною продукції та обсягом її реалізації на ринку, подолати вплив ризику та факторів невизначеності, максимізувати фінансово-економічні результати підприємства.

Внутрішні (керівники, обліковці) та зовнішні (ревізори, аудитори, консультанти, маркетологи та ін.) користувачі, маючи інформацію з системи управлінського обліку, матимуть змогу отримувати релевантні оцінки фінансово-економічних результатів, приймати обґрунтовані рішення, вживати

дієві заходи для поліпшення діяльності підприємства.

Управлінський облік не є обліком фактичної величини майна підприємства, рівня його витрат й доходів, стану здійснення розрахунків і наявних зобов'язань. Управлінський облік спрямований на ідентифікацію й облік факторів та передумов, що визначають фінансово-економічну результативність виробничо-господарської діяльності аграрного підприємства.

У системі управлінського обліку повинні комплексно, системно взаємодіяти всі його структурні елементи. Усі ці складові елементи мають власні якості, специфіку та цільові настанови, тому виключення будь-якого з них веде до зниження сукупного потенціалу й ефективності всієї системи інформаційно-аналітичного забезпечення. У своїй сукупності ці складові елементи формують внутрішню інформаційно-аналітичну систему, яка дає змогу забезпечити ефективність системи менеджменту підприємства, що ґрунтується на таких принципах: безперервності спостережень, аналітичності, комплексності досліджень, комунікативності, спадковості, інтерпретованості результатів.

Інформація, отримана з системи управлінського обліку, забезпечує розробку та прийняття оптимальних управлінських рішень у сфері фінансово-економічних результатів лише за умови правильного якісного відбору інформації, її аналізу й оцінки. Цим визначається високе значення інформаційно-аналітичної підсистеми у системі управління діяльністю аграрного підприємства. Обліково-аналітична інформація постачає управлінців необхідними даними для прийняття ефективних рішень у сфері доходів, витрат а ефективності.

Система управлінського аналізу націлена на виявлення внутрішніх резервів розвитку й потенціалу аграрного підприємства, на аналіз й оцінювання його стану, виявлення викликів, ризиків та проблем реалізації стратегії. Обліково-аналітична підсистема організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами підприємства показана на рис. 3.10.

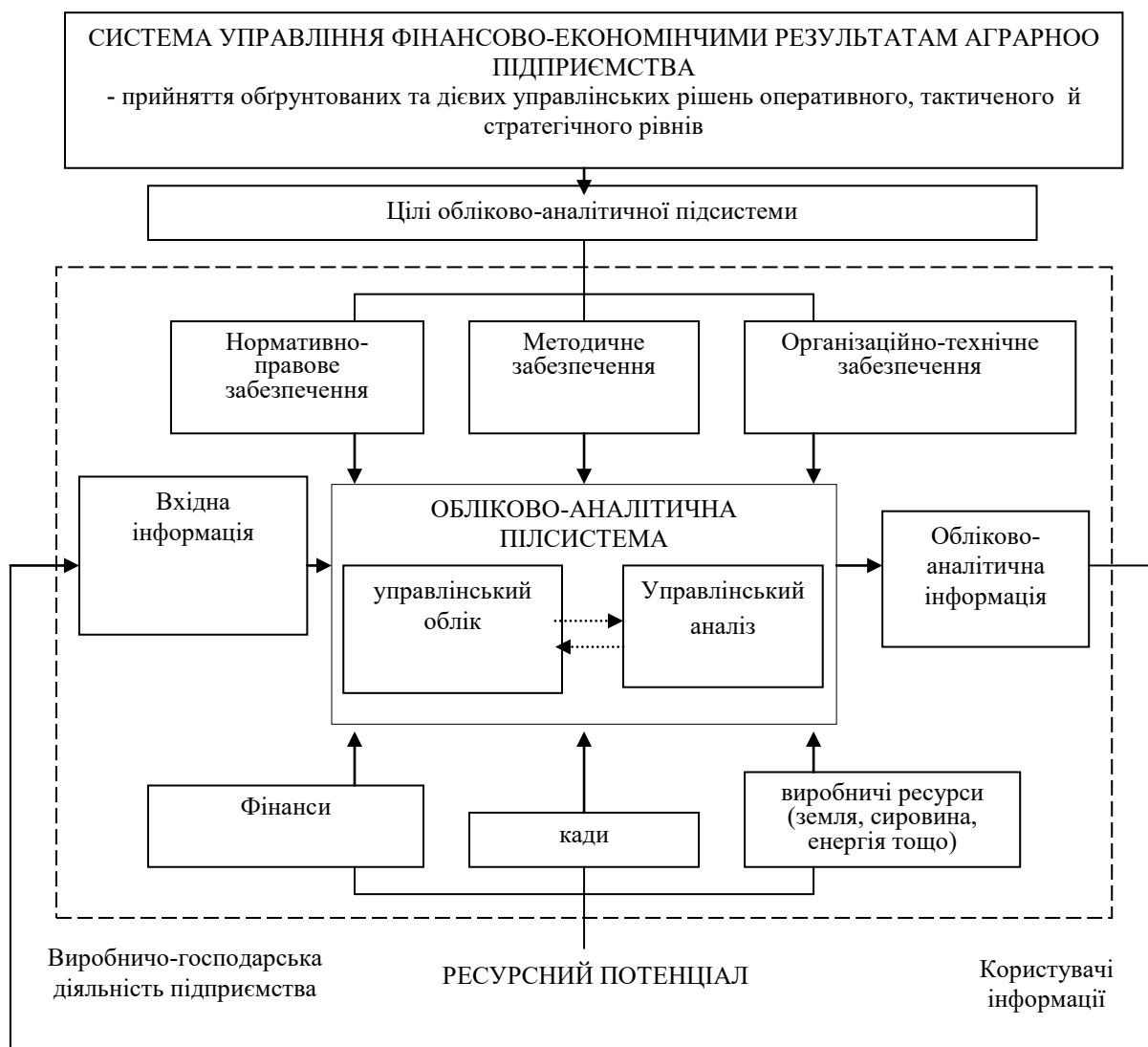

Рис. 3.10. Обліково-аналітична підсистема організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства*

*Побудовано автором

Система має складну багаторівневу й багатокомпонентну структуру, основними елементами якої є:

- основні й допоміжні обліково-аналітичні процедури;
- вхідна й вихідна обліково-аналітична інформація;
- ресурси підприємства (матеріальні, енергетичні, кадрові, фінансові та інші), інші структурні складові обліково-аналітичної підсистеми.

Концептуальна модель відображає такі процеси у підсистемі обліково-

аналітичного забезпечення:

1. Вхід інформації у підсистему – надходження повинних даних про стан виробничо-господарської діяльності аграрного підприємства, яка надалі обробляється обліково-аналітичною підсистемою для перетворення її у результативні дані.

2. Вихід результативної інформації з системи - результат протікання процесу обліку, аналізу й перетворення первинної інформації у результативну, яка надається цільовим внутрішнім й зовнішнім користувачам для використання при прийнятті керівних рішень.

3. Зворотний зв'язок – процес перетворення результативної інформації нижчого рівня управління у вхідну інформацію для вищого рівня для прийняття відповідних управлінських рішень, які керують виробничо-господарською діяльністю аграрного підприємства.

Результуюча інформація, що є виходом, аналітично-інформаційної підсистеми дає змогу цільовим користувачам (керівникам, працівникам) приймати якісні та належним чином обґрунтовані управлінські рішення у сфері виробничо-господарської діяльності підприємства.

Створення на підприємстві, у структурі організаційно-економічного механізму управління його фінансово-економічними результатами комплексної обліково-аналітичної підсистеми дасть змогу скеровувати у потрібному русі ці облікові й аналітичні процеси, підвищити якість кінцевої обліково-аналітичної інформації на усіх етапах ц стадіях аналітично-інформаційного циклу. Це дозволяє забезпечити різноманітні потреби керівників й працівників у інформаційних ресурсах, оптимізувати витрати й ризики інформаційно-аналітичного процесу.

Обліково-аналітична підсистема у організаційно-економічному механізмі управління фінансово-економічними результатами, ґрунтується на первинних даних фінансового обліку, який є інструментом управління як аграрним підприємством загалом, так і його окремими підрозділами. Це дає реальну можливість виявляти внутрішні невикористані ресурси, резерви підвищення ефективності за рахунок скорочення рівня виробничих й позавиробничих

витрат і покращувати ринкові позиції підприємства.

Фінансово-економічний результат виробничо-господарської діяльності аграрного підприємства характеризується показником прибутку/збитку, що формується протягом звітної періоду, зазвичай - року. Прибуток/збиток є ключовим результуючим показником діяльності підприємства. Схема обліково-аналітичної підсистеми фінансово-економічних результатів, що ґрунтується на первинних даних фінансового обліку, показаний на рис. 3.11.

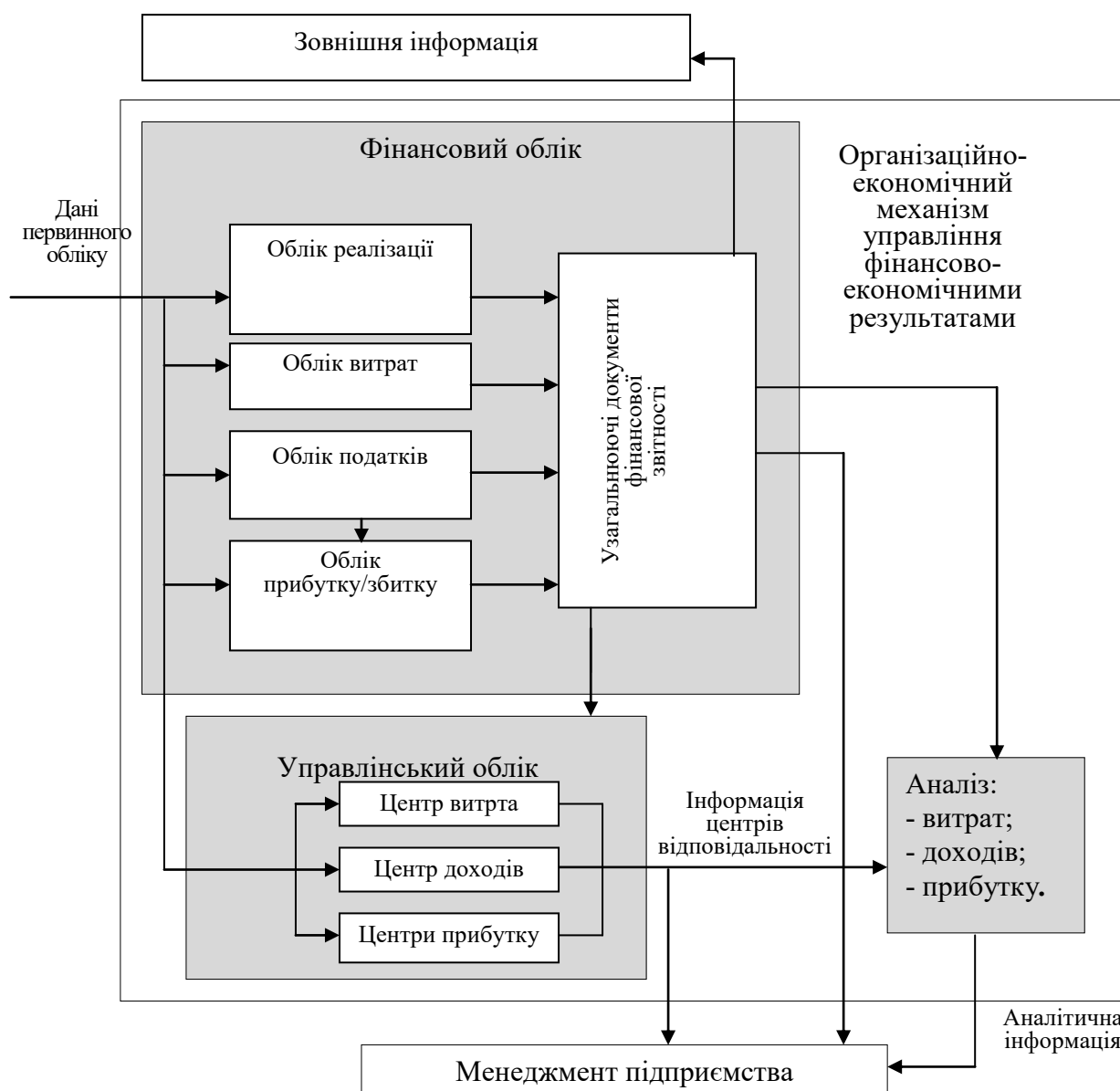

Рис. 3.11. Обліково-аналітична підсистеми фінансово-економічних результатів аграрного підприємства, яка ґрунтується на первинних даних фінансового обліку*

*Складено автором

Первинна інформація (у вигляді документів) про виробничо-господарську діяльність підприємства, після надходження до обліково-аналітичної підсистеми, формують інформаційно-аналітичну базу для функціонування підсистем фінансового обліку й управлінського обліку.

Підсистема фінансового обліку групує первинну інформацію по синтетичних й аналітичних рахунках, на основі чого складаються зведені регістри, відомості, головна бухгалтерська книга й звітність підприємства. Сформована у цій підсистемі звітність подається керівникам підприємства та зовнішнім користувачам – контролюючим органам, аналітикам, аудиторам тощо.

Підсистема управлінського обліку накопичує та розподіляє первинну інформацію, а також інформацію, що надійшла від підсистеми фінансового обліку, по центрах відповідальності (витрат, доходів, прибутку), які надають відповідні звітні дані керівництву підприємства.

Інформація підсистем фінансового й управлінського обліку піддається обробці у аналітичній підсистемі. Надалі, оброблена аналітична інформація також надходить органам управління аграрного підприємством. Отже, менеджери аграрного підприємства одержуватимуть інформацію по трьох каналах: від підсистеми фінансового обліку – фінансову звітність; від підсистеми управлінського обліку - звітність по центрах витрат, доходів, прибутків; від аналітичної підсистеми - аналітичну звітність.

Функціонування на аграрному підприємстві обліково-аналітичної підсистеми у системі організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами, менеджмент підприємства отримає ефективний інструмент прийняття рішень щодо розвитку підприємства та його структурних підрозділів. Ця підсистема надасть змогу виявити та використати внутрішні резерви й невикористані ресурси підвищення прибутку за рахунок скорочення рівня витрат, підвищити прибуток та рентабельність вироблюваної продукції.

Підсистема управлінського обліку аграрного підприємства має

забезпечувати процеси планування, моніторингу й контролю витрат і доходів. Це дасть змогу отримати реальний економічний результат від функціонування підсистем внутрішнього обліку. Підсистема управлінського обліку фінансово-економічних результатів аграрних підприємств показана на рис. 3.12.

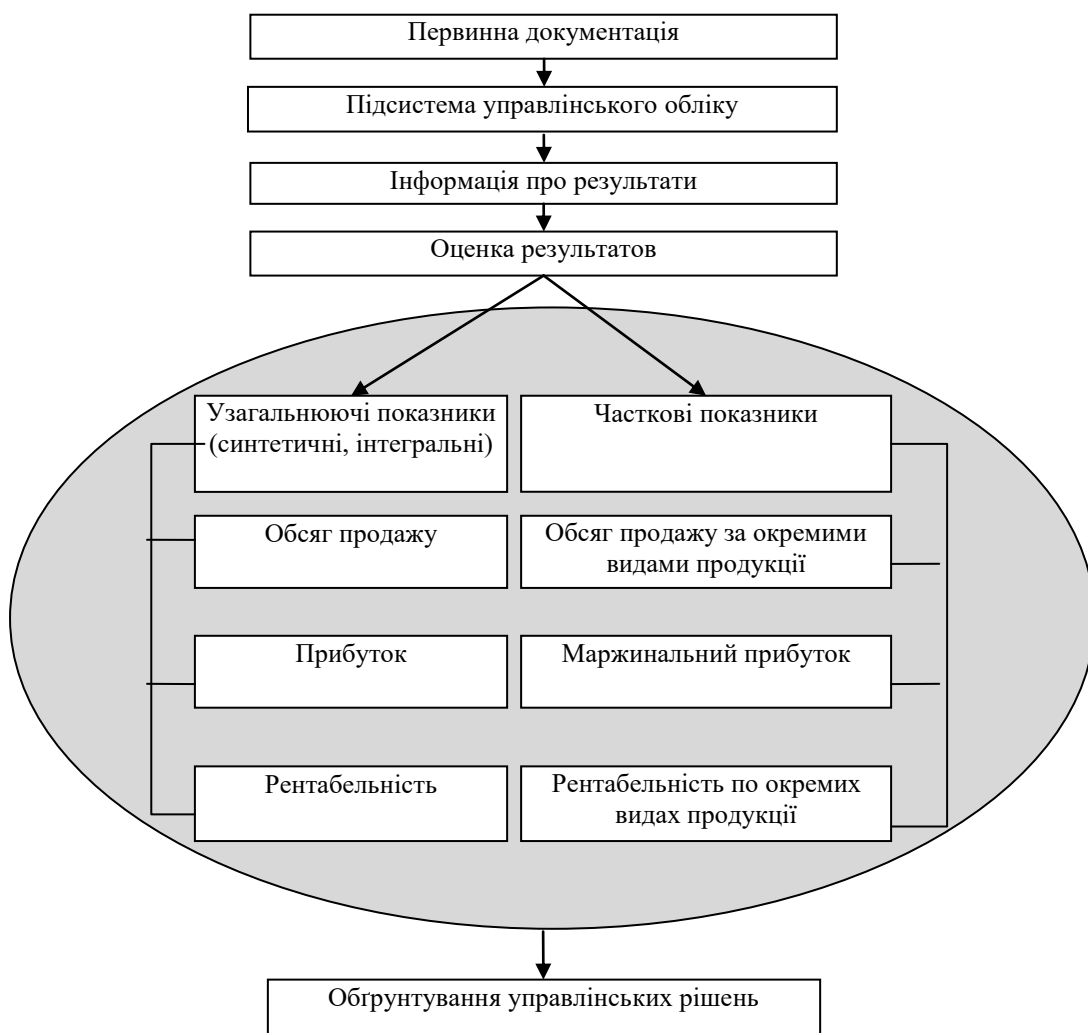

Рис. 3.12. Підсистема управлінського обліку фінансово-економічних результатів аграрного підприємства*

*Складено автором

Підсистема управлінського обліку фінансово-економічних результатів є важливим інструментом та засобом управління ресурсами підприємства, що дає змогу забезпечити якість й швидкість обґрунтування й прийняття управлінських рішень, підвищити прибуток від виробничо-господарської діяльності й нівелювати вплив невизначеності на хід діяльності підприємства.

Принципова схема організації підсистеми управлінського обліку фінансово-економічних результатів на аграрному підприємстві показана на рис. 3.13.

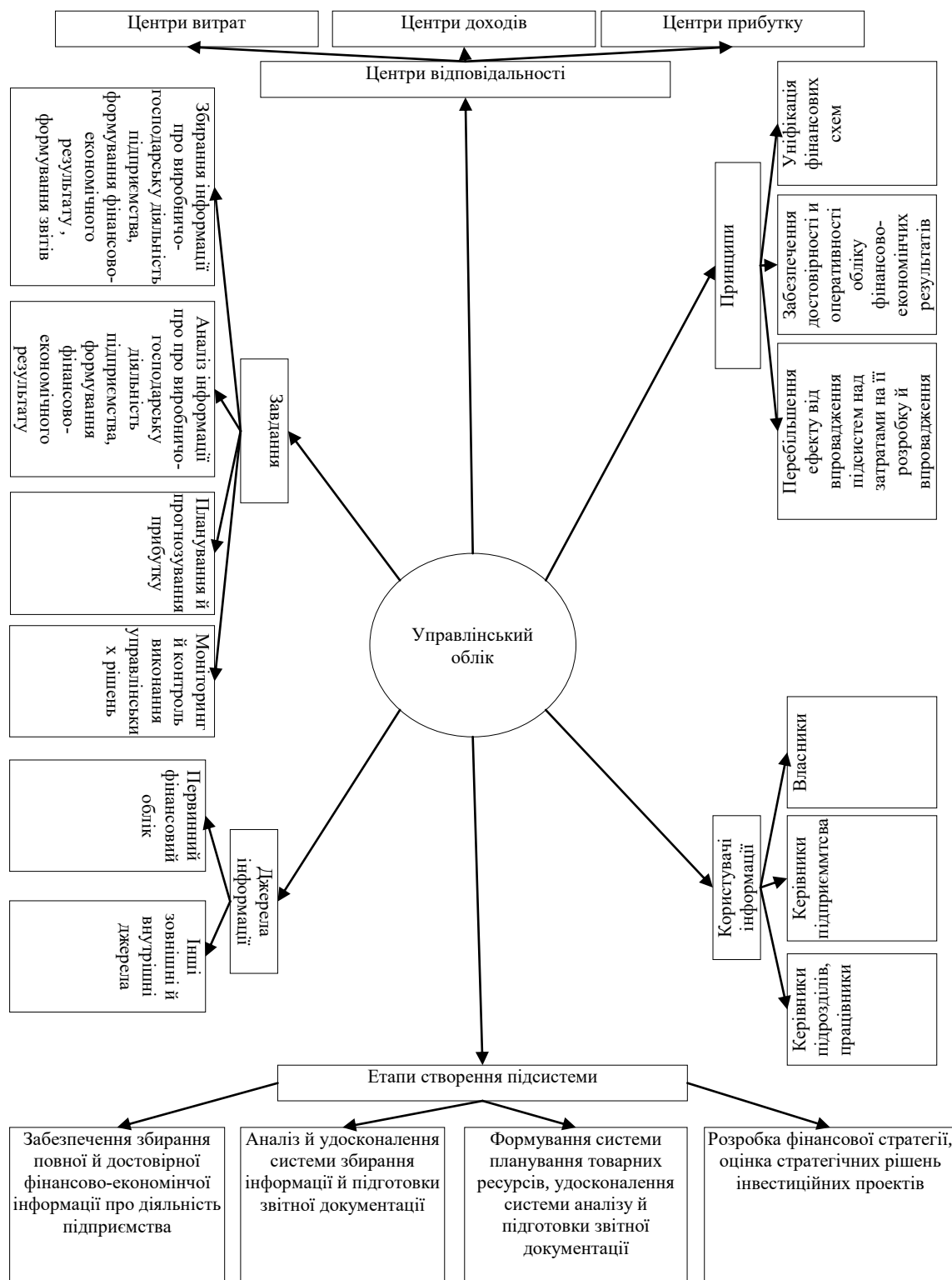

Рис. 3.13. Принципова схема організації підсистеми управлінського обліку фінансово-економічних результатів аграрного підприємства*

*Розробка автора

Створення автономної підсистеми управлінського обліку фінансово-економічних результатів на аграрному підприємстві вимагає виокремлення та деталізацію рахунків управлінського обліку у спеціальному рахунковому плані. Такий детальний аналіз дасть змогу нагромадити статистичні дані для аналізу й оцінки кожного напрямку й виду витрат, які визначають виникнення й зумовлюють розмір прибутку. Ця інформація є необхідною для прийняття дієвих керівних рішень.

Для своєчасної ідентифікації факторів скорочення/збільшення витрат, росту/зниження доходів, визначення відповідальних за несприятливі відхилення потрібні детальні звіти по кожному напрямку, джерелу та виду витрат, які формують уявлення про фактичний рівень витрат, про можливі відхилення фактичного рівня витрат від планового.

Отже, пропонована підсистема управлінського обліку на аграрному підприємстві у системі організаційно-економічного механізму управління його фінансово-економічними результатами забезпечує інформаційний базис розробки, обґрунтування й прийняття дієвих управлінських рішень, націлених на отримання максимального прибутку.

3.4. Формування й реалізації антикризової фінансово-економічної стратегії аграрних підприємств

Мета антикризової фінансово-економічної стратегії аграрного підприємства та методи її реалізації мають відповідати моделям його функціонування, які діяли у докризовий, передкризовий, кризовий періоди, та майбутній моделі, яка буде діяти у після кризовий період. Антикризова стратегія охоплює як внутрішньогосподарський рівень самого підприємства, так і зовнішнє його оточення.

Важливість формування антикризової фінансово-економічної стратегії аграрного підприємства зумовлюється наявною небезпекою прояву кризових явищ на всіх етапах його життєвого циклу. Антикризове стратегічне управління

фінансово-економічними результатами аграрного підприємства можна умовно розділити на такі моделі, що відповідають етапам розвитку аграрного підприємства:

- докризова модель управління;
- передкризова модель управління;
- кризова модель управління;
- післякризова модель управління.

Специфіка кожної з числа згаданих моделей проявляються у її цільових настановах, інноваційних засадах й джерелах й обсягом використовуваних ресурсів (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Специфічні риси моделей антикризового стратегічного управління аграрними підприємствами*

Ознаки	Моделі антикризового стратегічного управління			
	докризова	передкризова	кризова	післякризова
Ціль	Превентивні дії на запобігання проявам кризи, прогнозування кризових явищ, попередження прояву негативних факторів	Усунення джерел прихованих кризових явищ, запровадження поетапних процедур, щодо запобігання переходу кризових явищ у відкритий тип прояву	Локалізувати кризові явища й усунути їх джерела й наслідки, що передбачає комплексний системний вплив на місця прояву кризи, докорінні перетворення на цих ділянках підприємства	Активне позиціонування аграрного підприємства на агропродовольчому ринку, розвиток підприємства бізнесу або його ліквідація
Ресурси	Власні ресурси підприємства	Власні ресурси підприємства. Аналіз й оцінка потреби й можливості залучення зовнішніх джерел ресурсів	Додатково залучені ресурси	Активне використання залучення ресурсів.
Інноваційні засади	Науковий потенціал й інноваційні технології	Науковий потенціал	Традиційні, перевірені часом, технології	Інноваційні технології
Термін планування	Середньостроковий й довгостроковий	Середньостроковий	Короткостроковий	Короткостроковий й стратегічний

*Складено автором

Для кожної моделі стратегічного управління існують специфічні методи, що дозволяють підвищити їх дієвість. Найбільш дієві організаційно-економічні

методи стратегічного управління систематизовано у табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Систематизація методів стратегічного антикризового управління*

Модель антикризового керування	Методи керування
Докризова	Методи ухилення від ризиків: - оцінка контрагентів й відмова від ненадійних партнерів; - відмова від проектів із надмірним рівнем ризику; - страхування ризиків; - підтримка гарантів
Передкризова	Обмеження (локалізація) ризику - формування відокремлених структурних підрозділів, відповідальних за виконання проектів із високим ризиком
	Диверсифікація: - видів діяльності й зон господарювання; - ринків збуту й поставок продукції; - інвестицій Розподіл ризику: - між учасниками виробничо-господарської діяльності; - у час)
	Покриття (компенсація) ризику: - стратегічне планування діяльності підприємства; - прогнозування стану зовнішнього середовища; - моніторинг й контроль зовнішнього середовища; - формування резервів для покриття ризиків; - активний маркетинг
Кризова	Методи економічного впливу, націлені на попередження критичних та катастрофічних проявів кризи – банкрутства: - досудова санація; - спостереження за фінансово-економічним станом; - фінансове оздоровлення; - зовнішнє управління тощо
Післякризова	

*Згруповано автором

Отже, набагато підвищується роль менеджменту підприємства, осіб, що приймають рішення про застосування конкретної моделі антикризового управління, виробляє управлінські рішення у рамках методів обраної моделі, аналізує та оцінює рівень досягнення стратегічної мети. Антикризове управління зазвичай сприймається керівниками підприємств як управління у кризовий період, коли необхідне застосування кризової або післякризової моделі.

При цьому докризова та передкризова моделі управління ігноруються або використовуються ситуативно та несистемно. Практично не використовуються

такі методи управління, як: ухилення від ризику; локалізація ризику; диверсифікація; покриття ризику. Це і веде до активних проявів кризи, які становлять загрозу життєдіяльності підприємства та його існуванню взагалі.

Бажання підприємства звузити сферу антикризового управління у межах процедур банкрутства може бути недостатньо обґрунтованим й навіть привести до зникнення цього підприємства.

«Вузким» місцем антикризового управління є відсутність дієвих нормативно-правових й економічних механізмів впливу на діяльність аграрних підприємств з боку органів влади на рівні адміністративного району й регіону. Це викликає необхідність поєднання державного регулювання діяльності аграрних підприємств та регулювання місцевими органами влади в межах всіх моделей антикризового стратегічного управління. З цією метою доцільно застосовувати у аграрних підприємствах модель зовнішнього управління (рис. 3.14).

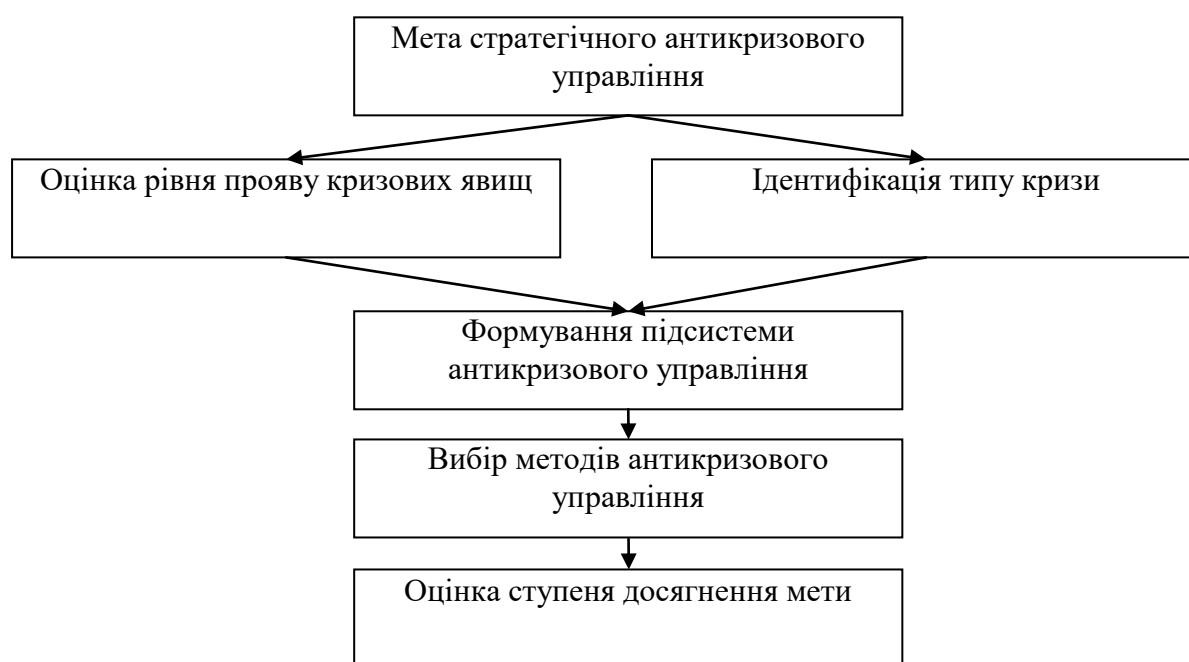

Рис. 3.14. Модель зовнішнього професійного управління аграрним підприємством*

*Складено автором

Алгоритм застосування моделі зовнішнього управління аграрним

підприємством показаний на рис. 3.15.

Рис. 3.15. Алгоритм застосування моделі зовнішнього управління аграрним підприємством в рамках стратегії антикризового управління*

*Сформовано автором

Отже, правильний вибір й застосування системи антикризового управління аграрним підприємством, що включає послідовні моделі докризового, передкризового, кризового й після кризового управління дозволить розширити арсенал протидії кризовим явищам у діяльності аграрних підприємств. У теперішній же час цей арсенал зведений до застосування процедур банкрутства, внаслідок чого припиняється виробничо-господарська діяльність аграрних підприємства, особливо суб'єктів малого бізнесу.

Участь місцевих органів регулювання як суб'єкту зовнішнього управління дасть змогу підвищити результативність та дієвість ефективності антикризових заходів.

Вибір конкретної стратегії, моделі, форм й методів антикризового управління аграрним підприємством зумовлюється як станом факторів його внутрішнього середовища, так і його позиціонуванням на агропродовольчому ринку.

Оцінка елементів систем управління аграрними підприємствами показує, що вони багато в чому є неадаптованими до сучасних реалій господарювання. Зокрема постановка мети й завдань, формування стратегії управління, вибір типу організаційної структури підприємства, процедури ухвалення управлінських рішень часто не відповідають вимогам функціонування в умовах невизначеності й ризику сучасного ринку (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Діагностика елементів системи управління у аграрних підприємствах
Одеського регіону*

Елементи системи управління	Характеристика
Мета організації	Максимізація прибутку аграрного підприємства шляхом більш повного задоволення потреб споживачів у кількості продукції – екстенсивний шлях розвитку
Завдання	Збільшення обсягів виробництва аграрної продукції та мінімізація витрат виробництва без належного урахування її споживчих властивостей у відповідності із потребами ринку
Стратегія	Більшість підприємств обирають пасивну, очікувальну стратегію – яка полягає у прагненні реалізувати максимальний обсяг виробленої продукції, без формування перспективних планів розвитку
Результати	Не проводиться аналіз конкурентних позицій аграрних підприємств
Тип організаційної структури	Найбільш поширеною є формалізована оргструктура, яка відповідає організаційно-правовій формі підприємства із надмірною концентрацією влади у керівника
Процедури прийняття управлінських рішень	Ситуативне прийняття оперативних рішень, найчастіше безпосередньо керівником підприємства
Мотивація персоналу	Заробітна плата фіксована, її рівень часто не відповідає прожитковому мінімуму. Використовується преміювання. Залучаються сезонні працівники на поденну оплату.
Стиль управління	Переважно авторитарний
Характер реалізації владних повноважень керівника	Визначається посадою та рівнем системи управління

*Складено автором

Як соціально-економічна система аграрне підприємство має дві основні мети:

- забезпечення стабільності діяльності підприємства;
- подолання кризових явищ.

Стабільна діяльність та розвиток підприємства передбачають формування й реалізацію відповідної стратегії, що поєднує в собі як стратегічне, так і оперативне й тактичне планування. Тобто необхідно поєднати заходи антикризового й стратегічного управління (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Поєднання заходів стратегічного й антикризового управління аграрним підприємством*

Види планування	Антикризове управління	Стратегічне управління
Оперативне	Захисні заходи: - зниження рівня витрат; - ліквідація підрозділів; - скорочення працівників;	Заходи що дають змогу найбільш оптимально використовувати ресурси для виконання виробничих програм
Тактичне	- зниження обсягів виробництва й збуту певних видів продукції	Поетапне виконання стратегічних рішень: - розміщення виробничих потужностей; - планування виробництва; - управління матеріальними ресурсами; - планування й управління фінансовими потоками
Стратегічне	Стратегічні заходи: - діагностика стану підприємства; - аналіз й оцінка виробничого потенціалу; - розробка виробничих програм; - формування фінансової політики; - планування інновацій; - формування системи подолання ризиків.	Аналіз ринку й визначення цільових сегментів. Планування й прогнозування виробництва продукції. Оцінка перспектив розвитку у довгостроковому періоді. Визначення мети й завдань на стратегічну перспективу.

*Складено автором

Поєднання заходів антикризового й стратегічного управління дає змогу вибрати найбільш ефективну й оптимальну модель організації, яка відповідає поточному й прогнозованому стану підприємства. Виникнення кризових ситуацій, зумовлених ризиком та невизначеністю, можливе на будь-якому етапі діяльності й розвитку підприємства. Тому поєднання заходів антикризового та

стратегічного планування є необхідною умовою стабільного функціонування й розвитку аграрного підприємства (рис. 3.16).

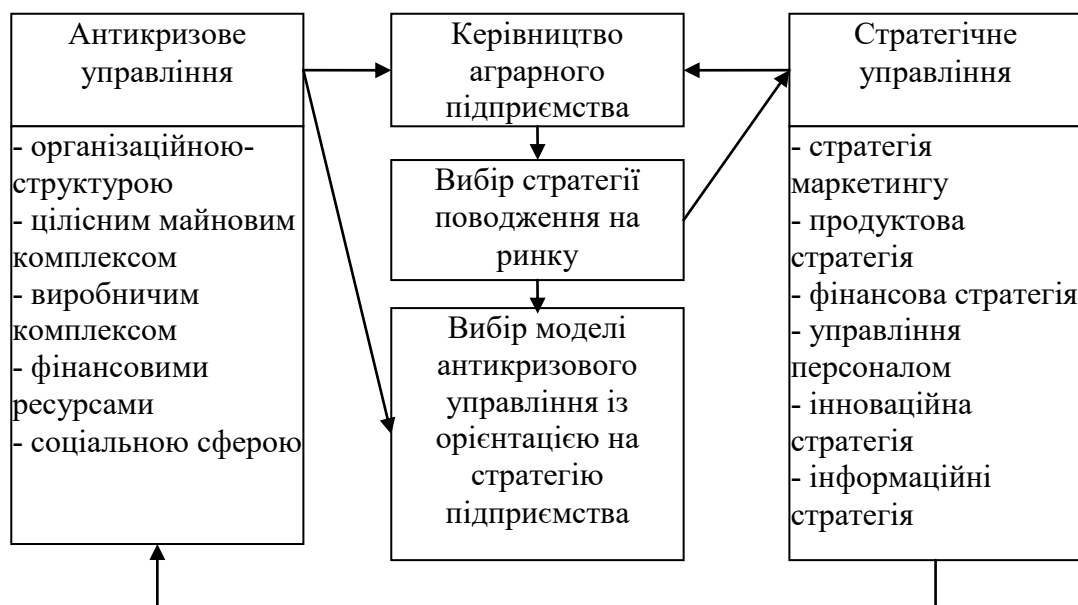

Рис. 3.16. Синтез стратегічного й антикризового керування*

*Складено автором

При розробці й запровадженні заходів реагування підприємства на вплив факторів оточуючого середовища поєднання інструментів антикризового й стратегічного управління дає змогу підвищити дієвість методів антикризового управління та забезпечити їх відповідність загальній стратегії розвитку підприємства.

Синтез антикризового й стратегічного управління наочно доцільно представити як матрицю, складовими елементами якої є базові методи управління (рис. 3.17).

У процесі антикризового управління слід виокремити методи ухилення від ризику, обмеження (локалізації), диверсифікації, покриття (компенсації), засоби фінансово-економічного впливу. Серед методів стратегічного управління слід виділити методи: планування, прогнозування, PEST та SWOT-аналіз.

Поєднання методів різних методів управління дає можливість визначити

найбільш раціональну модель антикризового управління (рис. 3.17).

Антикризове управління Стратегічне управління	Уникнення	Обмеження	Диверсифікація	Покриття	Фінансово-економічний вплив
Планування	-	Передкризова модель			-
Прогнозування	Докризова модель	-	Передкризова модель		-
PEST-аналіз SWOT-аналіз		Передкризова модель			Кризова або після кризова модель

Рис. 3.17. Матриця синтезу методів антикризового й стратегічного управління аграрним підприємством*

*Складено автором

Практична апробація рекомендацій щодо поєднання методів й інструментів стратегічного й антикризового управління здійснено на матеріалах реального підприємства ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Агро-Ритм».

Досліджене підприємство за показниками оцінювання ризику є стабільно стійким. Воно має чітко працюючу організаційну структуру управління. Втім, є певні передумови й ознаки прояву соціально-організаційної кризи:

- не повною мірою фактичний рівень освіти працівників відповідає їх займаним посадам;
- відсутність кадрового резерву тощо.

Підприємству доцільно використовувати передкризову модель системи антикризового управління, яка, згідно наведеної раніше матриці, передбачає системне використання таких основних методів управління: PEST та SWOT-аналіз, обмеження ризику, диферсифікація й покриття ризиків.

Таким чином, основний акцент менеджменту підприємства має бути зроблений на вирішенні таких завдань:

- локалізація проявів кризи організаційної структури підприємства;
- перехід на досконалішу модель взаємодії підприємства із контрагентами, дослідження й урахування ситуації на агропродовольчому ринку;
- прогнозування стану та зміни факторів зовнішнього оточуючого

середовища підприємства.

Розв'язання вказаних управлінських завдань передбачає збільшити прибуток підприємства за рахунок:

- підвищення рентабельності аграрної продукції при незмінному рівні цін на неї;
- перегляду складу контрагентів на ринку збуту виробленої аграрної продукції (табл. 3.11) .

Таблиця 3.11

Динаміка зміни прибутку ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Агро-Ритм», тис. грн.*

Прибуток від реалізації за видами продукції:	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Молоко	972	1175	2050
М'ясо	971	1645	1794
Зернові	1296	1880	2562
Разом:	3239	4700	6406

*Складено автором на основі даних підприємства

Практичне використання запропонованих методів управління дало можливість аграрному підприємству збільшити розмір прибутку у 2018 р на 45% порівняно із 2017 р., та на 36,3 % у наступному періоді 2018-2019 рр.

Отже, для стабільної діяльності та розвитку аграрного підприємства в умовах нестабільного ринкового середовища, дії факторів ризику та невизначеності доцільно поєднувати методичний інструментарій стратегічного й антикризового управління, що дає можливість розробити таку модель антикризового управління, яка буде найбільш ефективною для конкретних умов функціонування підприємства та ситуації на ринку.

Також важливим питанням антикризового управління аграрним підприємством залишається недосконалість методичних інструментів аналізу й оцінювання доцільності застосування важелів фінансового оздоровлення, Наявні методи переважно сфокусовані на визначенні поточного фінансового стану аграрного підприємства й не повною мірою враховують потенціал його

розвитку. Отже, нагальним питанням є удосконалювання інструментів оздоровлення кризового аграрного підприємства.

Слід зазначити, що фінансове оздоровлення аграрного підприємства є дієвим шляхом лише у випадку, коли кризові явища викликані прорахунками в управлінні й саме підприємство ще не повною мірою реалізувало потенціал розвитку, зокрема неповною мірою задіяний фінансовий потенціал.

Ключові етапи пропонованої методики аналізу й оцінювання доцільності фінансового оздоровлення аграрного підприємства показані на рис. 3.18.

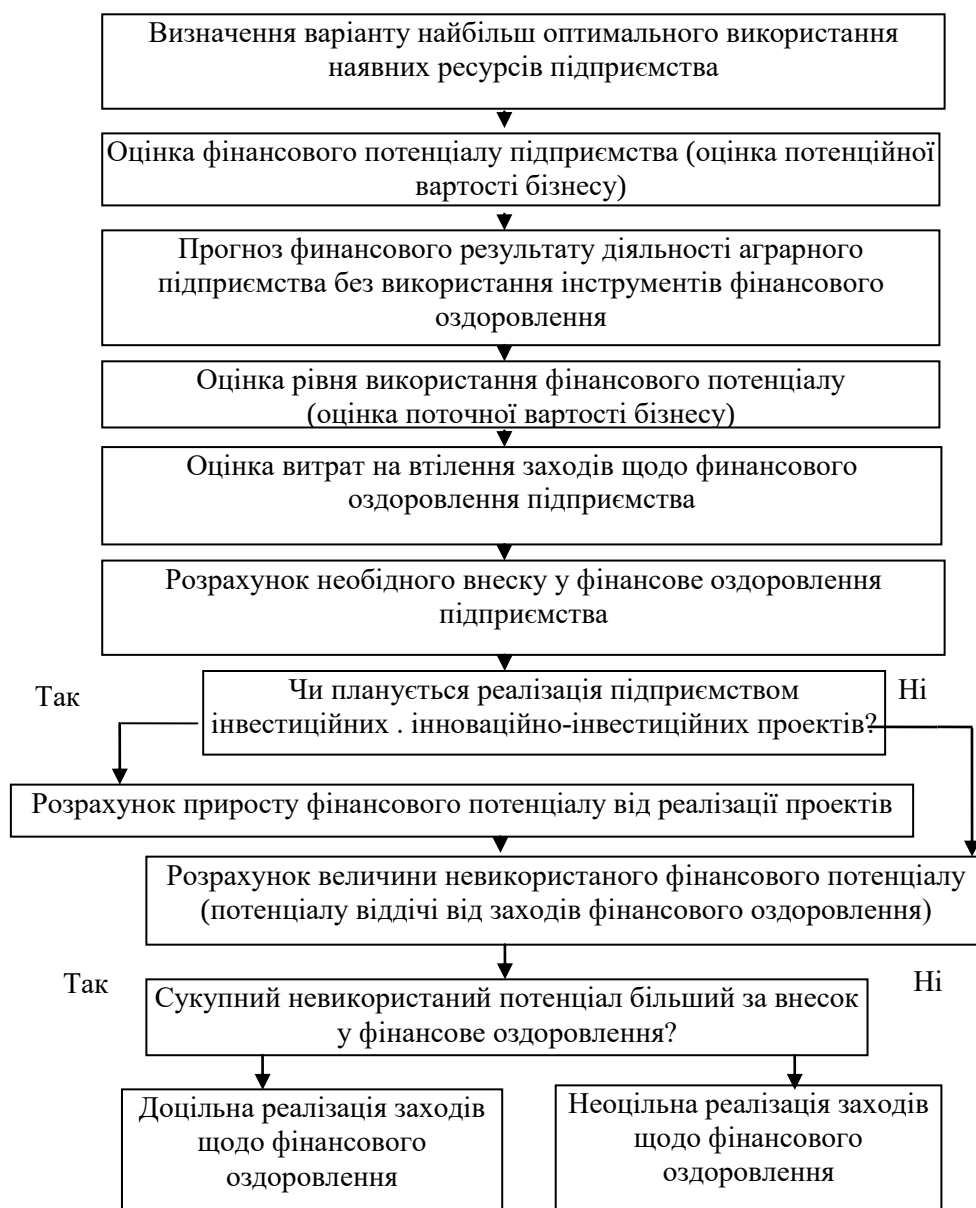

Рис. 3.18. Етапи аналізу й оцінювання доцільності фінансового оздоровлення аграрного підприємства*

*Складено автором

При здійсненні аналізу й оцінювання доцільності фінансового оздоровлення аграрного підприємства слід встановити, чи розмір потрібних витрат на заходи щодо фінансового оздоровлення підприємства у кризовому стані (тобто величина внеску) не перебільшує розмір його невикористаного фінансового потенціалу (тобто розмір віддачі від заходів фінансового оздоровлення).

Фінансовий потенціал аграрного підприємства є максимум вартості всіх його активів (цілісного майнового комплексу) за умови їх оптимального використання. Ця величина може бути розрахована за методом дисконтованих грошових потоків:

$$B_{\text{потенц}} = \sum \frac{ГП_i}{(1+r)^i} + B_{\text{зал}}, \quad (3.1)$$

де $ГП_i$ – грошовий потік в i -му році;

r – ставка дисконтування;

$B_{\text{зал}}$ – залишкова вартість активів підприємства, після закінчення його функціонування (утилізаційна вартість). Якщо підприємство продовжить роботу, ця величина оцінюється за моделлю Гордона (3.2)

$$B_{\text{зал}} = \frac{\left(\frac{ГП_{\text{пост}}}{r-g} \right)}{(1+r)^n} \quad (3.2)$$

де $ГП_{\text{пост}}$ - грошовий потік у перший рік постпрогнозного періоду;

g - очікувані середньорічні темпи росту доходів підприємства у постпрогнозний період.

Використання методу дисконтованих грошових потоків для оцінки фінансового потенціалу дає можливість дати кількісну оцінку його потенційній спроможності щодо максимізації фінансово-економічного результату.

Ступінь використання фінансового потенціалу аграрного підприємства (тобто поточна оціночна вартість його бізнесу) при аналізі й оцінці доцільності фінансового оздоровлення слід розраховувати із урахуванням прогнозів його фінансово-економічної результативності при відсутності заходів щодо

фінансового оздоровлення підприємства. Тобто підприємство оцінюється таким, яким воно є у момент оцінки. Ця оцінка характеризує вартість бізнесу підприємства й може бути оцінена шляхом використання методу капіталізації доходу (за умови, що цей дохід є умовно постійним):

$$B_{\text{тек}} = \frac{D}{R} + B_{\text{лікв}}, \quad (3.3)$$

де D – періодичний дохід;

R – коефіцієнт капіталізації;

$B_{\text{лікв}}$ – ліквідаційна вартість інших (невикористовуваних) активів.

Втім, вказаний підхід до оцінювання поточної ринкової вартості бізнесу аграрного підприємства доцільно застосовувати лише у випадку, коли підприємство є прибутковим. Коли ж підприємство працює збитково, як більшість аграрних підприємств, можна застосовувати змішані методи оцінювання, які поєднують інструменти дохідного й витратного підходів до оцінювання цілісних майнових комплексів.

Розмір необхідного внеску у фінансове оздоровлення визначається як величина витрата на реалізацію поточних й стратегічних заходів щодо фінансового оздоровлення аграрного підприємства. Ці заходи повинні забезпечити реалізацію найбільш оптимального й ефективного варіанту використання наявних активів аграрного підприємства.

У процесі реалізації заходів фінансового оздоровлення аграрного підприємства часто виникає потреба реалізації інвестиційних або інноваційно-інвестиційних проектів. При цьому витрати на здійснення таких проектів та їх грошові потоки (NPV) слід враховувати окремо від наявних потоків, оскільки нові проекти формують додаткову вартість бізнесу, тобто приріст фінансового потенціалу підприємства.

Використання у практиці управління вказаних показників й методичних підходів до аналізу й оцінювання необхідності й доцільності фінансового оздоровлення аграрних підприємств дає змогу спростити процедуру розробки, обґрунтування й прийняття рішень про вкладення коштів у фінансове

оздоровлення кризового аграрного підприємства із урахуванням перспектив розвитку його бізнесу.

Розглянутий методичний підхід може бути використаний й при реалізації процедури банкрутства підприємства, зокрема при вирішенні питання про застосування до нього процедур санації чи ліквідації. Це дає змогу запобігти навмисному банкрутству аграрних підприємств.

Виходячи з цілей фінансового оздоровлення аграрного підприємства доцільне застосування до цієї процедури стратегічного підходу, згідно якого процедури фінансового оздоровлення мають передбачати заходи поточного (оперативного й тактичного) та стратегічного типу.

Алгоритм застосування стратегічного підходу до процедур фінансового оздоровлення аграрного підприємства показаний на рис. 3.19.

Рис. 3.19. Алгоритм застосування стратегічного підходу до здійснення процедур фінансового оздоровлення аграрного підприємства*

*Складено автором

Реалізація поточних заходів щодо фінансового оздоровлення аграрного підприємства дозволяє відновити показники його платоспроможності у поточному звітному періоді. Втілення ж стратегічних заходів дає змогу оптимізувати ступінь використання фінансового потенціалу аграрного підприємства у довгостроковому періоді. Описаний підхід до реалізації програми фінансового оздоровлення аграрних підприємств передбачає одночасну реалізацію й узгодження системи поточних й стратегічних заходів.

Ще одним недоліком наявних у практиці аграрного менеджменту підходів до формування й реалізації системи заходів фінансового оздоровлення підприємств є першорядне використання методів фінансового менеджменту. Фінансове оздоровлення, на наш погляд, має базуватися на формуванні й реалізації системи заходів не як у сфері фінансового менеджменту, так і у сфері виробничого й кадрового менеджменту, а також у сфері управління маркетингом. Такий комплексний системний підхід до формування й реалізації заходів щодо фінансового оздоровлення аграрних підприємств визначається самою сутністю кризових явищ у сфері фінансів підприємства, які є результатом впливу негативних факторів в усіх його підсистемах.

Для успішної реалізації заходів фінансового оздоровлення аграрних підприємств необхідний методичний інструментарій, який дозволив би обґрунтовувати вибір конкретної антикризової стратегії з можливих альтернатив. Такий вибір доцільно робити в системі координат «стан ринку-конкурентоспроможність продукції - криза», що дозволяє визначити напрямки оздоровлення аграрного підприємства, варіантами якого є:

- перепрофілювання підприємства;
- ліквідація підприємства;
- підвищення ділової активності підприємства.

При цьому аналіз й оцінку стану агропродовольчого ринку й конкурентоспроможності продукції доцільно реалізувати за допомогою методу експертних. Сила ж прояву кризових явищ оцінюється за розміром короткострокової й довгострокової заборгованості підприємства та іншими

показниками, описаними нами раніше у цій роботі.

Система заходів фінансового оздоровлення аграрного підприємства має базуватися на певній інформаційній платформі, яка має забезпечити обґрунтоване ухвалення управлінського рішення про використання тих чи інших заходів із арсеналу інструментів фінансового оздоровлення підприємства.

Інформаційний базис прийняття таких рішень може бути побудований шляхом аналізу, оцінки й діагностики стану підприємства з метою ранньої ідентифікації кризового стану, визначення джерел ризиків на основі стеження за динамікою показників. У процесі такої діагностики зазвичай використовуються групи показників платоспроможності й фінансово-економічної стабільності аграрного підприємства, моделі ймовірності банкрутства та ін. Втім, аналіз й оцінка стану аграрного підприємства має не лише давати точну характеристику його діяльності, але й слугувати вихідною інформацією для розробки й обґрунтування управлінських рішень. Отже, використання у процесі аналізу й оцінки діяльності аграрного підприємства лише показників фінансового стану не забезпечує достатньої інформативності процесу діагностики, оскільки результати їх застосування не дають змогу сформувати набір необхідних вихідних даних для обґрунтування управлінських рішень у сфері фінансового оздоровлення аграрного підприємства.

Систему показників аналізу, оцінки й діагностики стану аграрного підприємства слід доповнити також показниками аналізу й оцінки грошових потоків від операційної, інвестиційної й фінансової діяльності підприємства, що дасть змогу сформувати інформаційну платформу прийняття рішень та виявити причини прояву кризи й визначити шляхи фінансового оздоровлення аграрного підприємства.

Базисом для формування й практичного втілення стратегії й програми фінансового оздоровлення аграрних підприємств є запровадження у системі управління підсистеми кризис-менеджменту. У певних випадках необхідне створення кризис-команд, на які слід покласти завдання розробки й втілення

стратегії й програми фінансового оздоровлення аграрного підприємства.

Висновки до розділу 3

1. Розроблено методичні, організаційно-управлінські та інформаційно-комунікаційні засади здійснення моніторингу фінансово-економічної результативності аграрного підприємства, що ґрунтується на принципі безперервності діагностики стану фінансово-економічної результативності, враховує наявний стан та динаміку розвитку всіх складових потенціалу підприємства, загальні тенденції розвитку ринку, регіональної й національної економіки, суспільно-політичну ситуацію та інші фактори систематичної дії.

2. Як базис моделі моніторингу фінансово-економічного стану аграрного підприємства визначено матричний метод аналізу, що дозволяє зробити відбір й оцінку взаємозалежних показників для потреб внутрішнього моніторингу фінансово-економічної результативності аграрних підприємств у системі виміру: «витрати → реалізація → прибуток». В основі методичного підходу лежить контроль співвідношення темпів росту балансового прибутку, обсягу продажів та активів підприємства.

3. Для реалізації завдань забезпечення фінансово-економічної результативності й стабільності удосконалено методику застосування внутрішнього моніторингу стану підприємства та процесів реалізації контрольної функції у системі управління аграрними підприємствами. Розроблено алгоритм реалізації внутрішнього моніторингу фінансово-економічної результативності й стабільності аграрних підприємств.

4. Розроблено концепцію системи управління витратами аграрного виробництва, що є сукупністю різних механізмів й інструментів, дія яких спрямована на ефективне управління загальними витратами підприємства та витратами його структурних підрозділів та напрямків діяльності. Запропоновано систему узагальнюючих показників-індикаторів, які характеризують собівартість аграрної продукції, із замкненим циклом.

Розроблено поетапну схему формування узагальнюючого показника-індикатора, який інтегрує сукупність первинних показників, що характеризують процес формування елементів собівартості на різних технологічних етапах виробництва аграрної продукції та її сукупну собівартість.

5. Розроблено концептуальну модель організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства, що є комплексом взаємопов'язаних організаційно-управлінських, адміністративних, економічних та інших заходів щодо підвищення результатів аграрного виробництва.

6. Розроблено модель обліково-аналітичної підсистеми організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства, яка націлена на виявлення внутрішніх резервів й потенціалу його розвитку, аналіз й оцінювання його стану, виявлення викликів, ризиків та проблем реалізації стратегії, забезпечує планування, моніторинг й контроль витрат і доходів.

7. В результаті дослідження сформульовано пропозиції з формування антикризової фінансово-економічної стратегії та відповідної системи антикризового управління аграрним підприємством, яка охоплює як внутрішньогосподарський рівень самого підприємства, так і зовнішнє його оточення. Система антикризового управління аграрним підприємством ґрунтується на поєднанні заходів антикризового й стратегічного управління й включає послідовні моделі докризового, передкризового, кризового й післякризового управління та дозволяє розширити арсенал протидії кризовим явищам у діяльності аграрних підприємств.

ВИСНОВКИ

В дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення, обґрунтовані методичні засади та розроблені практичні рекомендації щодо вирішення важливого науково-практичного завдання – формування механізмів управління фінансово-економічними результатами діяльності аграрних підприємств в умовах невизначеності кон'юнктури цільових ринків, що дозволило зробити висновки теоретичного, методичного і практичного характеру:

1. В результаті дослідження встановлено, що фінансово-економічну результативність аграрного підприємства, з позицій визнання визначального впливу зовнішнього оточуючого середовища на процеси його діяльності, слід розглядати як рівень узгодження у часово-просторовому вимірі економічних інтересів підприємства з інтересами взаємодіючих та пов'язаних із ним суб'єктів оточуючого середовища. Виділено ключові функціональні структурні блоки системи забезпечення стабільності фінансово-економічних результатів аграрного підприємства, які дають змогу забезпечити максимальну відповідність ресурсного потенціалу підприємства завданням розвитку. Визначено природні та економічні фактори фінансово-економічної результативності аграрних підприємств.

2. Аналіз стану розвитку агросфери Одеської області свідчить про незадовільний фінансово-економічний стан та динаміку розвитку аграрних товаровиробників регіону. Зниження обсягів сільськогосподарської продукції в регіоні у 2019 р. склало 11,6%. За період 2017-2019 рр. частка збиткових підприємств зросла з 7 до 18% (особливо це стосується середніх підприємств), позитивне сальдо з роками зменшується. Основними стримуючими факторами розвитку агросфери є такі: невідповідність виробників до змінних умов ринку, інертна реакція на виклики; нераціональне, екстенсивне використання сільськогосподарських земель; занепад сектору тваринництва; диспропорції у балансі міжгалузевого обміну; несприятливий інвестиційний клімат агросфери; низький розвиток соціально-побутової інфраструктури села; невідповідність

працівників до інновацій.

3. Запропоновано методику оцінювання фінансово-економічної результативності діяльності аграрних підприємств й фермерських господарств, яка ґрунтується на використанні системи показників, що комплексно характеризують їх техніко-технологічну, економічну, соціальну, екологічну, а також бюджетну та інноваційну ефективність. Показник фінансово-економічної результативності діяльності аграрних виробників обчислюється як сума показників техніко-технологічної ефективності, економічної ефективності, соціальної ефективності та показника конкурентоспроможності. Розроблений методичний підхід дає можливість проводити аналіз фінансово-економічної результативності аграрного виробника, порівнюючи його з іншими підприємствами.

4. Розроблено методичні, організаційно-управлінські та інформаційно-комунікаційні засади здійснення моніторингу фінансово-економічної результативності аграрного підприємства, що ґрунтується на принципі безперервності діагностики, враховує наявний стан та динаміку розвитку всіх складових потенціалу підприємства, загальні тенденції розвитку ринку, регіональної й національної економіки, суспільно-політичну ситуацію та інші фактори систематичної дії. Запропоновано концепцію формування системи моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних підприємств: «витрати – реалізація – прибуток», яка робить акцент на корисності товару з точки зору ринку й дає змогу виділити взаємозалежні показники у системі оцінювання й моніторингу фінансово-економічних результатів аграрних виробників.

5. Визначено алгоритм реалізації внутрішнього моніторингу фінансово-економічної результативності й стабільності аграрних підприємств. Порядок проходження етапів алгоритму моніторингу охоплює послідовність здійснення комплексу процедур із аналізу й оцінки фінансово-економічної результативності аграрного підприємства, розробки й обґрунтування на основі результатів моніторингу управлінських рішень для корегування стратегічних й

тактичних управлінських рішень. Базисом моделі моніторингу фінансово-економічного стану аграрного підприємства є матричний метод аналізу, що дозволяє зробити відбір й оцінку взаємозалежних показників для потреб внутрішнього моніторингу фінансово-економічної результативності аграрних підприємств у системі виміру: «витрати → реалізація → прибуток». В основі методичного підходу лежить контроль співвідношення темпів росту балансового прибутку, обсягу продажів та активів підприємства.

6. Обґрунтовано концепцію системи управління витратами аграрного виробництва, що є сукупністю різних механізмів й інструментів (калькулювання; бюджетування; виділення центрів відповідальності; створення панелі показників-індикаторів), дія яких спрямована на ефективне управління загальними витратами підприємства та витратами його структурних підрозділів та напрямків діяльності. Запропоновано систему узагальнюючих показників-індикаторів, які характеризують собівартість аграрної продукції, із замкненим циклом, що містить ситуаційний аналіз вхідних й вихідних даних, заходи щодо корегування дій підприємства й оцінку отриманих результатів діяльності.

7. Розроблено концептуальну модель організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства, що є комплексом взаємопов'язаних організаційно-управлінських, адміністративних, економічних та інших заходів щодо підвищення результатів аграрного виробництва, який забезпечує вибір конкретних інструментів управління згідно встановлених стратегічних цілей його розвитку, специфіки господарського сектору та виду діяльності, а також регіональних особливостей. Особливістю запропонованого механізму є включення до його складу організаційних засад моніторингу й контролю фінансово-економічної результативності, які реалізуються через центри відповідальності, та комплексної системи управлінського обліку й аналізу, що забезпечує керованість обліково-аналітичних процесів, достовірність та якість результатів оцінки протягом інформаційно-аналітичного циклу, а також потреби всіх керівників й працівників підприємства необхідною інформацією.

8. Створено модель обліково-аналітичної підсистеми організаційно-економічного механізму управління фінансово-економічними результатами аграрного підприємства, яка націлена на виявлення внутрішніх резервів й потенціалу його розвитку, аналіз й оцінювання його стану, виявлення викликів, ризиків та проблем реалізації стратегії, забезпечує планування, моніторинг й контроль витрат і доходів. Підсистема має складну багаторівневу й багатокomпонентну структуру, основними елементами якої є: основні й допоміжні обліково-аналітичні процедури; організаційне, технічне, методичне й нормативно-правове забезпечення; вхідна й вихідна обліково-аналітична інформація; ресурси підприємства (матеріальні, енергетичні, кадрові, фінансові та ін.) та інші структурні складові.

9. В результаті дослідження сформульовано пропозиції з формування антикризової фінансово-економічної стратегії та відповідної системи антикризового управління аграрним підприємством, яка охоплює як внутрішньогосподарський рівень самого підприємства, так і зовнішнє його оточення. Пропонована система антикризового управління аграрним підприємством ґрунтується на поєднанні заходів антикризового й стратегічного управління й включає послідовні моделі докризового, передкризового, кризового й післякризового управління та дозволяє розширити арсенал протидії кризовим явищам у діяльності аграрних підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрний сектор отримає комплексну підтримку держави [Електронний ресурс]. Міністерство аграрної політики та продовольства України : [Офіційний сайт]. URL : <http://minagro.gov.ua/node/6851> (дата звернення : 23.04.2015). 99. Аграрні “копійки” Держбюджету – 2015 [Електронний ресурс]. Українська аграрна конфедерація : [Веб-сайт]. URL : <http://agroconf.org/content/agrarni-kopiyki-derzhbyudzhetu-2015> (дата звернення : 17.01.2015).
2. Алейнікова О.В. Механізм виділення ресурсів для державної підтримки АПК у сучасних умовах. Економіка та держава. 2011. № 10. С. 104-107.
3. Аналіз проблем і перспектив господарського розвитку Вінницької області [Електронний ресурс]. URL : <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/265-analiz-problem-i-perspektyv-gospodrozvytkyvinn-oblasti> (дата звернення: 17.03.2016).
4. Антонов А. В. Напрями удосконалення форм державної підтримки розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=440> (дата звернення: 14.03.2014).
5. Александрова М. М., Маслова С. О. Гроші. Фінанси. Кредит: Навч.-методич. посібник. К.: ЦУЛ. 2002. 336 с.
6. Алексеєнко І.М. Щодо державної підтримки аграрного сектора економіки. Агросвіт. 2011. № 9. С. 42-46.
7. Андреев Б. Ф. Системный курс экономической теории. Микроэкономика: учеб. пособие; под ред. акад. В. А. Петрищева. СПб.: Лениздат. 1998. 574 с.
8. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник, 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ. 2002. 624 с.
9. Андрущенко В. Л. Західна фінансова думка про природу державних фінансів. Фінанси України. 2006. № 9. С. 25.

10. Артеменко А. М. Організаційно-економічні основи розвитку фермерських господарств: монографія. К.: ННЦ ІАЕ. 2008. 272 с.
11. Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ. М.: “Дис”, НГАЭиУ. 1997. 128 с.
12. Басюркіна, Н. Й., Лагодієнко Н.В., Турленко Н.В. Роль держави у процесі залучення інвестицій в розвиток аграрного сектору. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 1. С. 118–126.
13. Білоусова Б. Селянам дозволять отримувати кредитування під заставу майбутнього врожаю. Експерти побоюються: у країні, де вибірково діє судова система, це матиме непередбачувані наслідки [Електронний ресурс]. Газета “День”. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/brazilskiy-dosvid-naukrayinski-nivi>.
14. Болдуєв М.В. Усунення диспаритету цін на ринку агропромислових товарів як важлива складова державної економічної політики України. Держава та регіони. Серія “Державне управління”. 2008. № 3. С. 28-32
15. Борщ А. Г. Бюджетна підтримка аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів в економіці України. Економіка АПК. 2009. № 2. С. 111-116.
16. Бирман А.М. Экономические рычаги повышения эффективности производства. М.: Мысль, 1980. 204 с.
17. Богацька Н.М., Кричевська О.А. Організаційно-економічний механізм забезпечення прибутковості підприємства. Молодий вчений. 2016. №12 (39). С. 655-658.
18. Бабко В. М. Завдання держави щодо розвитку сільського господарства як мультифункціональної галузі. Державне управління : удосконалення та розвиток. Електронне наукове фахове видання. №4. 2009. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?Op=1&z=60>.
19. Борисенко А. Экономико-математическая модель эффективного использования инвестиций. АПК: экономика, управление. 2005. № 1. С. 25-30.

20. 105. Бюлетені Національного банку України на кінець грудня 2010-2015 рр. [Електронний ресурс]. НБУ : [офіційний сайт]. URL : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127.

21. Васечко Л. Співвідношення понять “фінансовий механізм”, “механізм фінансування”, “фінансове забезпечення”, “фінансове регулювання”. Вісник Львів. Ун-ту. Серія екон. 2009. № 41. С.103-107.

22. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник. К. : НІОС. 2000. 416 с.

23. Введение в институциональную экономику [под ред. Д. С. Львова]. М. : Экономика. 2005. 426 с. 77

24. Вдовенко Л.О. Стан банківського кредитування аграрних підприємств. Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки. №3 (69). Том 2. 2012. С. 3-7.

25. Венгер В.В. Фінанси: навч. пос. [для студ. Вищ. навч. закл.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 432 с.

26. Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій (розроблено на підставі ДСТУ 3008-95 “Документи. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення”). Бюлетень ВАК України. 2011. № 9/10. Електрон. аналог: URL : http://www.niss.gov.ua/public/File/aspirantura/vumogu_dusert.pdf (дата звернення: 13.05.2016). Назва з екрана.

27. Власова Н. О. Круглова О. А., Безгінова Л. І. Фінанси підприємств: навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2007. С. 435.

28. Ведення аграрного бізнесу в Україні [Електронний ресурс]. Український клуб аграрного бізнесу : [офіційний сайт]. URL : http://ucab.ua/files/Survey/Doing/Doing_2015_ukr_web.pdf. 157

29. Возна Л. Б. Регулювання кредитної структури та удосконалення механізму її функціонування в аграрній сфері України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Львів, 2014. 223 с.

30. Возна Л. Б. Особливості створення та функціонування земельного банку як основи реалізації регуляторної політики держави. Вісник Львівського національного університету. 2013. Вип. 49. С. 497-505.
31. Возняк Г. В. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності промислових підприємств України : Автореф. дис... канд. екон. наук. Львів, 2006. 21с.
32. Гайдук І. О. Класифікація фінансових ресурсів підприємства. Науковий вісник : Збірник науково-технічних праць. Львів : Укр ДЛТУ. 2011. №3. С. 32-39.
33. Гайчук О.І. Агропродовольча стратегія США. Економіка АПК. 2003. №9. С. 59-66.
34. Гмиря В. П. Фінансові механізми регулювання інвестиційної діяльності аграрного виробництва регіону. Економічні науки : Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. Харків : ХНТУСГ. 2010. Вип. 105. С. 160-164.
35. Господарський кодекс України: від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради, 2003. № 18-22.
36. Гудак В. В. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва: суть та особливості. Економіка та управління підприємствами. 2011. №2. С.73-79.
37. Герасименко В. В., Шаповалова М. М. Норми обов'язкового резервування як інструмент державного регулювання ресурсного забезпечення кредитування банками реального сектору економіки. Формування ринкових відносин в Україні. 2011. № 12. С. 3-9.
38. Головчук А. Ф., Непочатенко А. Ф. Агролізинг як механізм реалізації державної інвестиційної політики. Зб. наук. пр. Уманського нац. ун. садівництва. 2010. Вип. 74, ч. 2 : Економіка. С. 7-16.
39. Губко В.І., Морозюк Н.С., Бабін О.О. Аналіз та оцінка фінансового стану підприємства. Журнал «Регіональна економіка та управління». 2015. №2(05) С. 26-30.

40. Губко В.І. Критерії, показники й концепція забезпечення фінансово-економічної результативності, стабільності та безпеки аграрного підприємства. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2020. № 3. С. 76-82.
41. Губко В.І. Організаційно-економічний механізм управління фінансово-економічною результативністю аграрного підприємства. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 3. С. 44-54.
42. Гудзь О. Є., Сомик А. В. Державна програма фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів. Економіка АПК. 2008. №11. С.54-63.
43. Гуцаленко Л. В. Оцінка фінансового стану сільськогосподарських підприємств Вінницької області та їх залежності від дотацій держави. Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві : матеріали 3-х річних зборів Центр. відділ. Всеукр. конгресу вчених економістів-аграріїв : 24 грудня 2009 р. Вінниця : Вид.-во "Вінницька газета", ВНАУ. 2009. С. 69-75.
44. Дадак О.О. Формування цінового механізму в інтегрованому аграрному виробництві. Вісник ЛДАУ : економіка АПК. 2006. №12. С. 675-679.
45. Дадашев Б.А., Черемісіна С.Г. Кредитування агроформувань: проблеми та напрями стабілізації. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2012. № 2. С. 142-149.
46. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми : монографія / [О.М. Бородіна та ін.]. ДУ "Ін.-т економіки та прогнозування НАН України". Київ, 216 2008. 264 с.
47. Дем'яненко С. І. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України. Економіка України. 2003. № 3. С. 80-86.
48. Добрянська Н.А., Лагодієнко В.В., Торішня Л.А. Регулювання регіонального інноваційного розвитку. Український журнал прикладної економіки. 2020. № 2. С. 96-103.
49. Згадова Н.С., Атамась Г.П., Губко В.І. Аналітична оцінка фінансових результатів діяльності підприємств Одеської області. «Бізнес-навігатор». 2020. Випуск 4 (60). С 47-52.

50. Згадова Н.С., Рогатіна Л.П., Губко В.І. Рейдерство в Україні – загроза економічної безпеки підприємств. Економічний простір: Збірник наукових праць. № 159. ПДАБА, 2020. С.49-53 с.
51. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4. С. 27.
52. Зленко О. В. Забезпеченість фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств та ефективність їх використання. Агроінком. № 10-12. С. 83-86.
53. Зленко О. В. Запровадження нових механізмів кредитування сільськогосподарських товаровиробників [Електронний ресурс]. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Agroin/2010_7-9/ZLENKO.pdf.
54. Зоря С. Субсидування сільського господарства: досвід зарубіжних країн та можливості і доцільність його використання в Україні. Економіка АПК. 2007. № 6. С.60-66.
55. Зятковський І. В. Бюджетування як основа впровадження контролінгу на підприємстві. Актуальні проблеми економіки. 2003. № 4. С. 48-52.
56. Зятковський І. В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств : Монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 215 с.
57. Зятковський І. В. Фінанси підприємств : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Кондор, 2003. 303 с.
58. Измайлов С., Сонин К., Юдкевич М. Теория экономических механизмов (Нобелевская премия по экономике 2007 г.). Вопросы экономики. 2008. № 1. С. 5-27.
59. Івасів Б.С., Комар В. В. Міжнародні ринки грошей і капіталів : навчально-методичний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 120с.
60. Іртищева І. О., Стегней М. І. Фінансово-кредитне забезпечення аграрного сектору: питання теорії і практики : [монографія]. Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2009. 153 с.

61. Іщенко Г. Запрацює ринок - будуть кредити [Електронний ресурс]. Урядовий кур'єр. 2011. URL : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zaprasyuye-rinok-217-budut-krediti>.
62. Калетнік Г.М., Мазур А.Г., Кубай О.Г. Розвиток організаційнофункціональних структур управління в регіональних економічних системах : монографія ; Вінниц. держ. аграр. ун.-т. Вінниця, 2009. 185 с.
63. Калетнік Г. М. Іпотечне кредитування в сільському господарстві України. Економіка АПК. 2013. № 7. С. 58-63.
64. Кашубіна Ю. Б., Купченко І. В. Необхідність страхування діяльності сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс]. URL : http://www.rusnauka.com/13_NMN_2011/12_86536.doc.htm.
65. Кваша С. М., Витвицька О. Д., Наконечна К. В. Механізм державної підтримки сільськогосподарського виробництва та шляхи його удосконалення : монографія // Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2009. 197 с.
66. Ковалів В. М. Реформування кредитної інфраструктури з обслуговування сільського господарства [Електронний ресурс]. Міжнародна інтернет-конференція. URL : <http://www.viem.edu.ua/konf5/art.php?id=080>.
67. Колотуха С. Концепція розвитку кредитних відносин сільськогосподарських підприємств. Банківська справа. 2004. № 4. С. 45-57.
68. Корінець Р. Розвиток ринку землі як передумова іпотечного кредитування сільського господарства [Електронний ресурс]. URL : http://icp.org.ua/files/13_rozv.doc.
69. Курена Т.О. Ефективність та результативність державної підтримки аграрного сектора економіки в Україні. Держава і ринок. 2011. №1. С. 133-138.
70. Катан Л.І. Фінансова політика та фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №8. С. 43-48.
71. Кашин В. Н., Ионов В. Я. Хозяйственный механизм и эффективность промышленного производства. Москва : Наука, 1997. 368 с.

72. Кобута І. В. Політика державної підтримки сільського господарства країн-членів СОТ. Економіка АПК. 2009. № 12. С. 132-136.
73. Козаченко А.В., Гуськова О.В. Принципиальные подходы к организации управления знаниями в современных предприятиях. Прометей. Донецьк : СПТОВ “ДЕГІ”, ІСП НАНУ. 2003. Вип. 3(12). С. 95-105.
74. Комарова І.В. Фінансове забезпечення аграрного сектора України за рахунок бюджетних коштів. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу № 4(16). 2011. С. 114-124. 79
75. Кондратьєв О.В. Фактори забезпечення фінансової стійкості підприємства. Фінанси України. № 9. 1997. С. 73-76.
76. Крейнина М.Н. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности акционерных обществ в промышленности, строительстве и торговле [Текст]. Москва : ДИС; МВ - Центр, 1994. С.14.
77. Крылатых Э.И., Строкова О.Г..Аграрные аспекты вступления стран СНГ в ВТО. Экономист. 2005. № 4. С. 124-128.
78. Кужель В.В. Державна підтримка економічного розвитку аграрного сектору. Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. Електронні дані. [Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний аграрний університет: ТОВ “ДКС Центр”. 2013. № 4]. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
79. Кульман А. М. Экономические механизмы. Москва : Прогресс, 1993. 360 с.
80. Карпова І. В. Фінансово-кредитні важелі розвитку агропромислового комплексу України. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Економіка” : збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем’янчук. Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”. 2013. Випуск 24. С. 211-214.
81. Кириленко І. Г. Проблеми фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва. Економіка АПК. 2005. № 1. С. 40-46.
82. Коваленко І., Колотуха С., Борецько І. Проблеми та перспективи банківського кредитування аграрної галузі регіону. Банківська справа. № 5.

2009. С. 73-78.

83. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. [Електронний ресурс]. МАПіП України : [офіційний сайт]. URL : <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>.

84. Коренюк Л. В. Особливості кредитування банками аграрних товаровиробників в сучасних умовах. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. №10. С. 824-826.

85. Коритько Т. Ю., Держинська В.Н. Мониторинг финансовой устойчивости предприятия с учетом его жизненного цикла. Вісник Донбаської державної машинобудівної академії : зб. наук. праць. 2008. № 3(13). С. 131-134.

86. Лайко П.А., Ляшенко Ю.Ш. Фінанси АПК [Текст] : навч. посібник. Київ : ДІА. 2000. 225 с.

87. Лагодієнко В.В. Концептуальна модель розвитку регіонального агропромислового. Глобальні та національні проблеми економіки. –2015. –№ 8. – С. 1259-1262.

88. Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Моделювання оцінки інноваційної спроможності промислових підприємств. Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики». – Web of Science. №1 (28), 2019. С. 280-289.

89. Лисенко Ю. О., Єгоров П. В. Організаційно-економічний механізм управління підприємством. Економіка України. 1997. № 1. С. 86-87.

90. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретико-методологічний аспект. Економіка АПК. Київ. 2011. №2 (196). С. 3-12.

91. Макухіна Я. О. Кредитування агропромислового комплексу України : [підручник: макроекономіка]. Електронні данні. Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. 2013. URL : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=66809>. Назва з екрана.

92. Маслова С. О., Опалов О. А. Фінансовий ринок: навч. посіб. 3-тє вид., виправлене. Київ : Каравела, 2004. 344 с.

93. Малік М.Й., Вдовенко Л.О. Монетарні інструменти стимулювання кредитної активності комерційних банків. Економіка АПК. 2013. № 11. С. 61.
94. Мартинюк Я. М., Фіщук Н. Ю. Агропромисловий комплекс Вінницької області 2009. Економічні проблеми розвитку аграрного виробництва в регіоні : збірник (заг.) : Вип. 5. Вінниця : ВНАУ. 2011. С. 7-10.
95. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз “Україна – ЄС”. Економіка України.– 1 (674). – 2018. – С. 28-40.
96. Механізми ефективного розвитку економіки аграрної сфери АПК України: моногр. [Анічин Л.М., Андрусенко Г.О., Галушко В.О. та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харк. регіон. ін-т держ. упр. Х. : Вид.-во “Магістр”, 2006. 295 с.
97. Митяй О.В., Лагодієнко В.В., Сафонов В.В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств як основний важіль сталого розвитку аграрної сфери. Економічний часопис – XXI. -2015, - №155(11-12), -С. 59-62.
98. Месель-Веселяк В. Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві. Матеріали Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 25-26 лютого 2010 р.) ; відп. ред. П. Т. Саблук. Київ : ННЦ ІАЕ. 2010. С. 11-36.
99. Морозова М.С. Формування та використання резервного капіталу акціонерного товариства [Електронний ресурс]. URL : http://www.rusnauka.com/11_EISN_2010/Economics/64458.doc.htm.
100. Морозюк Н. С., Голубков Е. В., Губко В. І. Сутність та оцінка фінансового стану діяльності підприємств. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2015. Вип. 5(64). С. 105-108.
101. Морозюк Н.С., Стоянова-Коваль С. С., Губко В.І. Аналіз фінансових результатів СВК «Дружба» в розрізі сільськогосподарських підприємств Саратського району Одеської області. *Науковий журнал «Вісник Одеського національного університету, Серія: Економіка»*. 2015. Том 20,

випуск 6. С. 252-258.

102. Мочерний С. В. Економічна теорія : посібник. Київ : Академія, 20. 656 с.

103. Наумова Л. М. , Наумов О. Б., Наумова О. В Інституційний інструментарій активізації іноземного інвестування у розвиток національного господарства. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 3. С. 77-85.

104. Наумов О. Б., Наумова Л. М., Наумова О. В. Інституційне регулювання розвитку торговельно-промислової сфери економіки України. Економічний аналіз. 2018. Том 28. № 4. С. 36-42.

105. Наумова Л.М., Наумов О.Б., Наумова О.В. Управління інноваційним розвитком підприємств харчової промисловості в умовах глобальних еколого-економічних викликів. Економічні інновації: Збірник наукових праць. Одеса. 2019. Вип. 2 (71). Том 21. С. 91-101

106. Непочатенко О. О., Мельничук Н.Ю. Фінанси підприємств [текст] : підручник. Київ : “Центр учбової літератури”, 2013. 504 с.

107. Олійник К. А. Фінансове забезпечення малих сільськогосподарських підприємств [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н. : спец. 08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Миколаїв : МНАУ, 2013. 198 с.

108. Олійник О. Державний земельний банк: мета створення та організація діяльності. Агробізнес сьогодні. Електронні дані. 2012. № 22 (245). URL : <http://www.agrobusiness.com.ua/component/content/article/1353.html?ed=73>.

109. Олійник Д.С. Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва: Автореф. дис... канд. екон. наук. Київ, 2003. 25 С.

110. Остапенко О. М. Моделі страхування ризиків аграрного виробництва в зарубіжних країнах. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2013. Вип. 12. С. 171-175.

111. Онисько С.М. Ефективність сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм. Економіка АПК. 2010. № 8 (190). С.10-16.
112. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : Навч. посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : КНЕУ, 2002. 240 с.
113. Орешкин В. Национальные интересы во внешней торговле. Мировая экономика и международные отношения. 2008. № 1. С. 120-126.
114. Облік державної підтримки агропромислового виробництва : Навчальний посібник [за ред. Лузана Ю. Я., Жука В. М., Герасимчука І. В.]. Київ : Видавництво ТОВ “Юр-Агро-Веста”, 2007. 324 с.
115. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. URL : [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
116. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики і продовольства України [Електронний ресурс]. URL : <http://www.minagro.gov.ua>.
117. Павленко О.П. Економічна сутність та методологічні основи фінансового забезпечення відтворення основних засобів аграрних підприємств [Електронний ресурс]. Ефективна економіка. Електронне наукове фахове видання (постанова президії ВАК України № 2-05/3 від 08.07.2009 р.). 2011. № 4. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_4_14.
118. Палькевич Ю.С. Роль держави в системі кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2009. № 7. С.79-86.
119. Панасюк Б. Я. Кооперація та інтеграція в сучасному селі. Вісник аграрної науки. 2011. №4. С. 24-28.
120. Панасюк Б.Я. Фінансове забезпечення розвитку сільського господарства України [Текст]. Київ, 2000. 42 с.
121. Пластун В.Л. Страхування ризиків сільськогосподарських підприємств. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка і менеджмент”. 2008. №12/1 (33). С. 58-62. 219
122. Пластун В.Л. Фінансове забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств: Автореф. дис... канд. екон. наук. Укр. акад. банків. справи НБУ. Суми. 2006. 21 с.

123. Пожар А. Фінансова підтримка кредитними спілками розвитку фермерських господарств [Електронний ресурс]. URL : <http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/14487.pdf>.

124. Першко Л. О. Сутність організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Фінанси і кредит”. 2003. № 2. С.89-104.

125. Першко Л. О. Організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 - економіка та управління національним господарством ; Київ : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2004. 220 с.

126. Полтавський Ю. А., Супрун О. М. Ринковий механізм як система забезпечення ефективної діяльності аграрних підприємств. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства : Економічні науки. Ринкова трансформація економіки АПК. Вип. 31. Харків : ХНТУСГ, 2004. 376 с.

127. Пошкус Б. И. Система поддержки сельского хозяйства в странах Европейского Союза. Глобализация и аграрная экономика России: тенденции, возможные стратегии и риски. Материалы Международной научно-практической конференции. 2011. №1. С.30-36.

128. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004р. №1877-IV (Редакція станом на 01.01.2017р.) [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

129. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. URL : <https://docs.dtkr.ua/doc/1011.47.139?page=25#st209>.

130. Поліщук (Буреннікова) Н.В., Буренніков Ю. Ю. Математичні методи економічного аналізу: теорія і практика. Навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2013. 292 с. (Гриф МОН (Лист МОН України № 1/11-12916 від 13.08.13 р.).

131. Потіха А. Сільське господарство в економічній системі України [Електронний ресурс]. URL : <http://nbuviap.gov.ua/index.php?catid=8&id=>

583:silkegospodarstvo&Itemid=350&option=com_content&view=article (дата звернення 18.12.2016).

132. Пристемський О.С. Самофінансування як основа забезпечення фінансової безпеки підприємства. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. №4, (20). 2012. С. 106-108.

133. Присяжнюк М.В. Зубець М.В., Саблук П.Т. [та ін.]. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку). Київ : Ін.-т аграр. економіки, 2011. 1008 с.

134. Приходько, І. В. Нетарифні перешкоди у міжнародній економічній інтеграції. Економічний аналіз : зб. наук. праць. ТНЕУ; [редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін.]. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. Том 20. С. 170-175.

135. Пушак Я.Я., Лагодієнко В.В. Соціальна відповідальність підприємств харчової промисловості як основа інноваційного розвитку сучасної економіки. «Актуальні проблеми інноваційної економіки» науковий журнал. - № 3. – 2018. – С. 27-36.

136. Прутська О.О., Ярова Ю.М. Державна підтримка підприємницької діяльності в аграрному секторі. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. №1 (76). 2013. С. 113-122.

137. Райзберг Б.А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь [Электронный ресурс]. 2003. URL : http://yas.yuna.ru/?_1879053312@0816185600.

138. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва [Текст] : посібник у питаннях і відповідях / Ін-т аграр. економ. УААН ; За ред. Саблука П. Т. Київ : ІАЕ УААН, 1999. 532 с.

139. Радченко О. Державна підтримка сільського господарства України в період системних реформ. Економічний дискурс : міжнародний науковий журнал. 2016. №2. С.47-53.

140. Рябенко Г.М. Державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників у країнах з розвинутою економікою. Економіка та держава [Електронний ресурс]. № 11. 2010. С.34-36. URL : http://www.economy.in.ua/pdf/11_2010/11.pdf.

141. Саблук П. Т. Соціально-економічна модель пост реформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні. Матеріали Других Всеукраїнських зборів вчених економістів-аграрників. Економіка АПК. 2000. № 2. С. 4-25.

142. Свиноус І. В. Кредитування діяльності особистих селянських господарств: сучасний стан і проблеми. Вісник НБУ. 2007 р. №7. С. 52-54.

143. Сокириська І.Г. Діагностика фінансового забезпечення діяльності 164 підприємства. Фінанси України. 2009. № 1. С. 89-93.

144. Сисоєва Л. Ю. Взаємодія лізингових компаній з банківськими установами щодо інвестиційного забезпечення відтворення економіки. Формування ринкових відносин в Україні. 2010. № 4 (107). С. 96–100.

145. Скрипниченко В.В. Державна підтримка страхування аграрних ризиків в економіці України. Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 9. С.121-127.

146. Слічнюк К. С. Зарубіжний досвід страхування ризиків в аграрній сфері [Текст]. Страховий ринок України в умовах циклічності фінансово-економічних криз : оцінка тенденцій та перспективи розвитку : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. студ., аспірантів, молод. вчених [м. Тернопіль, 20 квітня 2017 р.] / уклад. В. В. Костецький, Т. В. Письменна ; відп. за вип. О. В. Кнейслер. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 18-23.

147. Стецюк Ю.П. Державна підтримка інвестиційного банківського кредитування аграрних проектів. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Фінанси і кредит”. № 1. 2010. С. 28-35.

148. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенко, Л. Д. Тулуш. Київ : ННЦ ІАЕ, 2014. 36 с.

149. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк. Наукове видання Київ : ННЦ “ІАЕ”, 2012. 112 с.

150. Скидан О.В., Судак Г.В. Организационно-экономический механизм развития сельского предпринимательства. Наукові читання: науково-теоретичний збірник ЖНАЕУ : тези збірника. Житомир. 2014. С. 156-161.

151. Словари и энциклопедии на Академике [Електронний ресурс]. Словари и энциклопедии on-line : [Веб-сайт]. URL : <http://www.academic.ru>.

152. Словник сучасної економіки Мак-Міллана [пер. з англ.]. Київ : Арт Ек., 2000. 640 с.

153. Смоленюк Р. П. Орієнтири фінансового регулювання сільського господарства. Інноваційна економіка : всеукраїнський науково-виробничий журнал. № 3. 2013. С. 245-250.

154. Сомик А.В. Особливості розвитку системи сільськогосподарського кредитування у зарубіжних країнах. Економіка України. 2004. № 8. С.136 - 140.

155. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : [учебник под ред. Л.Г. Мельника, Л. Хенса]. Сумы : ИТД “Университетская книга”, 2007. 1120 с.

156. Стельмашук А. М. Економічний механізм прискорення інтенсифікації виробництва в АПК. Київ : Урожай, 1990. 155 с.

157. Стецюк П. А. Управління формуванням та використанням фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств [Текст] : автореф. дис. ... д-ра. екон. наук: 08.00.04 ; Нац. наук. центр “Ін-т аграр. економіки” УААН. К., 2008. 36 с.

158. Стецюк П.А. Фінансово-кредитний механізм аграрного розвитку. Економічні науки”. Серія “Облік і фінанси”. Випуск 11 (41). Ч. 2. 2014. С. 348-358.

159. Тарасова І. І., Завертана М. М., Майборода К. І. Інвестиційна політика в АПК України: перспективи розвитку на основі зарубіжного досвіду.

Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2015. № 1. С. 160-164.

160. Теорія статистики: навчальний посібник / Вашків П.Г., Пастер П.І., Сторожук., Ткач Є.І. [2-ге вид., стереотип.]. Київ : Либідь, 2004. 320с. 177. ТОП 12 банків, готових кредитувати АПК [Електронний ресурс]. Національний агропортал Latifundist.com : [інтернет-портал]. URL : <http://latifundist.com/rating/rating-bankov-gotovyh-kreditovat-apk> (дата звернення – 23.12.2015).

161. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посіб-ник. Київ : КНЕУ, 2003. 554 с.

162. Финансовое обеспечение сельскохозяйственных предприятий [Електронний ресурс]. Главный журнал по вопросам агробизнеса : [Веб-сайт]. URL : http://propozitsiya.com/finansovoe-obespechenie-selskohozyaystvennyh_predpriyatiy.

163. Финансово-кредитные методы повышения эффективности промышленного производства [С.Я. Огородник та В.М. Федосов, В.М. Опарин и др.] ; под редакцией д.-ра экон. наук. С.Я. Огородника. Київ, 1996. 214 с.

164. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва [М. Я. Дем'яненко, В. М. Алексійчук, А. Г. Борщ та ін.] ; за ред М. Я. Дем'яненка. Київ : ІАЕ УААН, 2002. 645 с.

165. Фінанси підприємств: Підручник [А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. 5-те вид., перероб. та допов. Київ : КНЕУ, 2005. 546 с.

166. Фінансовий словник-довідник [М.Я. Дем'яненко, Ю.Я. Лузан, П.Т. Саблук, В.М. Скупий та ін.] ; за ред. М.Я. Дем'яненка. Київ : ІАЕ УААН, 2003. 555 с.

167. Фінансова політика в аграрному секторі економіки: стан та перспективи: монографія [І. В. Абрамова, О. М. Віленчук, Д. І. Дема та ін.] ; за ред. проф. Д. І. Деми. Житомир : ЖНАЕУ, 2015. 364 с.

168. Фориншурер страхование. Статистика страхового рынка Украины [Електронний ресурс]. URL : <http://forinsurer.com/stat> (дата обращения : 07.09.2016).

169. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. С. 356. 185. Ціхановська В.М. Сучасний стан та проблеми розвитку кооперативного руху в Україні. Продовольчі ресурси: зб. наук. праць. Серія: Економічні науки. НААН; Ін-т прод. ресурсів НААН. К. : ННЦ "ІАЕ", 2015. №4. С. 31-37.

170. Черкасов О.О. Амортизація як інструмент відтворення основних засобів сільського господарства. Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання. Електронні дані. [Миколаїв: Миколаївський національний університет ім. О. В. Сухомлинського. 2016. № 9]. URL : <http://global-national.in.ua>. С. 441-446.

171. Шевлягина Е.А. Новые направления развития продовольственного рынка в мире и в США. Канада : экономика, политика, культура. 2007. № 11. С. 113-127.

172. Шубравська О. В. Розвиток аграрного господарювання України на засадах економічної сталості. Економіка і прогнозування. 2014. № 2. С. 62-73.

173. Щекович О.С. Досвід зарубіжних країн з питань державної підтримки агропромислових підприємств. Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. пр. Вип. 186. Київ :Знання. 2005. 431 с.

174. Экономический словарь [Электронный ресурс]. URL : http://abc.informbureau.com/html/oicssenoaaiue_iaoaieci.html. (дата обращения : 12.04.2014).

175. AktG. Wichtige Wirtschaftsgesetze., Stand: 1. 3. 2000. Herne; Berlin: Verl. Neue Wirtschafts-Briefe. 2000. § 150 Abs. 2.

176. European Fund for Southeast Europe. Potential for Agricultural Finance in Ukraine [Electronic resource] // EFSE. Mode of access: <http://www.efse.lu>.

177. Hurwicz L. (1993). Toward a Framework for Analyzing Institutions and Institutional Change. In: Markets and Democracy (P. 51). S. Bowles, H. Gintis, B. Gustafsson (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
178. Hurwicz L. (1996). Institutions as families of game forms. The Japanese Economic Review, 47(1). P. 113-132.
179. Maskin E. (1999). Nash equilibrium and welfare optimality. Review of Economic Studies, 66(1). P. 29-36.
180. Glantz Morton. The banker's handbook on credit risk: implementing Basel II. / Morton Glantz, Johnathan Mun. New York: Elsevier Inc., 2008. 420 p.
181. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards [Електронний ресурс]. Basel Committee on Banking Supervision. URL : www.bis.org/publ/bcbs128.pdfnoframes=1.pdf.
182. Lebid V. S. Financial and credit support of agricultural production: the main problems and solutions. Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. Електронні дані. [Дніпропетровськ : Дніпропетров. держ. аграрний ун.-т : ТОВ “ДКС Центр”, 2016]. № 4. URL : www.economy.nayka.com.ua.
183. OESD Eurasia, Competitiveness Programme: Політика щодо інвестування у сільське господарство: Україна. Звіт за підсумками проекту [Електронний ресурс]. 2015. URL : http://www.oecd.org/globalrelations/Agricultural_Investment_Policies_Ukraine_UKR.pdf.
184. Petrick M. Empirical measurement of credit rationing in agriculture: a methodological survey. IAMO, Halle (Saale). 2003. № 45.
185. Producer and Consumer Support Estimates database. [Electronic resource]. URL : <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm> (last access: 17.03.16).
186. Stork H. U., Humphreys C. Valuation for loan securiti. European Valuation Practice : Theory and Technigues. London : E&FN Spon. 1996.
187. Williams C. A., Heins R. M. Ir. Risk Management and Insuranse. New York, 2000.

188. World Economic Forum; Global Competitiveness Report 2015-2016;
Date of data collection or release; Competitiveness, 2015.

ДОДАТКИ